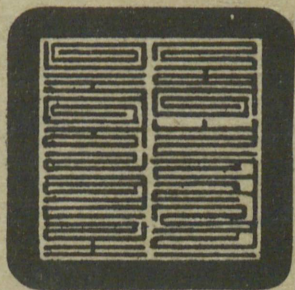

**kelet-
kutatás**

1975

kelet- kutatás

1975

**tanulmányok
az orientalisztika
köréből**

Kőrösi Csoma Társaság • Budapest

MTAK

0 00003 31248 3

Keleti Gyűjtemény
733.678
Keletkutatás, 1975 :
tanulmányok az
orientalisztika köréből

1771/77

Szerkesztette
Kara György és Terjék József

Készült az ELTE Soksorozótűzőüzemében
500 példányban
Felelős kiadó: Fodor Sándor
Felelős vezető: Arató Tamás
ELTE 76212
Terjeszti a Kőrösi Csoma Társaság

TARTALOM

Társadalom és nemzet egy 20. századi kínai szatírában /Galla Endre/	5
Selyemvaluta és mandarin-tekintély /Ecsedy Ildikó/	19
Kínai történetírók Kína és a szomszéd népek viszonyáról /Ferenczy Mária/	29
Évkönyvírás a 7-9. századi Tibetben /Uray Géza/	39
Szászkja pandita mesterszerzése /Kara György/	67
Lamaista pokolképek /Bethlenfalvy Géza – Sárközi Alice/	87
A démon és a sárkány ábrázolása a mongol népköltészetben /Lőrincz László/	115
A készülő Corpus Medicorum Syriacumhoz /Schultheisz Emil/	139
A kun nyelv magyarországi emlékei /Mándoky Kongur István/	143
A naív őshazakutatás múltjából /Tardy Lajos/	153

Copyright 1976

TÁRSADALOM ÉS NEMZET EGY 20. SZÁZADI KÍNAI SZATÍRÁBAN

A nagy nemzeti irodalmak legtöbbjéhez hasonlóan a kínai irodalomban sem ismeretlenek a satirikus ábrázolás módszerei. Alkalmazásának első jelei már igen korán feltűntek, a legutóbbi évszázadokban pedig - főleg a 17-19. századi szépprózában - szinte minden jelentősebb műben nyomot hagytak, a 19-20. század fordulóján pedig - a régi típusú, tradicionális irodalom utolsó felvirágzásának rövid időszakában - satirikus alkotások, ún. "leleplező" regények egész sora látott napvilágot.

A satíra felvirágzása a császárkori Kína irodalmában az évezredes régi világrend, a feudális-konfucianus társadalom válságjelenségeivel állott szoros összefüggésben, kiélezett módszereivel a felbomlás lassú, de feltartóztathatatlan folyamatát jelezte. Leleplezése, bírálata tárgya mindvégig elsősorban az uralkodó osztályok, a dzsentri-földbirtokos rétegek élősdisége, különösen pedig a mandarinátus intézménye, azaz a hivatalnokburokrácia elhatalmasodó korrupsztása volt, de olykor a társadalom egész rendszere, ideológiája ellen is irányult. Mindazonáltal a régi satíra társadalomkritikájának bizonyos határt szabott az a körülmény, hogy hosszú időn át csupán csírájukban léteztek azok a társadalmi erők, amelyek az elutasított világrend pozitív alternatíváját képviselték volna. Sőt, a tradicionális civilizáció zártsága, izolált volta következtében a Kínán kívüli világ sem szolgálhatott megfelelő összehasonlítási alappal. A satíraíró ilyenformán - kora árnyékát nem tudván átugrani - gyakran a kínai ókorba kényszerült visszautalni, s annak elképzelt magasabbrendűségét, a konfucianus "aranykor" megkonstruált világát állította szembe kora valóságával.

A századunkban kibontakozó modern irodalmi mozgalom ugyan a szellemi megújulás dinamikus atmoszférájában lépett színre s vált a nemzeti-társadalmi újjászületés bonyolult folyamatának kísérőjelenségévé, mégis a satirikus módszerek benne is megjelentek; bár a satíra, mint műfaj, korántsem vált olyan általánossá, mint a hagyományos írásbeliség utolsó évtizedeiben, éveiben. Ez részben érthető is, hiszen ez az új irodalom - lényegét tekintve - az újjászületés optimista szellemiségét tükrözte, művészi energiáinak egy részét a születő új világ birtokbavétele, a reménykeltő perspektívák megformálása kötötte le. Másfelől azonban az írók egy részét éppen a fejlődés ellentmondásos volta: megtorpanásai, drámai fázisváltozásai, zsákutcai késztették arra, hogy a valóságábrázolás egyéb módszerei mellett a satirikus bírálat és leleplezés eszköztárát is újra megújra igénybe vegyék. A tradicionális Kína ugyanis lassan múlt ki, agóniája hosszan belenyúlt századunkba, makacs kísértetjárásának abszurditása, elviselhetetlensége a legélesebb, legkönnyörtelenebb művészi eszközök után kiáltott. Ezen túlmenően a régi anakronizmusok mellé mindegyre újak is társultak: a 20. századi kínai történelem felgyorsult ritmusában a tegnap még posszibilisnek, korszerűnek tűnő értékek és eszmények hamar devalválódtak, a hozzájuk fűződő illúziók hatékony és frappáns leleplezésére ezért ugyancsak a satirikus módszerek bizonyultak a legalkalmasabbaknak.

Ilyen módon tehát a szatíra a modern kínai irodalomban is polgárjogotnyert, sőt legkiválóbb képviselőjének, az 1881-1936 között élt Lu Hszünnek a művészetében éppen a legfontosabb funkciót töltötte be. Lu Hszün szatirikus elbeszélésében, novelláiban nem érte be egy-egy kiragadott jelenség bemutatásával, hanem igyekezett mélyebbre ásni, s annak egész összefüggés-rendszerét feltárni. Már a századforduló megelőző és követő évek felvilágosult reform-nemzedékét is behatóan foglalkoztatta például annak vizsgálata, hogy mik lehettek Kína végtelen történelmi lemaradásának, gyengeségének és szegénységének okai, s már ők is igyekeztek tudatosítani, hogy Kína nemzeti és társadalmi újjászületése nem képzelhető el egy "új nép", azaz a nép "megújítása", újjáformálása nélkül. Ez pedig - ahogy Lu Hszün maga megfogalmazta: a nemzet "beteg lelkének" meggyógyítása - elválaszthatatlanul összeforrt a helyes nemzeti önismeret kimunkálásának igényével, különös tekintettel arra, hogy a régi világrend évezredek beidegződései szükségképpen a társadalom valamennyi osztályára és rétegére deformáló hatással voltak. Ezért is ábrázolta 1921-ben írt immár klasszikussá vált szatirikus elbeszélésében, az A-Q hiteles történetében a falusi proletár főhőst úgy, hogy annak személyes tulajdonságai, önáltatása, "erkölcsi győzelmekben" való tetszélgeése egyetemesebb értelmezést nyernének, s mintegy a "nemzeti karakter" gyengéit, fogyatékosságait is érzékeltessék. Később, a harmincas években írott szatirikus allegóriáiban elsősorban az időközben létrejött Kuomintang uralomban reinkarnálódó feudális-reakciós eszmerendszer és annak írástudó apologetái ellen fordul, de publicisztikájában továbbra sem szűnik meg harcolni bizonyos negatív "nemzeti" tulajdonságok ellen, amelyek forradalmasodó eszmei-művészi fejlődése világánál még élesebb fényt kapnak.

A forradalmi mozgalom átmeneti lehangolása, s a konzervatív retrográd erők nyílt újjászerveződése a huszas évek végén színre lépő Kuomintang rendszerben, s ugyanakkor a japán militarizmus kuszóbonálló agressziójának veszélye sokakban a tehetetlenség és kiútatlanság, a teljes nemzeti és társadalmi csőd érzését keltették. Ez az élmény készítette a XX. századi kínai széppróza egy másik kiváló művelőjét, az eladdig jobbra megbocsátó humorban fogant regényeiről ismert Lao Sö-t /1898-1966/, hogy ő is szatirikus formában vegye vizsgálat alá kora társadalmát. Az író, aki többéves külföldi /angliai/ tartózkodás után 1929-ben tért vissza hazájába, - saját szavai szerint is - "az ország állapota feletti kétségbeesés, a sorozatos katonai és külpolitikai kudarcok" ösztönözték e vállalkozásra, s így született meg 1932-ben Mao-cseng csi, azaz Feljegyzések a Macskavárosból című regénye, az első epikai szélességű társadalmi szatíra a modern kínai irodalomban.

A regény egy bolygóközi utazás résztvevőjének élményeit beszéli el első személyben, aki kétszemélyes űrrepülőgép riporter-utasaként érkezik a Mars bolygóra, míg űrpilóta-társa a sikertelen landolás következtében életét veszti. Itt hamarosan értelmes lényekre bukkán, akik macskaformájú emberek, a Mars egyik államának, Macskaországnak polgárai. Rajtuk keresztül fokozatosan megismerkedik az ország, előbb a vidék, majd a főváros, Macskaváros viszonyaival. Lehetősége nyílik bepillantani a köz- és magánélet különböző szféráiba, megismerkedni a nők és gyermekek helyzetével, a fiatalok és öregek viszonyával, a oktatás és a hadsereg állapotával, a politika és a tudomány problémáival, stb. Benyomásai egyértelműen negatívak: a macskaemberek tudatlan, lusta, gyengeakarú és demoralizálódott lények, társadalmukat könyörtelen és gátlástalan erőök uralma hálózta be, s a hajdan nagymúltú ország - a Mars legrégibb civilizációja - a nemzeti végromlás küszöbén áll. A pusztulás be is következik:

egymásik macskaállam, a Világosság Országa agresszív népe támadja meg és pusztítja el az országot, utolsó szálígi kiirtva annak lakóit. A földi vendég - aki mindennek szemtanúja - Macskaország pusztulása után egy arrajáró francia űrrepülőgép segítségével tér vissza a Földre, hazájába, a "hatalmas, dicsőséges és szabad Kínába".

A regény ez utolsó mondatának félreérthetetlen utalása nélkül is egyértelműen nyilvánvaló, hogy Macskaország: Kína, hogy múltjában és jelenében a tegnapi és tegnapielőtti Kína közállapotai tükröződnek, s hogy a macskaemberek tulajdonságaiban a kínai nemzeti karakter negatív vonásait igyekszik megragadni az író. A Kínával való párhuzamra tárgyi és fogalmi korrelációk egész sora emlékeztet: kezdve a macskaemberek nyelvétől és nehézkes írásától / tornyokra és pagodákra emlékeztető bonyolult írásjegyeket használnak / , nemzeti eledelétől, a mákonylevéltől / amely hatásában és funkciójában az ópiumra emlékeztet / , a patriarchális-despotikus családi és társadalmi kapcsolatokon át / zsarnoki apauralom, nő alárendeltség és kiszolgáltatottság, többnejűség, stb. / a Macskaországban élő külföldiek helyzetének, a koncessziós területek szerepének rajzáig ügyszólván minden viszonylat Kínára emlékezteti az olvasót - s végül az agresszív és könyörtelen ellenségben sem nehéz felismerni a japánokat.

A riporternarrátor élményeinek ábrázolása során az író a kalandregénynek induló történetből fokozatosan bontakoztatja ki a szatírárt, s ennek során az eredetileg fantasztikusnak vélhető motívumok / a Mars bolygó, mint a cselekmény helye, emberszabású macskák, mint a cselekmény hordozói, stb. / hovatovább már csak formai rekvizitumok maradnak, s helyüket Macskaország hihetetlennek tűnő, ám a valóságban mégsem teljesen irreális, a lehetségeség határain belül maradó viszonyainak bemutatása foglalja el - hiszen itt már egy elképzelhető világ jelenségeiről van szó, ha a szatíra törvényeinek megfelelően kiélezett, szinte karikatúrisztikus formában is. Ám az olvasónak az a benyomása, hogy olykor, egy-egy adott esetben tulajdonképpen még túlzásról sincs szó, az ábrázolt jelenség önmagában is valószínűnek fogadható el. A szatírával foglalkozó írásaiban Lu Hszün arra figyelmeztet, hogy a huszas-harmincas évek Kínájában a valóság szatirikus volta már közvetlenül van adva, nincs mindig szükség arra, hogy az író az ábrázolt valósággrészletet még külön is, szélsőségesen el-túlozza. "A szatírában foglalt esetek nyilvánosan és gyakran előfordulnak ... minthogy azonban fennmaradtak és megszoktuk őket, nem keltenek feltűnést, s nem érződik furcsa voltuk mindaddig, amíg valaki külön rájuk nem mutat" - írja Mi a szatíra? c. tanulmányában, s ugyanitt még hozzáfűzi: "Mennél hétköznapibb, mennél általánosabb valamely esemény egy bizonyos kor társadalmában, annál alkalmasabb szatírának".

Lao Sökor a kínai valóságának egész sor ilyen hétköznapi jelenségét emeli ki és dolgozza bele regényébe, s hozza ezáltal olyan szatirikus helyzetbe, amelyben abszurd, ésszerűtlen voltak maradéktalanul lelepleződnek. Elkótyavetyélték a császárkor végén és az azt követő időkben a muzeális értékeket? Nos, Macskaországban a múzeumokban már csak üres falak láthatók, de a múzeológus a hajdan kiállított tárgyak még ott látható magyarázó szövegeit olyan szakmai buzgalommal ismerteti, mintha a műtárgyak valóságosan is jelen volnának még. Volt idegenmajmolás, volt kritikátlan és szervilis hajlongás külföldről származó szellemi és anyagi javak előtt? Nos, Macskaváros ifjú, külföldet járt tudósai valóságos halandzsanyelvet beszélnek, amelyben csak úgy hemzsegek a sajátmaguk számára is érthetetlen szavak és kifejezések. Lezüllött a közoktatás? Nos, Macskaváros iskoláiban mára a tanítás első napján végeznek a diákok, rögtön egyetemi diplomát kapnak, s mindenki kitűnőrendű lesz. Az iskolákban viszont csak a

puszta falak láthatók, mert a berendezést az utolsó szálig eladogatták a fizetésnélküli, vagy éhbéren tengődő pedagógusok, akiket mellesleg még agyon is vernek a zabolátlan és garázda diákok. De az eszméssel, a politikai doktrínákkal sem jobb a helyzet. A külföldön hatékony politikai eszmék például Macskaországban fonákjukra fordulnak: vannak ugyan politikai pártok, a hung-ok /amely szó egyébként perpatvart, civakodást jelent/, ezeket azonban a császár rendre megvásárolja, s ezzel minden politikai mozgalmat rögtön megjelenése után kisajátít. A politikában tehát csak változások vannak, de nincsenek javulást, előrehaladás eredményező átalakulások. S amikor végül elérkezik az ellenség betörésének híre, mindössze annyi történik, hogy az utcákat előzőnlük a tömegek, mindenünnen lakodalmi menektek vonulnak fel, az emberek sietve házasodni készülnek, nehogy a katonák kezére jussanak a lányok. A császár elmenekül, a hadsereg pedig keletnek tart - mivelhogy az ellenség nyugatról várható. A regény végén megjelenik ugyan egy pozitív hős, aki nem fogyaszt mákonylevelet, s aki kész akár élete árán is megváltani nemzetét sorsát, elszigeteltsége és egyedülvalósága azonban hiábavalóvá teszi áldozatát, fellépése ezért csak még jobban aláhúzza Macskaország pusztulásának szükségszerűségét, végzete elkerülhetetlenségét.

A kép tehát, amelyet az író Macskaországról és társadalmáról rajzol, kilátástalanul sötét és pesszimista. Miben látja mármost az ország feltartóztatlan hanyatlásának okait, amelyek oly elrendeltetésszerűen idézik fel a véget, hiszen a nemtörődomség, a köz- és magánélet anarchiája, a gátlástalanság és az erőszak uralma végeredményben szintén csak okozatok? Talán a rossz társadalmi berendezkedésben? A javak nem megfelelő elosztásában, a szociális igazságtalanságban? Igen is, nem is, hiszen e problémák megoldására irányuló kezdemények ugyancsak távolabbi okok következtében sorra-rendre elsikkadnak a politikai élet boszorkánykonyháján. Különben is - mint a regényből megtudjuk - léteznek a Marson más, nemkevesebb szegény és gyenge államok is, amelyek azonban mégsem kerültek Macskaország sorsára. Nos, a probléma az író és regénybeli rezonőrjei szerint az egyes macskaemberekben, a macskaindividuumokban van, azaz karakterük alapvető defektusaiban, amelyek összességükben aztán a nemzet egészének, az országnak morális arculatát is meghatározzák. Ezeket a defektusokat az író hol jellemtelenségnek, hol gerinctelenségnek, hol az emberi tartás hiányának nevezi. Igaz, itt különbséget tesz a felsőbb rétegek egyedeinek eredendő romlottsága, és azok jellembeli fogyatékoságai között, akiket - mint például a pedagógusokat, a katonákat, vagy a fiatalságot -, a körülmények, a rossz iskola és nevelés, vagy a létért vívott reménytelen küzdelem korrumpált, sőt, egyhelyütt arra is céloz, hogy "a gerinc többnyire a gazdasági elnyomástól görbül meg". Mégis, még a regényben oly sokat emlegetett mákonylevél-evésnek is inkább szimbolikus a jelentősége, mert az író sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít a nevelés csődjének, amelynek következtében a romlottságra való eredendő hajlandóság szabadon elburjánozhatott a jellemelekben. Pedig - olvashatjuk egyhelyütt a műben - "Macskaországban már tíz évi jellemnevelés is hatékony lehetett volna." A nevelés csődjének következményeként váltak az emberek "vadállatokká", s lett Macskaország a tudatlanság és "sötétség társadalma", holott - mondja a regény egyik hőse - "amikor a Marson más népek még a vadság állapotában éltek, nekünk már volt képzési rendszerünk."

A nevelés és művelődés, mint a nép "megjobbításának", a haza megmentésének eszköze a századforduló éveinek aufklerista ideológiájában játszott jelentős szerepet, de eszménye később, a 10-es évek kulturális megújódásában, az 1919. évi május 4. mozgalom időszakában is elevenen élt még:

voltaképpen e kor híres jelszavainak, a "tudománynak" és a "demokráciának" mindenhatóságába vetett makacs hitet is ez táplálta. Ez a gondolat húzódott meg például Caj Jüan-pejnek, az 1912-ben kikiáltott köztársaság első oktatásiügyi miniszterének a "művészet nevelőfunkciójáról" vallott elképzeléseiben, s ez ösztönözte a fiatal Lu Hszünt is arra, hogy az irodalom léleknevelő, jellemfejlesztő, tudást és fényt árasztó missziójába vetve hitét, fogjon hozzá népe lelkének meggyógyításához. Lao Sö szatírája mély pesszimizmusát nem utolsó sorban éppen az a vélt felismerés váltja ki, hogy generációjának nagy reménysége, a nevelés hatékonyságába vetett hit túlzottnak, sőt illúziósnak bizonyult, s ezért végképp elzárult a nép és a nemzet felemelkedése útja.

A valóságban természetesen Lao Sö korában a felemelkedésnek már egyéb útjai is adva voltak. Lao Sö azonban - sok más kortársához hasonlóan - nem ismerte fel a forradalmi mozgalom hanyatlásának, vereségének átmeneti jellegét, az ellenforradalom időleges felülkerekedését azonban véglegesnek, a kínai nép jövője szempontjából pedig végzetesnek érezte. Például a népi forradalom lehetősége, mint kiút, a regényben is felvetődik, de az fró egyik szócsöve szerint "a köznép nem csinálhat forradalmat, mert nem érthozzá, semmihez sem ért". A politikai élet, a pártok, azaz a hungok bemutatása során ezért aztán leegyszerűsödik és eltorzul a kínai munkásmozgalomnak és pártjának a tevékenysége is a macskaországbeli "mindenszkiizmus" és politikai hungjának görbe tükrében. Az író kiúttalansága, kétségbeesése, eszmei pozíciójának bizonytalansága azonban bizonyos művészi következményekkel jár, s ez szatírájának eredendő fogyatékoságaiban mutatkozik meg. Mindenekelőtt és főleg abban, hogy az író szatirikus kritikája mögül hiányzik az előremutató pozitív eszmény, ugyanúgy mint a tradicionális kínai irodalom legtöbb szatirikusánál. Swift Gulliverje - amely érezhetően Lao Sö számára is példaképül szolgált - kicsengésében ugyancsak pesszimiztikus, mögötte mégis ott érezzük a felvilágosult polgári humanizmus még érvényes, pozitív eszményvilágát. Lao Sö eszmei pozíciójában is ott vannak a polgári humanizmus alternatív eszményei, az ő korában Kínájában azonban már ezek felett is lejáróban volt az idő - nem utolsósorban éppen 1927 után, a Kuomintang-rendszer létrejöttével váltak illúziórikussá a "tiszt" polgári fejlődés lehetőségei. A fölényt adó reális pozitív eszmény hiánya hol az indulat eluralkodásához vezet, hol pedig ahhoz a szatírairodalomban egyáltalán nem ritka jelenséghez, hogy az író megszánja hőseit, vagy magatartásá legálábbis nagyon ambivalens lesz velük szemben. Ezzel függ össze a szatirikus hangvétel vonalvezetésének egyenetlensége is: az fró kezdetben jobbára humoros hangot üt meg, mintha még nem döntötte volna el, tréfásan vagy komolyan fogja-e fel témáját.

Mindezek, és még más kisebb fogyatékoságok - amelyek, mint hangsúlyoztuk, ugyancsak az eszmei pozíció bizonytalanságaiból vezethetők le -, valamint az író mesterségbeli tudásának és kompozíciós készségének fogyatékosai /a stílus helyenkénti nehézsége, didakticizmusa, a cselekménytelen leíró részek terjengőssége, stb./ lényegesen nem módosítják a könyv alapvető pozitívumait: a Kuomintang-rendszer társadalmáról adott szatirikus körképének hitelét, szatírájának frappáns, szellemes leleményeit. Sommásan elutasító ítélete azonban önmagában is elegendő volt, hogy elérje az ún. problematikus alkotások sorsa: bár a korabeli kritika nem fogadta kedvezőtlenül, s a harmincas-negyvenes években újabb kiadásokat is megért, mégsem vált az író többi művéhez hasonlóan igazán népszerűvé. Ebben talán maga az író is ludas volt, aki nem sokkal műve megjelenése után meglehetősen kritikusan nyilatkozott róla, s vélt és valóságos hibáit eltúlozva művészi fiasónak tekintette. 1949 után pedig eszmeileg

elhibázott voltára hivatkozva marasztalta el, s nem is járult hozzá újrakiadásához. Szigorú ítéletét az ötvenes évek kínai irodalomtörténeti értékelése is osztotta. A hatvanas évek második felében azonban külföldön Lao Sö művészete iránt újból feltámadó érdeklődés keretében ismét a Macskavárosra terelődött a figyelem. Slupski lengyel kutató 1966-ban megjelent Lao Sö monográfiájában behatóan foglalkozott vele, Antipovszkij szovjet sinológus 1967-ben megjelent munkájában pedig vizsgálódásainak középpontjába állítja, s nemcsak az író korai művészetének fontos, fordulópontot jelző állomását látja benne, hanem mint a "modern kínai irodalom történetének egyik legjobb szatíráját" értékeli. A legutóbbi években a műnek több idegennyelvű fordítása látott napvilágot: 1970-ben a SZU-ban, majd az Egyesült Államokban is megjelent.

Galla Endre

Lao Sö:

FELJEGYZÉSEK A MACSKAVÁROSBÓL /Részletek/

/A Földről a Marsba, Macskaország földjére érkező riporter-úrutas ka-
landos körülmények között ismerkedik meg az első macskaemberrel, Nagy
Skorpióval, a nagyhatalmú ültetvényessel, aki szolgálatába fogadja. A re-
gény 6. fejezetében az úrutas összegezi első tapasztalatait, megismertet
a macskaemberek nyelvével, írásával, a mákonylevél-evés szokásával s más
érdekességekkel/.

... Három-négy hónap leforgása alatt megtanultam a macskaemberek
nyelvét. Nyelvük még a malájnál is egyszerűbb, pedig annak megtanulása-
hoz fél év is elegendő. A macskanyelvben négy-öt száz szó megfelelő kom-
binációjával mindent ki lehet fejezni. Számos jelenség, princípium termé-
szetesen nem fogalmazható meg ilyen egyszerűen, ezt a problémát a macs-
kaemberek úgy oldják meg, hogy az ilyen dolgokról nem beszélnek. Ez a
nyelv főnevekben nem valami gazdag, de jelző és határozó sem sok van ben-
ne. Például minden mákonyfához hasonló faféleséget mákonyfának neveznek:
van nagy mákonyfa, kis mákonyfa, gömbölyű mákonyfa, hegyes mákonyfa,
külföldi mákonyfa, nagy külföldi mákonyfa - és így tovább, pedig ezek a fa-
féleségek egyáltalán nem azonosak. /Egyébként a mákonyfa termi az a bi-
zonyos, nagy becsben tartott, kábítóhatású levelet/. Névmásokat nem na-
gyon használnak, vonatkozó névmásuk nincs is. Nagyon gyermekes nyelv.
Beszélgetéshez már néhány főnév is elegendő, az igék legtöbb esetben gesz-
tikulációval is kifejezhetők. Írásuk apró, tornyokhoz és pagodákhoz hason-
ló rajzolatokból áll, ezeket nagyon nehéz megkülönböztetni egymástól. Az
átlagos macskaember legfeljebb, ha tucatnyit képes megjegyezni belőlük.

Nagy Skorpió - ez a neve macskaember-ismerősömnek - sok írásjegyet
ismer, sőt verset is tud csinálni. Csupán néhány jól hangzó szót kell ösz-
szeszedni, s máris kész a macskavers - anélkül, hogy akár a legegyszerűbb
gondolatokra szükség lenne. Becses mákonylevél, becses virág, becses

hegy, becses macska, becses gyomor - íme, így hangzik Nagy Skorpió verse, amelynek címe: "Gondolatok a történelem tanulmányozása közben." A macskaembereknek ugyanis van történelmük, civilizációjuk több, mint hússzezer éves múltra tekinthet vissza.

Amint megtanultam beszélni, mindennel tisztába jöttem. Nagy Skorpió fontos személyiség Macskaországban: nagybirtokos s egyben politikus, költő és katona is. Nagybirtokos, mert hatalmas mákonyfa-ültetvénye van, márpedig a mákonylevél a macskaemberek legfőbb tápláléka. /Ezzel függ össze az is, hogy szolgálatába vett./ Elbeszélése szerint az ország népe ötszáz évvel ezelőtt még földművelésből élt, mitsem tudott a mákonylevélről. /Ennek bizonyítékául néhány történelmi dokumentumot is bemutatott. Az okmányokat két láb széles, fél hüvelyk vastag kőlapokra írták, mind-együkükön tucatnyi bonyolult írásjeggyel./ A mákonylevelet egy idegen honosította meg az országban, szinte egyik napról a másikra. Kezdetben csak a felsőbb rétegekhez tartozók éltek vele, később, a mákonyfák elterjedésével mindenki hódolt e szenvedélynek. Nem telt bele ötven év, s már csak kivételnek számított, ha valaki nem fogyasztotta. A mákonylevél nemcsak kellemetesnek, hanem gazdaságosnak is bizonyult - bár fogyasztásának van mellékhatása is: a szellemet felfrissíti ugyan, de a végtagok elnehezülnek tőle. Így aztán senkinek nem akarózott többé sem földet művelni, sem dolgozni, mindenki ellustult. Ekkor a kormány rendeleti úton megtiltotta fogyasztását. A rendelet hatálybalépésének napján azonban - idézte Nagy Skorpió sorra a történelmi eseményeket - a császárnőt már délben olyan sóvárgás fogta el a levél után, hogy háromszor is pofoncsapta a császárt, aki ugyancsak majd elepedt a mákonymámor utáni vágytól. Ezért még aznap délután új rendeletet adtak ki, amely a mákonylevelet "nemzeti eledel"-nek nyilvánította. Informátorom szerint a macskatörténelem aligha ismer ennél humánusabb, nagyszerűbb gesztust. Az azóta eltelt több, mint négyszáz év óta Macskaország civilizációja sokszorta gyorsabban fejlődött, mint annakelőtte. Minthogy a mákonylevél fogyasztásának következtében a macskaemberek elszoktak a fizikai munkától, energiájukat nagyobb szellemi tevékenységre fordíthatták. A költészet nyelvében, eszközeiben sokkal gazdagabbá vált, a régi költők például soha nem használták azt a kifejezést, hogy "becses gyomor".

Mindez persze nem eredményezte azt, hogy a politikai-társadalmi életből eltűntek a problémák. Háromszáz évvel ezelőtt még általános volt a mákonyfa-ültetés, de mennél inkább fogyasztották leveleit, annál lustábbak lettek tőle - olyannyira, hogy még a mákonyfa-ültetés is kezdett nehezéresni a macskaembereknek. Ráadásul az egyik esztendőben hatalmas áradások pusztítottak - Nagy Skorpió hamuszínű arca elsápadt, amikor erről beszélt, mert itt semmitől sem félnek jobban, mint a víztől -, s az ár sok mákonyfát elmosott. Más táplálék hiányát még elviselték volna valahogy, de a mákonylevél fogytával nem lustálkodhattak tovább: fosztogatni kezdtek. A büntények száma hamarosan oly nagy lett, hogy a kormányzat ismét egy emberieség szellemében fogant intézkedést kényszerült hozni - a mákonylevél-tolvajokat büntetlennek nyilvánította. Így ez a háromszáz év a rablások és fosztogatások korává vált, ami semmiesetre sem jelent rósszat, hiszen a rablás az itteni elfogás szerint az egyéni szabadság megnyilvánulásának legmegfelelőbb formája. Márpedig a szabadság történelmük kezdete óta legdelgelgettebb eszménye a macskaembereknek. /Persze, a "szabadság" macskanyelven nem ugyanazt jelenti, mint a mi kínai nyelvünkben. Macskaországban szabadságon mások becsapását, aszociális magatartást, zavar-keltést értenek. Az a szokás például, hogy itt az emberek találkozáskor semmiféle módon nem érintik meg egymást, szintén ide vezethető vissza:

szabad embert nem érinthet meg senki. /

- Nos, te mégiscsak ültetsz fákat. Miért? - kérdeztem macskanyelven. /Az igazat megvallva, valódi macskanyelvi formában ezt a mondatot vala-hogy így kellett volna megszerkesztenem: nyak-nyújtogatás /értelme: "nos"/, újjal-rámutatás /értelme: "te"/, kétszeri szemforgatás /értelme: "miért?"/, azután kétszer használva a "fa" szót, az első esetben igei funkcióban. A "mégiscsak" szóra nincs kifejezési forma. /

Nagy Skorpió erre egy darabig összezárt a ajkait. A macskaemberek egyébként mindig nyitvatartják a szájukat, orruk ugyanis csak tökéletlenül segíti a légzést. Amikor tehát szájukat alkalomadtán mégis becsukják, az a büszkeség vagy az elmélyülés jele. Kérdéseimre aztán így válaszolt: ma-napság már csak néhány tucatnyira tehető azoknak a száma, akik fák telepítésével foglalkoznak - valamennyien hatalmas, befolyásos személyiségek, politikusok, katonák, költők, akik egyben földtulajdonosok is. Nem tehet-nek másként, mert elveszítenék minden hatalmukat. A politikához szükség van a mákonylevélre, különben nem juthatnak a császár elébe. A katonás-kodáshoz ugyancsak, hiszen a zsoldot levélben fizetik. Versíráshoz nem-különböznélkülözhetetlen: hatására fényes nappal is kész álmodozni az em-ber. Egyszóval, a mákonylevél mindenható: akinek van belőle, egész életén át garázdálkodhat. /Az előkelő macskaemberek szóhasználatában persze a "garázdálkodás" nem pejoratív fogalom, igen megbecsült kifejezésnek szá-mít. /...

Az űrutazó, miután különböző viszontagságok árán eljut az ország fő-városába, sorra megismerkedik annak fontosabb intézményeivel. A 17. fe-jezetben az iskolai oktatás és az ifjúság nevelésének tanulmányozása során szerzett megkülönböztető élményeiről számol be az olvasónak. /

... Egy csapat gyerek nyomába eredve csakhamar az iskola előtt talál-lom magam. Az intézmény csupán fallal körülvett üres térségből s egy ha-talmas bejárati kapuból áll. A gyerekek bemennek, én kintről kukucskálok befelé. Az udvaron diákok serege hancúrozik, egymás hegyén-hátán hem-perегnek a földön, de vannak, akik a kerítésfalra firkálnak, mások felmász-nak rá, míg az udvar szögletében egyesek egymás titkait fürkészik. Mind-nyájan nagyon fürgék, elevenek.

Tanítót, tanárt nem látni. Nagysokára mégis feltűnik három felnőtt. Csupa csont és bőr mindegyikük, mintha születésük óta soha nem laktak vol-na még jól. Kezüikkel a falnak támaszkodva vánszorognak, s valahányszor egy kis szellő rezdül, véget nem érő köhögés fogja el őket. Lassan támo-lyognak be a kapun. A nebulók - mintha mi sem történt volna - tovább foly-tatják a hancúrozást, hempergőzést, falramárást, egymás titkainak szem-revételezését. A jövevények letelepszene a földre, tátott szájjal lihegnek. Egyre vadabb lesz a láрма, ám a felnőttek csak ülnek, lecsukott szemmel, bedugott füllel, mintha attól tartanának, hogy megbántják a gyerekeket.

Telik-múlik az idő, aztán a három férfi végre feltápáskodik, s kér-lelni kezdi a tanulókat, hogy foglalják el helyüket. Csakhogy azok, úgy tű-nik, eltökélték, hogy soha nem fognak rendben leülni. Legalább egy óra te-lik el így megint, s még mindig senki nincs a helyén. A tanítók, mert bi-zonyára ők az érkezettek - most hirtelen engem is felfedeznek, s kiáltozni kezdenek: "Külföldi a kapu előtt! Külföldi a kapu előtt!" Erre a nebulók egy-szerre rendben leülnek, arccal a fal felé, senki nem mer hátrafordulni. Ekkor az egyik tanító - valószínűleg az igazgató - így szól:

- Első napirendi pont: énekeljük el a Himnuszt!

Mindenki megmerevedik, de senki nem énekel. Ismét az igazgatóé a szó:

- Második napirendi pont: tiszteletadás a császárnak!

Megint általános megmerevedés, de a tisztelegés elmarad. "Imádkozzunk

az Istenhez!" hangzik a harmadik felszólítás, de mintha a diákok megfeledeztek volna a külföldről, mert egymást lökdösve szitkozódni kezdenek. "Külföldi van jelen!" - hallatszik újra a figyelmeztetés, mire ismét lecsendesednek.

Ezután "igazgatói szöveg" következik. A direktor előlép, s bevezetőül az alábbi szavakat intézi a gyerekfejekhez:

- Önök a mai nappal valamennyien befejezték az egyetemet. Nagyfentősségi esemény ez mindannyiuk életében...

Elhül bennem a vér. Jól hallok? Ez a sereg rakoncátlan gyerek egyetemet végzett?! De várjunk, hallgassuk végig. Az igazgató folytatja:

- Nagyszerű dolog, hogy az urak ebben a felsőfokú tanintézetben, nálunk fejezték be tanulmányaikat. Mindent tudnak, mindennel tisztában vannak, mindnyájan vállalkra vehetik immár az ország ügyeit. Nagy megtiszteltetés ez számunkra!

Hosszan, cifrázva ásit egyet, aztán hozzáteszi:

- Befejeztem!

A két tanító buzgón tapsol, a tanulók zajongani kezdenek.

- Vigyázz! Külföldi! - csattan fel a figyelmeztetés, s a zaj elül.

Ezután "oktatói szöveg" következik. A két tanító hosszasan szabózik, végül egyikük - feje fonnyadt tökre emlékeztet - előlép. Úgy látom, ez is a "pesszimisták" közé tartozik, mert szeme sarkában máris megjelenik két nagy könnycsepp. Szomorkás, lamentáló hangon adja elő mondandóját:

- Uraim! Ezen a napon végetérnek tanulmányaik egyetemünkön. Dicsőséges esemény ez! - Szeméből kibuggyan az egyik könnycsepp. - Be nagyszerű is, hogy országunkban minden iskola felsőfokú! - Ujabb könnycsepp gördül le az arcán. - De, uraim, ne feledkezzenek meg az igazgató és a tantestület érdemeiről sem. Nagy megtiszteltetés számunkra, hogy az önök oktatói lehettünk. Feleségem ugyan éppen tegnap halt éhen, mégis milyen nagyszerű...

Könnyei mostmár esőként záporoznak. Hosszasan küszködik magával, majd így folytatja:

- Kérem, uraim, ne feledkezzenek hát el érdemeinkről. Akinek pénze van, segítsen egy kis pénzzel, akinek mákonylevele, néhány mákonylevéllel! Bizonyára mindnyájan tudják, hogy már huszonöt éve nem kaptuk meg a fizetésünket. Az urak...

Nem tudja folytatni. Félrebicsaklott testtel szinte leroggyan a földre.

"Diplomaosztás" következik.

Az igazgató vékony kőlapokat cipel elő a fal tövéből. Nem látom tisztán, de valószínűleg frásjegyek vannak rájuk vésve. A lapokat lába elé helyezi, s így szól:

- A vizsgák során mindenki kitűnő lett. Micsoda dicsőség! Itt vannak a diplomák, ki-kitetszése szerint vigyen el egyet. Nincs szükség besorolásra hiszen mindenki kitűnő. Az ünnepélyt ezennel berekesztem.

Ezután társával együtt feltámoogatja a földön gubbasztó pesszimistát, s lassan elindulnak kifelé. A nebulók nem nyúlnak a diplomákhoz, folytatják a hancúrozást, az egymás hegyén-hátán hempergést, a falramászást.

Hát ez meg miféle cirkusz? - kérdezem döbbenet magamtól. Meg kell itt boldogulnia az embernek! Elmegyek Kis Skorpióhoz, világosítson fel!

Sajnos, nem találom odahaza, barátműjével, Mákonykával elment valahová. Nincs mit tenni, tovább kell vizsgálódni, aztán majd mindent egyszerre magyaráztatok meg vele...

/A 19. fejezetben az utazó Nagy Skorpió fiának, Kis Skorpiónak - aki magasrangú funkcionárius: az oktatás- és művelődésügy irányítója - vendégként

Macskaország tudósaival ismerkedik meg. /

... A tudósok megérkeztek. Amint belépnek, üdvözik Kis Skorpiót, aztán sorra letelepsznek a földre. Fennhéjázó göggel néznek el felettem, egy szempillantásra se méltatnak.

Mákonysza behozza a mákonyszörpöt, a vendégek nagyokat kortyolgatnak belőle. Szemüket lehunyják, mintha méginkább feleslegesnek tartanák, hogy észrevegyenek. Sebaj, így legalább én alaposan szemügyre vehetem őket. Kétségbeejtően soványak, piszkosak egytől-egyig, még füleik is porral vannak tele, mint holmi apró homokzsákok. Szájuk szögletéből nyál csordogál. Mozdulataik kivárthatatlanul lassúak, sokkalta körülményesebbek és komótosabbak, mint Kis Skorpió.

Időközben, úgy látszik, a mákonyszörp ereje már lehatolt az élet gyökereihez bennük, mert szemüket kinyitva fel-fel pislognak. Egyszerre csak megszólal az egyik:

- Macskaországban én vagyok a legnagyobb tudós, nemde?

Szeme körbejár a jelenlévőkön, pillantása most rajtam is végigpásztáz. Szavaira a többiek is felélénkülnek, egyesek a fejüket vakarják, mások összeszorítják fogukat, van, aki szájába dugja az ujját - aztán egyszerre megered a szavuk:

- Te? Legnagyobb? Apáddal, sőt nagyapáddal együtt is csak közönséges záptojás vagy!

Ejha, ezek mindjárt hajbakapnak! - gondolom magamban. De ki hinné: a magát legnagyobbra taksáló tudós csak nevet, mint aki hozzászólt már az efféle szidalmakhoz, s rendületlenül folytatja:

- Nagyapám, apám és én egész életünkön át csillagászzal foglalkoztunk. Három generáció kutatómunkája ez, ti semmirekellők! Külföldön mindenféle műszereket, tükröket használnak, mi nemzedékről-nemzedékre bértük a pusztát szemünkkel. S ez még mind semmi. Azon vagyunk, hogy felismerjük a csillagászat összefüggését az ember életével. Mit értenek ehhez a külföldiek? Tegnap éjjel is, amikor az eget kémleltem, a Göncölszekér éppen a fejem fölött helyezkedett el. Ki hát az első a honi tudósok között, ha nem én?!

- Ha én állok a Göncöl alá, én felettem fog elhelyezkedni! - veti közbe nevetve Kis Skorpió.

- Akkor úgy van, ahogy a Nagyúr mondja! - hagyja helyben a csillagász, s nem szól többet.

- Ugy van, ahogy a Nagyúr mondja! - helyeselnek buzgón a többiek is. Aztán egyszerre hosszú hallgatás következik.

- Beszéljete! - parancsolja Kis Skorpió.

Most más veszi fel a szót:

- Macskaországban én vagyok a legnagyobb tudós, nemde? - Körbeborozza a szemét. - Mindenki tudja, hogy a csillagászat nem tudomány! Aki tanulni akar, annak előbb meg kell ismerkednie az írással. Egyetlen tudomány van, s ez az írástudomány. Harminc éve foglalkozom vele, harminc éve. Ki merészeli tagadni közületek, hogy én vagyok a tudósok eleje? Ki merészeli?!

- Ugyan, mit zagyvált itt össze-vissza! - förmednek rá innen is, onnan is.

Csakhogy az íráskutató nem olyan kezes bárány, mint a csillagász. Megragadja egyiküket, s kiabálni kezd:

- Halljuk hát, ki a legnagyobb! De, mindenekelőtt, add meg a tartozásodat. Nem kértél-e kölcsön egy mákonylevet a minap? Nos, tessék visszaadni, mégpedig most, azonnal, különben ne legyek én a legnagyobb, ha

nem csavarom le menten a fejed!

- Én kértem kölcsönt tőled? Éppen én, a világhírű tudós fogok tőled kölcsönt kunyerálni! Eressz el, ne piszkítsd be a karomat!

- Megenni a más mákonylevelét - igen, elismerni a tartozást - nem?! Novárjcsak! Ha megírom az egyetemes írástörténetet, kidobom a nevedet, s mint az ország legnagyobb tudósa az egész világ tudomására hozom, hogy a régi írásjegyek közt egyáltalán nem is szerepel a te neved jegye, meg-lásd!

A más mákonylevelét kölcsönkérő, de tartozásáról tudni nem akaró tudós erre megszeppen, s Kis Skorpióhoz fordulva kérlelni kezdi:

- Nagyúr! Nagyúr! Adj kölcsön gyorsan egy levelet, hadd adjam vissza neki! A Nagyúr tudja, hogy én vagyok az ország első tudósa, dehát, ugye, mi tudósok pénztelen emberek vagyunk. Így meglehet, hogy kölcsönkértem tőle - ámbar nem igen emlékszem! S még másvalamire is meg szeretnék kérni: nem látványtánád meg az Öreg Nagyúr szívére, hogy egy kicsit több mákonylevelet juttatna nekünk, tudósoknak? Más ellehet enélkül, de mi, tudósok - különösen én, a legnagyobb -, hogyan műveljük a tudományt, ha nincs mákonylevél? Tudnod kell, Nagyúr, hogy legújabb felfedezésem szerint régi törvénykezésünkben valóban volt szó az elevenen való megnyúzásról, nemsokára elkészül a tanulmányom róla. Tiszteletteljesen felajánlom az Öreg Nagyúrnak, továbbítaná Őfelségéhez, hogy állíttassa vissza ezt az érdekes, történelmi múltú büntetési módot. Ezért a felfedezésemért is a legnagyobbknak kell, hogy számítsak, nemde? Írástudomány? Ugyan! Csakis a történelem az igazi tudomány!

- És a történelmet nem írásjegyekkel írják?! Vissza a mákonylevelemet! - hajtogatja az engesztelhetetlen írástudós.

Kis Skorpió hozat egy levelet Mákonykával, átnyújtja a történésznek, aki letör belőle egy darabot, másik felét átnyújtja az írástudósnek:

- Visszaadom - bár nem kellene!

Az átveszi a levéldarabot, s fogcsikorgatva sziszegi:

- Megrövidítettél fél levéllel! No megállj! Nagyot nézel majd, ha egyszer magamévá teszem az asszonyodat!

Az "asszony" szóra nagy élénkség támad a tudósok körében. Egymás szavába vágva ostromolják Kis Skorpiót:

- Nagyúr! Nagyúr! Miért van, hogy nekünk, tudósoknak, személyenként csak egy feleség jár? Miért kell nagy szükségünkben folyvást a máséra spekulálnunk? Mi tudósok vagyunk, Nagyúr, dicsőséget hozunk az egész országra, fiaink, utódaink minden generációja számára megőrizzük az őseinktől ránk hagyományozott tudományokat, miért ne lehetne hát legalább három feleségünk?

Kis Skorpió azonban hallgatásba burkolózik.

- Vegyük például a csillagrendszeret. Minden nagy csillag körül kell lennie néhány kisebbnek. Ha így van az égen, így kell lennie a földön is. Én, mint legnagyobb tudós, bizonyíthatom, hogy egy ember több feleséget is tarthat. Mellesleg az én párom ízéje úgysem működik valami kifogástalanul ...

- Vagy induljunk ki az írásjegyek formájából. A régi időkben, amikor megalkották őket, többnyire a "nő" jegyét használták kiegészítő elemként - ebből is látható, hogy nőből többnek kell lenni. Legkiválóbb tudósi minőségemben állíthatom, hogy feleségből nemcsak egyre van szükség. Mellesleg... - s a továbbiakban nem éppen papírra illő fejtegetések következnek.

A többiek is ugyancsak legnagyobb tudósi mivoltukban bizonygatják a többnejűség szükségességét, mégpedig meglehetősen vaskos tartalmú érvekkel. Tapasztalnom kell, hogy számukra a nő csupán az "ízéjét" jelenti.

Kis Skorpió továbbra sem nyilatkozik.

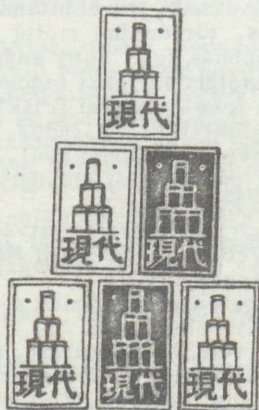
- A Nagyúr talán fáradt. Akkor mi, akkor mi...

- Mákonyka, adj még egy kis levelet nekik, aztán takarodjanak! - szó-
lal meg végül Kis Skorpió, anélkül, hogy szemeit felnyitná.

- Köszönjük, Nagyúr! Elnézést, Nagyúr! - mormolják valamennyien egy-
szerre.

Mákonyka behozza a leveleket. Tüstént szétkapkodják, befalják, aztán
hajlongva, hálálkodva elvonulnak, miközben nem szűnnek egymást szapulni...

/Galla Endre fordítása/

現代創作叢刊

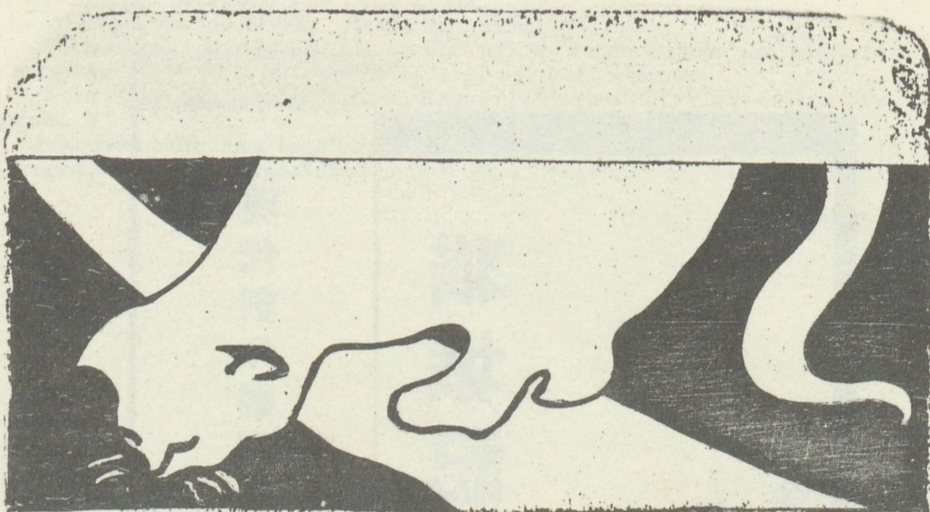
貓城記

老舍 著

現代書局
版

6

A belső címlap / a Jelenkor kiadó sorozatának 6. kötete/

著 舍老

貓城記

A Mao-cseng csi első kiadásának borítója

版 局書代現

SELYEMVALUTA ÉS MANDARIN-TEKINTÉLY (A kínai külkereskedelem az első évezredben)

Kínáról legkorábban a selyem hozott hírt Európába, az a sokáig jellegzetesen kínainak számító luxuscikk, amely kereskedők kezén, ládájában, karavánjában tette meg viszontagságos útja javarészét. Magától értetődőnek látszott, hogy, útjának keleti kiindulópontja csakis kereskedelmi jellegű akció lehetett, a szó köznapis és európai értelmében, s ilyenformán a kínai eredetű árucikkek évezredek forgalma a kínai külkereskedelem elégséges bizonyítékául szolgált mind a köztudat, mind a történeti dokumentumok interpretálói számára. Mivel azonban alapos kétségek merültek fel a modern közgazdaság fogalmainak és terminusainak korábbi érvénye tekintetében, főként az európai fejlődésen kívül rekedt, archaikus ("ázsiai") gazdaságok esetében, a gazdaságtörténet oldaláról is indokolt szemügyre vennünk Kína feltűnő elzárkózásának, mindmáig ellentmondásos külkapcsolatainak történelmi hátterét; s mindenekelőtt: a kínai selymek – porcelánok több kontinensre és évezredre kiterjedő kereskedelmi vándorútja ellenére is közelebbi vizsgálat alá kell vennünk a kínai külkereskedelem (mindenesetre: az ország határait átlépő áruforgalom) és kereskedelem (belső áruforgalom) módjait és jellegét.

Ha nem feltételezzük eleve, hogy Kínában meg kell találnunk minden másutt kialakult jelenséget, és tovább jutunk a Kínából kiinduló selymfolyam kápráztató felszínénél, akkor rögtön szembeötlő a kínai áruk kivándorlásának néhány speciális vonása. Először is azt kell figyelembe vennünk, hogy a kínai áruk interkontinentális forgalmában csaknem kizárólag selyem, tea, drágakövek, fűszerek, fémtükrök stb., egyszerűen ritka és nem köznapis használatra való, még kevésbé a termelésben felhasználandó, és rendszerint gazdaságilag nem is hasznosítható luxuscikkek szerepelnek, s legalább ebben a tekintetben Kína sem különbözik, csaknem a XX. századig, a köztudomásúlag archaikus, ókori vagy primitív gazdaságoktól. Másrészt a Kínából induló áruforgalom kínai jellegét és Kínában betöltött szerepét teszi problematikussá az a jól ismert, de gyakran elfelejtett tény, hogy a kereskedelmet Kínában – még Kína belsejében is, külkereskedelmében pedig különösképpen – nem-kínai kereskedők bonyolították le. (Annak pedig, hogy egy "kereskedő-nép" kialakulásának mennyire történetiek az okai, legjobb bizonytsága az, hogy a XX. századi Délkelet-Ázsiának éppen a kínai bevándorlók alkotják a "kereskedő-népet.")

A régi kínai nyelvben, amely nem ismert egységes és egyértelmű nevet a kereskedőre, az egyik leggyakoribb ilyen értelmű szó egyaránt jelölte a kereskedőt (ti. a vándorkereskedőt, aki mindig is közösségen-kívüli) és az idegent. Ha a valóság bonyolultabb is volt ennek a beszédes terminusnak a tartalmánál, a kereskedelem a kínai történelem folyamán mindig is idegen jelenség maradt, legalábbis a tradicionális társadalmi értékrend szempontjából. Tanulmányozását az is nehe-

zít, hogy ideiglenes térhódításai, — amelyekből messzemenő következtetéseket szoktak levonni —, többnyire Kína politikai hatásának gyengülésével függtek össze, s mivel éppen ezért az idegenek által kikényszerített gazdasági jellegű engedményeket a kínai történészek a birodalmi presztízs csorbáiként fogták fel, mindent elkövettek, hogy más, hagyományosan "kínai" kategóriákban, különféle "illendő" címkék alá sorolhassák ezeket az intézkedéseket, s hogy ezért aztán alkalomadtán a legkülönbözőbb jelenségeket zsúfolják a "kereskelem" címszó alatt időről időről mégis összegyűjtött dokumentumok közé.

Szinte bármely kor történeti anyagával, félrevezető címek alól előkerült tudósításokkal is bőségesen — és nagyon is egyértelműen — illusztrálhatnánk a kínai gazdaság idegen kapcsolatainak fővonásait. A találmányra választott és esetleg ellentmondásos vagy nem eléggé jelentősnek tűnő történetírói passzusoknál azonban teljesebb és hitelesebb képet ígér a kínai történetírás egyik összefoglaló jellegű kompilációja, az a maga nemében egyedülálló írás, amely éppen a kínai császárság első évezrede gazdasági külkapcsolatainak jellemzésére hivatott, mégpedig a Kínában felfedezés-számba vehető és gyakorlatilag a XI. század vívmányának tekinthető kronológiai folyamatosság keretein belül. A hivatalos kínai történelemszemlélet tükrözésére mindenképpen hivatott az a XI. sz. elején készült ki-tűnő enciklopédia, a C' ö-fu-jüan-kui, mely zárórészében tematikai keresztmetszetet ad a Kínával kapcsolatba került idegenekről; jellemző módon, a cím eleve "idegen alattvalóknak", Kína idegen alattvalóinak nevezi őket.

Ebben a részben szerepel a 999. fejezet kérdéses szakasza, amely Kínának az idegenekkel folytatott kereskedelmét tárgyalja 51 történelmi mozzanat egymás mellé állításával. Az első tudósítás az i. e. II. sz. végéről való, az utolsó 951-ből, s együttesük többféle tanulsággal is szolgál, olyanokkal is, amelyeket elszigetelt esetekből nem igen vonhatnánk le.

Már a cím is figyelemre méltó: "Hu-ēi", szó szerint: "kölcönös piac (i. árusítás)"; rendesen "kereskelemnek" szokás fordítani. Ez az általában idegekkel kapcsolatos, de más esetekben is előforduló terminus már nyelvi formájával is arra figyelmeztet, hogy Kínában érdemes hangsúlyozni a piacokon lebonyolódó tranzakciók kölcönös jellegét, tehát hogy a piac mint intézmény a régi Kínában nem feltétlenül eladók és vásárlók kétoldali jogokkal járó találkozásának helye, amelyre pedig az idegenek igényt tartanak, s amelyre megkülönböztetés nélkül reáillene a másutt megvalósuló "külkereskelem" terminusa, a kölcönös-ség magától értetődő vonásával együtt.

A fejezet bevezető értékelése alapján egyenesen azt kellene tartanunk, hogy Kínának sohasem volt külkereskedelme; a piacok ismételt és ideiglenes megnyitása pusztán "taktika" volt az idegenek, a követelőző barbárok lecsendesítésére és megvesztegetésére. Bármennyire különösnek, legjobb esetben túlzásnak tűnjék is ez az értékelés, egészében — és perspektíváiban legalábbis —, mint majd látni fogjuk, a történetíró helyesen értékelte a hivatalos kínai gazdasági kapcsolatok jellegét. Maga a szokatlanul szókimondó részlet az újra egységes és erős központi hatalmú, a jellegzetesen "kínai" Szung-dinasztia hivatalos álláspontját képviseli, s ha vannak is kevésbé nyíltan fogalmazott párhuzamai más korszakokból, a jelen esetben az sem elhanyagolandó, hogy olyan értesítések élére került, amelyek félreérthetetlenül Kína idegenekkel folytatott kereskedelmének dokumentumai.

A különböző korokból származó szövegrészletek, már csak a hagyományos fogalmazás, heterogén terminológia következtében is alkalmasak arra, hogy ho-

mályba burkolják az eseménysorozat gazdasági oldalát, közös vagy eltérő vonásait; abban az egyben azonban nyilvánvaló hasonlóságot mutatnak, hogy a kapcsolatban Kína fensőbbiségét bizonygatják, s az eseményeket jórészt a politika szférájába utalják. A kínai császárság és hivatalnok-képviselői az udvarban és a határ-állomásokon "adományoznak", "jutalmaznak", "kitüntetnek", – időnkint jelentős mennyiségű "ajándék" kíséretében; az idegenek pedig "adót" vagy "ajándékot" hoznak, "földjük termékeit" kínálják fel, de – a hivatalnokok legnagyobb megdöbbenésére – nem elégszenek meg az ellenszolgáltatásul felajánlott jóindulattal vagy kihallgatással. Az udvar pedig láthatólag még attól is óvakodik, hogy a kölcsönös igényének el- és felismerésével a követelések legalizálásának gyanújába kerüljön. Az azonban bizonyos, a kérdéses passzusokból csakúgy, mint egyéb ismereteink szerint: Kínában nem volt egységes és egyértelmű terminus a kereskedelmi kapcsolatra sem az országon belül, sem idegenekkel kapcsolatban. Az erre vonatkozó szavak csak a folyamat rész-mozzanatait vagy egyes formáit jelölték, pl. a cserét; azt, hogy ez a piacon bonyolódott le; az ezzel járó alkut – huzavonát; a közvetítő áru – kagylópénz – közbelépését 易、市、交易、買 stb. A modern terminológia kikötött ugyan a 貿易 forma mellett, de a kölcsönös tranzakciót most is csak azzal a 賣買 "eladni-vásárolni" kifejezéssel tudja jelölni, amely – más kínai hendiadiszokhoz hasonlóan – nyelviileg is tükrözi a megfelelő átfogó vagy középfogalom hiányát vagy késői voltát. Más nyelvi interpretáció esetén – mint pl. ebben az előadásban is – ezért is nehéz terminológiaiilag következetes megfelelőit adni (más történelmi körülmények között született terminusokkal) a kereskedelem fogalmi körébe tartozó jelenségeknek és kínai nevüknek. Történeti szempontú elemzésük nélkül tehát a forrásul szolgáló szövegek sem értelmezhetők helyesen.

A C' ō-fu-jüan-kui-ban idézett események eltérő formulázása, a tranzakciókat fedő kifejezések sokfélesége, már csak a terminológia említett következetlensége miatt is, nem alkalmas a kereskedelmi ügyletek jellemzésére, s legalábbis nem kell feltételeznünk annyiféle csereakciót, ahány néven nevezik Kínában, vagy csak az elemzett szövegrészletekben is. A terminológia egybevetés mégsem hiábavaló; fel kell figyelnünk kétoldalú negatív tanulságára, annál is inkább, mert egybehangzik a kínai társadalom elemzésének egyéb eredményeivel. Az egyik elgondolkasztató passzusban arról esik szó, hogy a hiung-nuknál "a vezértől lefelé" mindenki, de legalább: többen, mások is kereskedhettek; a kínai megfigyelőnek, akinek a hazájában ezt szigorú szabályok korlátozták vagy legalább büntették, nem véletlenül tűnik fel ez a nomádoknál nem ritka jelenség. Kína és nomád szomszédai ugyanilyen irányú különbségét erősítik meg másfelől azok a részletek, amelyek a kínai lakosságnak az ujjurokkal folytatott "magánkereskedelmét" róják fel (私賣、買: a terminus pejoratív; a közösség-ellenes, magánjellegű haszonra törekvés, tiltott vagy rosszallott viselkedés terminusa). A kereskedelmi és egyéb magánjellegű kapcsolatra vonatkozó határozott tilalom, legalábbis ujjur-ellenes változata, 836-ból való és csak 951-ben oldotta fel a rövid életű Kései Csou-dinasztia, amelyet a 960-ban uralomra jutott Szung-ház döntött meg. – Ezek a részletek akaratlanul is elárulják a szomszéd passzusok terminusairól – az értesülések zöméről –, hogy bármi legyen is a nyelvi, szótárban jelzett vagy jelezhető tartalmuk, a magánjellegű kereskedelmet, netán külkereskedelmet nem foglalják magukban.

Ezzel a mozzanattal, – a magánkereskedelem hivatalos rosszallásával, valamint ritkaságával, amely összhangban van a piacra is termelő, magánjellegű földhasználat hasonlóan illegális és periférikus felbukkanásaival is, – most már pontosabban érthető a történetíró negatív jellemzése a kínai külkereskedelemről. Nyilvánvaló, hogy általában és legális módon, de legalább nagyban és külföldiekhez a termékek nem közvetlenül a termelőktől vagy képviselőiktől kerültek cserére, hanem csak az államapparátus szűrőjén át. (773-ban pl. egyenesen arra adott utasítást az udvar, hogy a helyi adóból, tehát központi közreműködés nélkül szállítsák az illetékes hatóság piacára a szükséges mennyiséget az eladásra elfogadott ujgur lovak ára fejében.) Az adó formájában kincstárba vándorló termékek pedig nem csupán a tezaurálás révén és ideiglenesen veszítették el kapcsolatukat Kína gazdaságával, hanem azért is, mert egy nem gazdasági rugókra járó bürokratikus gépezet segítségével időről időre szinte gazdasági értéküktől függetlenül rendeltettek a kínai állam külföldi tekintélyének a szolgálatára. Gyakran még a megjelölt ellenszolgáltatás sem volt gazdasági jellegű, nehogy újabb követelésekre szolgáltatasson ürügyet. Előfordul ugyan, hogy Kína kívánságokkal állt elő, de nem megvételre kereste az idegen árut, hanem ajándékolta, s ha eredmény nélkül, akkor ezt barátságtalan lépésnek minősítette a további piacnyitási kérések nélkül. Számtalan a példa a császári szintű, névlegesen mindig a császártól eredő ajándékozásiakra is. Arra azonban, hogy Kína kezdeményezzen kereskedelmet (pl. új árut keressen), ha van is eset, hamarjában nehéz volna példát találni, – az említett 51 esetben erről mindenestre nincs szó. Az efféle kérés – kínai felfogás szerint – úgys csak presztízvesztés lehetne; annak a bevallása, hogy Kínának szüksége lehet valamire, egyszóval az önellátás feladása.

Az a szigorú és radikális eszközökkel óvott szokásjog, amelynek értelmében legálisan csak az udvar és képviselői, vagyis az államapparátus kerülhetett "üzleti" kapcsolatba az idegenekkel, önmagában véve is többszörös kereskedelmi korlátot jelentett. Korlátozta a beengedett áruk mennyiségét: pl. lóból csak annyi kellett Kínában, amennyit a hadsereg és az udvar igényelt; a közrendűnek meg tiltották, hogy lóra üljön – és könnyen átlépje szülőföldje és gazdasága határait. Ezenkívül az udvar által vásárlásra érdemesnek tartott áruk minőségi korlátozása tovább csökkentette a kereskedelem egészét is: a császári udvart ul. a kijelölt "lópiacokon" sértette a silányabb áru, pedig a parasztnak – kézművesnek – kishivatalnoknak esetleg megtette volna a nagy mennyiségben felajánlott sztyeppei ló is, és felhasználhatta volna munkára, szállításra, gazdasági elszigeteltsége feloldására. (A korlátozó intézkedések "sikere" közismert: több, mint három évezreddel a kínai kocszi megjelenése után, legalább három évezredes lovasnomád szomszédság ellenére, a XX. században meg kellett hirdetni a "kerékesítés forradalmát"...) S az udvar elsődleges vagy kizárólagos kereskedelmi jogai nem utolsósorban a behozott áruk fajtáját és jellegét határozták meg, hiszen a jól ellátott hivatalnokvilág legfeljebb idegen luxuscikkek eladását engedélyezte a kijelölt piacokon, s az ki sem derülhetett, hogy a termelőnek esetleg egyéb igényei lehetnek volna. A piacengedélyek értékét pedig felére csökkentette az a körülmény, hogy nem biztosította automatikusan az idegen kereskedők számára a vásárlási jogot ugyanott, ahol eladhatták áruikat, – s még ez a feleértéki és felemás engedély is csak ideiglenes lehetett, ha nem éppen meghatározott alkalmakra vagy egyszeri alkalomra szólt.

Nem tarthatjuk tehát túlzásnak E. Balázs véleményét a kínai nagykereskedelem és külkereskedelem állami monopóliumának gazdasági fékező, sőt visszahúzó hatásáról. A naturálgazdálkodásra kényszerülő tájegységek fölött működő, monopolizált, hivatalnoki szintű kereskedelem csakis presztízs-mérlegű lehetett, s gyakran még az ellenőrizhetetlen (és olykor: használhatatlan) viszontjándékokkal együtt sem bizonyult gazdaságosnak. A kereskedelemnek ez a formája valóban alapot szolgáltatott a panaszokra, hivatalnoki vádaskodásokra és az újabb tilalmakra.

A kínai külkereskedelem veszteséges mérlegét tovább fokozta a selyem kínai monopóliuma és keresett luxuscikk-volta is. Az udvar leghatásosabb ajándékának bizonyult, minden kívánságban elsőként szerepelt, és már csak a hagyomány is megkövetelte, hogy az ajándéklista élén szerepeljen. Értéke Kínában is, kívülről is páratlan: mindenütt és mindenre beváltható, kontinenseken átvélő érvényű valuta. Csakhogy ez nem egyszeri alkalommal bányászható, évszázadokig számottevő munka nélkül forgalmazható nemesfém, hanem munkaigényes árucikk, sokszor falvak, egész vidékek főterméke, adója, amelyből az udvar egyre nagyobb mennyiséget követel (a növekvő terhekért pedig az idegeneket kárhoztatják nem csupán a hivatalnokok, hanem maguk a kárvallottak, sőt, költségvédelmezőik is). A kínai gazdaság tetemes, értékes részéről van tehát szó, a selyemtermelés államilag ellenőrzött részéről, – és a selyem, éppen pénz- és valutaszerepe miatt, elsőrangúan állami monopólium, – ez az érték pedig adó formájában került a gazdaság szférájából, a kínai állami bürokratizmus nemzetközi presztízsének áráként. A selyem és más nagyértékű luxuscikkek: tea, porcelán, stb. alakjában kiáramló gazdasági javak nem jelentéktelen közvetlen anyagi értékektől fosztották meg Kínát (azzal az egyetlen "haszonnal", hogy legalább ennek a veszteségnek az újratermelését szükségessé tették), – de felmérhetetlen az az ennél is súlyosabb, történelmileg sem közömbös kár, hogy a kereskedelmi forgalom így nem is hatott vissza a termelésre ösztönzőleg, szabályozóan, esetleg egészségesen bomlasztó perspektívákkal. S tudvalevően egy civilizáció gazdasági – kulturális fejlettségének, sőt, fejlődésének az sem utolsó tényezője, hogy a kérdéses társadalom milyen arányú "felesleg" termelésére képes...

A kereskedelem azonban nem csupán állami szinten zajlott Kínában, a selyem nem az egyetlen kiáramló kínai termék, s az udvar és képviselői nem az egyetlen közvetítői. A szövegünkben említett alkalmak – és más regisztrált és regisztrálatlan alkalmak – magánkereskedelme jelentős mennyiségű árucikket juttatott ki Kínából, hiszen még idegen kereskedők is éltek a határain belül, mégpedig szép számmal, hivatalos engedéllyel (ha ezt vissza is vonták néha tőlük). Hátha csak a történetírók nem tulajdonítottak ennek jelentőséget, hagyománytisztelőből? A meg-megismételt piacengedélyek és tilalmak elárulják azt, hogy a kereskedelem helyzetében nem következett be lényeges változás az évszázadok folyamán, de mégis bizonyos mértékű kereskedelmi gyakorlatra vallanak. A magánkereskedelem gyér példái s a kereskedelem egyéb formái azonban gyanúsán gyakran vezetnek a mindig veszélyeztetett, "barbárokkal" benépesült zónába, a kínai politika és kultúra szempontjából mindig is határvidéknek számító területekre. A kínai külkereskedelem egészét pusztá taktikának minősítő történetírói értékelés is csak a határátkelőhelyeken létesített piacok "kölcsonös" gazdasági ügyleteiről emlékezett meg. A kereskedelem javarésze, úgy látszik, Kína idegenektől zaklatott tartományjaiban, a határvidéken bonyolódott le. Voltaképpen még a szárazföldi és

víziutak mentén épült városokat, sőt a fővárosokat is ide kell sorolnunk, elvégre mindez beletartozik a kínai birodalom idegenek-járta részébe; a nyugati főváros, Csangan meg éppenséggel szabad prédája minden támadónak, s még békés korszakokban is ezredével fogad be idegeneket, főként kereskedőket.

Azt a gyanúkat, hogy a kereskedelem helyi és ideiglenes fellendüléseit Kínában idegen hatásnak tulajdoníthatjuk, a koronatanú kortárs utazó erősítheti meg, a diplomáciai és kereskedelmi küldetésben járó japán buddhista szerzetes, Ennin, aki naplójában a gazdag és reprezentatív hatalmú, IX. századi Kínában szerzett tapasztalatait örökítette meg. A maga és más hasonló szándékokkal érkezett idegenek kereskedelmi próbálkozásainak kudarcairól félreérthetetlenül ugyanazt a képet festi, mint a XI. századi enciklopédista, de közvetett megjegyzései Kína gazdaságáról még tanulságosabbak. Útleírásából ui. kiderül, hogy Kína belső, idegenektől érintetlen vidékein nem voltak piacok, gyakran települések sem, és a piacok, főként a gazdag piacok leírására mindig a külső tartományokban került sor. Ennin szerint az ország belsejébe induló fővárosi hivatalnokok úti ellátmányáról is külön rendeletekkel kellett gondoskodni, – neki pedig, a fővárosból kiutasított idegen szerzetesnek, az egész útravaló élelmét magával kellett vinnie. Mivel pénze volt elég, ez csak azt jelentheti, hogy útközben nem lett volna módja élelmiszert vásárolni, – de még a kínai hivatalnoknak sem, s ebből az ország belsejében megvalósuló mezőgazdasági önellátás egészen váratlan fokát olvashatjuk ki. Sőt: közvetve még az ipar háziipar-jellegét is, hiszen ha jelentős számban élének kézművességből, szükségük lenne az élelmiszerek kereskedelmére. S itt újabb oldala tárul fel a földmagántulajdon hiányának: a magánkereskedelemre alkalmas termékek hiánya gátja a kézművesség fejlődésének is...

Ilyenformán alighanem hiába is reménykednénk – pl. némely kutató sugalmazására – abban, hogy magánkereskedelemre, falusi vásárookra vonatkozó újabb és nagy mennyiségű adat kerül elő; és különben sem tekinthető véletlennek, hogy az egyéb értelmű és tartalmú kínai feljegyzések óceánjában éppen erre akad példa. Mégsem annyira ebből a hallgatásból, mint inkább az állami ellenőrzéssel folytatott kereskedelem nagy számú dokumentumaiból derül ki, hogy az ellenőrizhetetlen, részben ellenőrizhetetlen magánjellegű árucseré mindig is viszonylag kis mennyiségekre vonatkozott (s legfeljebb idegen kézre jutott összegük lehetett jelentős – az idegennek); ezeknek a "rendbontásoknak" a felfedezése pedig büntetés-sel, vagy legalább az ellenőrzés bevezetésével járt, és ez utóbbi is hamarosan a magánvállalkozás elsorvadását jelentette.

Ezek után már elmondhatjuk, hogy a hagyományaiban és hagyományos ideáljai szerint mindig is önellátásra, területi és birodalmi önellátásra törekvő kínai gazdaságban – a fenti jelek szerint is – voltaképpen csak az idegenekkel folytatott kényszer-tranzakciók tekinthetők kereskedelemnek a szó modern értelmében, még akkor is, ha az árucserének ezt a módját csak az idegenek igénylik és aknázzák is ki. A többi, belső áruforgalom, az önellátó egységek "pórusaiban" megtört vándorkereskedelem éppen csak az önellátás kiegészítésére hivatott, – hasonlóan az állami redistribúcióval visszajuttatott ínség-gabonához, amelynek az összegyűjtését – szétosztását koronkint éppenséggel a kereskedőknek is engedélyezhették, ha nem kívántak érte túlzott hasznot. Kína belső kereskedelme lényegében mindig is az az arisztotelészi "természetes" kereskedelem maradt: az önellátás regene-rálója, az ókori társadalmi – gazdasági kettősség másik felének, az "igazságos" – tehát hasznot hozó, de szabályozott – kereskedelemnek gyakorlati megvalósítha-

tósága és elméleti felismerése nélkül. Meggondolkoztató, hogy az "ideális" kereskedelemnek, azaz a kétoldalú és önkéntes, egyaránt előnyös és arányos árucserének az ábrándja is csak ott alakulhatott ki, ahol a kereskedelmihaszon társadalmilag értékelhető előnyei ezt történetileg megalapozták. Még az archaikus civilizációk nagy része is felfedezte, hogy a kereskedelem, még a magánkereskedelem is, még ha idegenekkel folyik is, hasznos lehet, mert megadózatható. A régi Kínában mindenesetre az előnyös külkereskedelemnek még az ideája is hiányzott. Legszívesebben az idegenektől is csak azt fogadta volna el az udvar, ami Kína önellátásához szükségesnek látszott, mást még ajándékol sem szívesen. Innen az évezredek hivatalos rosszállása minden "fényűzésnek", még a legártatlanabb újdonságnak is, amelyhez pedig merészebb "újítások" kudarca után fordultak Kína elcsüggedt alattvalói!

Az eddig vázoltak alapján két élesen elváló, bár nem azonos jelentőségű szféra különböztethető meg Kína külföldiekkel folytatott kereskedelmében: egy önkéntes és illegális, ideiglenesen engedélyezett formájában is csak kismértékű, de sokoldalú, sokféle árucikkre kiterjedő kiskereskedelem, a valutát és más magas értékeket képviselő árucikkek kizárásával (elvben legalábbis); és volt egy másik, magasszintű és kényszerből vállalt, legális és nagymértékű, főként munka- és nyersanyag-igényes közvetítőárakat (selyem, tea stb.) árusító, s mindent elsősorban presztízsért kiáruló nagykereskedelem, az adózó társadalom gazdasági funkciójától megfosztott (vagy részben megfosztott) "fölöslegének" – s egyben tartálékának – elpazarlója. Ez az utóbbi, a domináns szféra nagy mértékben felelős azért is, hogy a kínai külkereskedelem létre és mértékére elsősorban a luxuscikkek közül következtethetünk; ez pedig már önmagában is kérdésessé teszi a jelentőségét a kínai gazdaság egészét illetően, hiszen többnyire olyan luxuscikkekre terjed ki, amelyekhez Kínában csak a hivatalnoki hierarchia magasabb régióban férhettek hozzá.

Most már kevés kétség merülhet fel az iránt, hogy a történetíró hiteltérdemlőn jelölte ki Kína idegenekkel kötött gazdasági kompromisszumainak a kínai gazdaságtörténetben elfoglalt helyét, valamint hogy az ellenpéldának, sőt, ellenérvnek látszó selyem-kiáramlás sem egyéb, mint az "ázsiai", piramis-módra szervezett gazdaság látványos "tűzijátéka". Végső bizonyágért azonban végigtekinthetünk futólag azon a tudatos gazdaságpolitikán, amely szinte a kínai császárság kezdetétől kijelölte a kereskedelem és a kitüntetett áruk (nemesfém, gabona) helyét az államilag ellenőrzött kínai gazdaságban. Ennek az újra meg újra feléledő ideológiának az alapján még a XI. században is vallották, hogy a pénz, azaz a nemesfém forgalomba lévő mennyisége a legalkalmasabb gazdasági eszköz a nép jólétének – értsd: stabil létalapú, elégedetlenség nélküli adózásának – biztosítására és a kereskedelmi haszon népet-sanyargató emelkedésének a megakadályozására, nehogy "olcsó legyen a gabona és drága a pénz". Ez a korán megfogalmazott és gyakran szó szerint megtartott elv eleve rögzítette a gabonaárakat (szinte gazdasági ösztönzés nélkül, megelégedve a gazdaság minimális, de stabil szintjével), és eleve limitálta a kereskedelmi hasznot is, ilyen körülmények között teljes joggal. Amikor pl. a XI. században Wang An-si felszabadította magánhasználatra a nemesfémeket, felszokott a kereskedelmi haszon és katasztrófával fenyegette az önellátásukban és szabott adógabona-áruikkal védtelen közösségeket. Néhány év múlva "új" ideológusok léptek színre, visszatérést hirdettek az évezredek gazdaságpolitikai elvekhez, s mindenekelőtt a hagyományhoz: újra monopolizálták a

nemesfémeket és a nemesfém-pénzt, aztán leszorították a gabona-árakat gabona-re-disztribúcióval, majd leszorították a "pénz árát" pénz-kibocsátással, és így tovább, a hivatalnokok és a parasztok legnagyobb megelégedésére. (A sokszor túlbecsült Szung-kori pénzgazdálkodás elorvadásának hátterében is nyilvánvalóan ez a hagyományos gazdaságpolitika, a gazdasági viszonyok töretlen hagyománya húzódik meg.)

Ilyen körülmények között a presztízs-okokkal indokolt kereskedelmi elzárkózás voltaképpen külső megnyilvánulási formája volt annak is, hogy az önellátó és önellátása gyengeségeit sürgősen korrigáló kínai gazdaság számára létkérdés volt a forgalomban lévő nemesfém, a pénz kiáramlásának a megakadályozása, mert ez a gazdaság belső, állami ellenőrzését tette volna lehetetlenné. (A buddhizmus és más idegen vallások, valamint híveik révén kiáramló nemesfémek útját is el kellett vágni – akár más okokból és ürügyekkel indított vallásüldözéssel is.) Az az indokolt félelem, hogy a forgalomban levő nemesfém kicsúszik az állami kontroll alól, önmagában is megmagyarázza az idegenekkel folytatott kereskedelem makacs hivatalos elhárítását is, a kínai gazdaság eredményesen kiépített "kínai falát".

A kiáramló kínai pénzt persze vissza is lehetne "vásárolni": de ez legfeljebb szó szerint így esik meg, s az is ritkán; el-elmennek a "nyugati országokba", Kína szomszédságába, hogy nemesfémeket vásároljanak (pl. egy másik keresett fizetőeszközzel, mondjuk: selyemmel). Az azonban, hogy külföldi kereskedők számára megnyitott piacon, szabadon vásárolható kínai termékek áraként térüljön vissza a kínai pénz, legfeljebb az idegeneknek (és az őket támogató "árulóknak") jut eszébe; s állami engedéllyel különben is "csak" a legértékesebb kínai áruk-ból vehetnek pénzükön az idegenek, s ez megint csak veszteségesse tenné a kínai mérleget. A külkereskedelem, s különösen az idegenek Kínában folyó vásárlásainak elkeseredett ellenzői és korlátozói nem is tévednek abban, hogy ez változást jelenthetne a kínai gazdaságban, vagy legalább az ellenőrizhetőségében és stabilizálásában (azaz visszafogásában).

A pénzkiáramlás és infláció megakadályozása érdekében végül is a kínai külkereskedelem általában nemcsak hogy nem gazdaságos, hanem még mesterségesen, állami kényszerrel létesített – és az országon belül: visszaállított – "cse-kereskedelem" is, a példátlan értékeket hordozó monopolizált fizetőeszközök (selyem és társai) összes ellentmondásával. Még a nagy "lábadók" dinasztái is, pl. a Wei (221-264), azzal volt kénytelen megszerezni a kontrollt és a népszerűséget, hogy az időközben önálló létre kelt s bűnbaknak is kiváló pénzt kivonta a forgalomból; "újítása": a csere visszaállítása tehát visszalépés, gazdaságának jelentős progresszív vonásai ellenére. Az ezt követő Cin-dinasztia urai aztán éppen a váltópénznek is használható rézpénz felszabadításával szereztek vagyont és kereskedő-híveket; amikor azonban már megszilárdult az uralmuk, ismét szóhoz jutott a soros konfuciánus-legista gazdaság-ideológus Fu Hüan, s a nép szenvedéseitől sorsorban a fénytűzést, a kereskedelmet és az idegeneket okolta. A "vádoltak" összefüggése most már nem szorul magyarázatra.

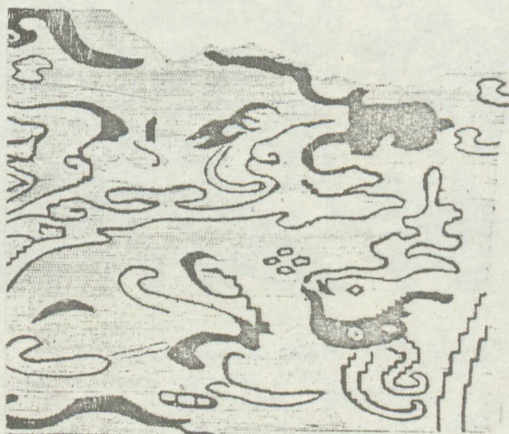
Es ez így ment... "permanens" körforgásban, kevés különbséggel, csaknem a XX. századig.

A kínai külkereskedelem, a kínai gazdaság jellegéből következően, mindig is felemás maradt: csak az idegenek kereskedtek, Kína pedig közben egyre csak az önellátásán őrködött. Legértékesebb termékeit a mandarin-állam tekintélyének

áraként hagyta kisodródni az országból, s ezen a módon a történelem folyamán tetszés szerinti mennyiségben tudta elpazarolni a kínai gazdaság továbblépéséhez feltétlenül szükséges többletet is, azaz sikerült kellően primitív szinten tartania az ország gazdaságát ahhoz, hogy elkerülhesse a társadalmi változást. Nem a mandarin-államon múlt, hogy a Kínából kiinduló áruk forgalma kénytelen-kelletlen mégiscsak hozzájárult a Kínán kívüli világ gazdasági mozgásának serkentéséhez.

Ecsedy Ildikó

Ez az előadás a Kőrösi Csoma Társaság ülésén hangzott el, 1969-ben. Angol változata: Foreign trade in ancient China (First millennium A.D.): Papers presented to the XXI International Congress of Chinese studies, Senigallia, 7-13 September, 1969. Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Roma – Istituto Universitario Orientale, Napoli 1971, pp. 37-59.

Han-kori selyem

Csang Csaj-tuan: Reggel a folyón
Részlet. 12. század

KÍNAI TÖRTÉNETÍRÓK KÍNA ÉS A SZOMSZÉD NÉPEK VISZONYÁRÓL (14-16. század)

1345 körül a történetírás kollégiumában, 脫脫 T'o-t'o, 歐陽玄 Ou-jang Huan és mások szerkesztői munkája nyomán három hivatalos történeti mű /正史 cseng sī /készült el: a 宋史 Szung sī, a 遼史 Liao si és a 金史 Kin si', amelyek a Szung-kor, illetve a Szung-, Liao- és Kin-dinasztia történetét örökölték meg. A későbbiekben a Szung sī-t többször átdolgozták, anyagát újra rendezték. (1) Az átdolgozások későiek, forrásanyaguk alig néhány esetben tér el az eredeti változatától, ezért forrásértékük többnyire csekély. Egy szempontból azonban mégis érdemes rájuk figyelni: az eredeti mű és az átdolgozások egyes részeinek összehasonlítása lehetőséget adhat arra, hogy konkrét formában ismerjük meg nemcsak az átdolgozások, hanem az eredeti mű történeti felfogásának, szerkesztésmódjának több olyan sajátosságát, amelyek a forrásmunka mai elemzése és adatainak értékelése szempontjából lényegesek. Ezt kívánja ez a cikk – egyetlen és csak egy problémára, Kína és a "külföld" viszonyának korabeli megítélésére vonatkozó – példával bemutatni.

Az összehasonlításhoz felhasznált átdolgozást, a 宋史新編 Szung sī szin-pien-t 柯維騏 K'o Wei-k'i szerkesztette a XV. században. (2) Az anyag újra válogatásakor és a mű újra szerkesztésekor – több más, lényeges változtatás mellett – revízió alá vette a Szung sī szerzőinek a Szung-kori népek és államok egymáshoz való viszonyáról, azaz Kína és a barbár népek kapcsolatairól alkotott elképzeléseit. Mind az eredeti, mind a revideált nézetek tételes megfogalmazását is megtalálhatjuk a Szung sī illetve a Szung sī szin-pien megfelelő részeinek bevezetőjében, a barbár fejezetek előszavában.

A két előszó fordítása a következő:

I. Szung sī 485. kuan 1.a – 2.a. (3)

Régen a T'ang-ok vették át a hatalmat a Szui-dinasztia után, a Szui Csou-tól és C'i-től vette át, s ez egészen a Jüan Wei-dinasztiáig megy vissza. A régi északnyugati területek közül azokat, amelyekhez a Han és Cin naptárat nem tudták eljuttatni [a kínai uralom elismertetéseként], most sem érték el; kölcsönös követségeküldések történtek ugyan, és időről időre megérkezett az adó és az ajándék is; más nem történt.

Miután a T'ang-ok erénye lehanyatlott, a távoli területekről (荒服 huang-fu) már nem jött be az adó. Az Öt Dinasztia egymás után trónra lépett, a törvény hálója magától összegabalyodott; és ha a távoli népek erkölcsösséget kívántak, nem volt, akikkel alkalmazkodván, követhessék azt.

A Szung-dinasztia alapítója kapta az égi megbízatást; és azután minden ország egyesített, és a világon béke és nyugalom honolt.

Az olyan [országokból], mint keleten Korye és Po-hai – bár tőlünk Liao földje elválasztotta őket – a tengeren hajózva messziről eljöttek, és félelem nélkül bejárták a földeket és vizeket. Nyugatról, úgymint India, Khotan, az ujgurok, az arabok, Turfan, Kucsza és Byzantium felől, noha köztük [és a Szung birodalom között] terült el Liao és Hia-kuo, az "ajándékos kosarak" mégis megérkeztek és foglalkoztatták a szállásmestereket. A 完項 Tang-hiang-oknak (4) és a 吐蕃 T'u-fan-beli (5) 唃廝囉 Ku-szi-lo, 董禮 Tung-csan és 瞎征 Hia-cseng törzseinek Hia-kuo fegyveres erejével kellett megküzdeniök. A Szung-ház félelmet támasztó erénye már az ő földjükre is kiterjedt, és időnként elnyerték segítségét. Kiao-csi, Csampa, Csen-la, 蒲甘 (6) P'u-kan és Ta-li [földjéről], a partvidék összes barbáraitól – azóta, hogy 劉鑑 Liu Cs'ang (7) és 陳洪進 Cs'en Hung-cin (8) eljött és meghódolt – folyamatosan, rendben befolytak az adók.

A Szung-dinasztia úgy bánt velük, hogy az ő útjára tértek; gyarapította sokaságukat, nem is vette számba adóikat, kölcsönözte nekik dicsőséges nevét, és nem terhelte őket zaklatással és megaláztatással. (9) Ha eljöttek, nem tartóztatták fel őket, ha elmentek, nem vették üldözőbe őket. Mivel azonban a határok érintkeztek, időnként mégis előfordultak betörések. Ha a parancs büntető hadjáratot hirdetett, a meghódolás után akkor is otthagyták [a barbárokat], katonákat nem [állomásoztattak ott] állandóan. A régi uralkodóknak az volt a módszere, hogy a távoli népekkel puhán bántak; lehetett-e ehhez még hozzátenni valamit?

A dinasztia délre költözése után az északi sivatag kapcsolata a délkeleti vidékkel megszakadt. A nyugati határvárosokban még voltak hivatalnokok, akik távolról fenntartották az érintkezést, rangot és parancsokat adtak át; mígnem Szung elhukott, és akkor minde véget ért.

A dzsürcsi a Szung-kor kezdetén sokszor hoztak adóként jóhírv lovakat. Máskor, amikor megerősödtek, haragba keveredtek Liao-val, és lázadó alattvalójuk, 阿疎 A-su (10) visszakövetelte, amit elraboltak. Akkor még tudomásul vették a Szung-dinasztia parancsát, és fontosnak tartották a vele való érintkezést. De aztán megszegették a tengerparton kötött szerződést, és igen nagy veszedelmet idéztek elő. Így a Szung-okat nagyon megalázták; de vajon nem a [Szung-uralkodók] saját hibájából történt mindez?

Korábban a Szung-dinasztia régi történetében (宋舊史 Szung kiu si) volt dzsürcsi fejezet (女真傳 Zsu-csen csuan). [Ebből a munkából] az igazságnak megfelelően ki kellett azt hagynunk, mivel császári parancsra már elkészült a Kin si. De figyelembe vettük, hogy amíg a Kin államnak megvolt a maga különállása, addig Hia-kuo szembenállása [t. i. önállósága] nem volt állandó, ezért úgy hagytuk itt [Hia-kuo történetét], ahogyan azt a régi történetírók följegyezték. (11)

II. Szung-si' szin-pien 192. kuan (12)

A barbárok országaiban – határainkon kívül – a törzsek szokásai nem egyformák a kínaikéval, az ősi királyok ezért azokat [a vidékeket] huang-fu-nak (13) nevezték. Amikor a birodalom határain belül és kívül nem voltak bajok, akkor a hivatalnokok időről időre rendben beszédtek az adót, és alig fordult elő betörés. Amikor pedig váratlanul megfeszültek az fjak és megpendültek a nyílhegyek, akkor kölcsönös csatározások estek; de az, hogy a hegyeket és a völgyeket nehezen lehetett megközelíteni, elegendő volt a magunk megvédelmezésére. Ha mégis csatlárdság vagy erőszakoskodás történt, az mind [a barbárok] eredendő tulajdonságából következett.

Noha amikor Sao-k'ang felemelte a Hia-házat, a zenét és a táncokat mind bemutatták (14), és amikor Wu wang megalapította a Csou-házat, akkor nyíl-hegy-köveket hoztak ajándékba (15), 歐陽 Ou-jang mester (16) mégis azt mondta: "Ha a kormányzás jó, nem biztos, hogy sor kerül [a barbárok] meghódolására, de ha rossz kormányzás van, akkor sem biztos, hogy [a barbárok] nem jönnek el [meghódolni]. Ugyan lehet-e erre állandó szabályt felállítani?"

A T'ang-kor végétől és az Őt Dinasztia idején, amikor az erény lehanyatlott, és [a dinasztia] tekintélye már nem remegtette meg [a világot], akkora határvidék városai elpusztultak, 幽州 Ju és 并州 Jen vidéke (17) rommá lett és elveszett. Kína helyzete igencsak szánalomra méltó volt.

A Szung-ház felemelkedésekor T'ai-cu és T'ai-cung kiirtották a bitorlókat, ezzel lerakták a világ nyugalmanak alapjait. Akkoriban a kitajok [csak] levelet küldtek, amelyben békét kértek, a 夏州 Hia-csou-beliék pedig gyilkoltak és erőszakoskodtak, hogy így szolgálják [a saját] királyság[uk] ügyét. [Ennek ellenére a követek] keleten az olyan [területekről], mint a dzsürcsik országa, Korye, Po-hai, délen Kiao-csi, Csampa, Borneo [Po-ni], Csen-la, P'u-kan és 三佛齊 Szan-fu-c'i, nyugaton meg India, Khotan, az ujugurok és az arabok [földje], Turfan, Sa-csou és Kucsá - bár egyeseket a tenger, másokat a sivatag választja el a birodalomtól, mégis - mindnyájan félelem nélkül járták be a földeket és vizeket, az udvarba homlokukat a földig hajtva jöttek el, és felajánlották felhalmozott drágaságaikat - a kincstárnak nem volt üres hónapja. A Tang-hiang-ok és a T'u-fan-beli Ku-szi-lo, Tung-csan és Hia-cseng törzsei viszályban voltak a Hia-csou-beliékkal, de sem lázadásuk, sem meghódolásuk nem volt állandó. Ha végül mégis akadt közöttük megbánással teljes szívű, az időnként elnyerte [a birodalom] segítségét. Amikor éppen eljöttek, akkor, hogy a császári kegyet kiterjesszék rájuk, jóltartották őket lakomákkal és adományokkal, megajándékozták őket rangokkal és dekrétumokkal. Ha fellázadtak, büntető hadjáratot vezettek ellenük, de ha meghódoltak, akkor utána ott hagyták őket, nem [állomásoztattak ott] állandóan katonaságot. A régi királyoknak az volt a módszerük, hogy a távoli népekkel puhán bántak; a Szung-ok mit tehettek volna még hozzá ehhez?

Számos nemzedék elmúltával azonban [a Szung-birodalom] harcosait és lovasait levágták a tangutok, pénzét elpazarolták a kitajok, területeit meg elragadták a dzsürcsik, azután a mongolok folytatván ezt felkeltek és el is pusztították a Szung-birodalmat. Mérheterlen változás következett be. Ó, micsoda felfordulás támadt! Nagy szerencsétlenség sújtotta Kínát: mivel ellenálltak a Nagy Politikának, semmi sem úgy történt, mint T'ai-cu és T'ai-cung idejében.

A mongolokról nem szükséges beszélnünk. A kitajok és a dzsürcsik dolga azonos volt a tangutokéval; hogyan is lehetett a történeti művek összeállításakor előbbieket a Szung-okkal egy sorba állítani! A Li [-ki] szerint a barbárok között a legnagyobbak a rangfokozata is csak 3, 4 (18); ez bizony a megvetésnek a kifejezése. A Cs'un-c'iu szerint [a határokon] belül van Kína, kívül pedig a barbárok, és eszerint állapítja meg a vidékeinket. No már most, ha tiszteletben tartjuk a Szung-ház uralmát, akkor Liao-t és Kin-t a külföldhöz soroljuk be, és ugyanúgy szólunk róluk, mint a tangutokról. Ennek értelmét nem is magyarázzuk bővebben.

A két szöveg gondolatmenete, szerkezete párhuzamos: történeti visszapillantással kezdődik, a Szung-kori barbár-kínai kapcsolatok részletesebb kifejtésével folytatódik, és történetírói, módszertani megjegyzésekkel zárul mind a kettő. Ezeket a kereteket azonban részben eltérő tartalom tölti meg:

A Szung si szin-pien a történeti visszapillantást a kínaiak és barbárok viszonyára vonatkozó egészen általános megjegyzésekkel indítja, és a problémát egészen az ősidőig vezeti vissza. Rögtön itt, az első néhány mondatban alkalmat talál arra, hogy megtámadhatatlan tekintélyre, a kánonikus könyvek egyikére hivatkozzék (a Su king-et idézi, vö. 13. jegyzet). Sietve előre bocsátja azt az állítást, hogy a kapcsolatok megromlásának vagy nehézségeinek okát a "barbárok erendendő tulajdonságaiban" kell keresnünk. Ezek után ismerteti csak a történeti hagyományból az általa legfontosabbnak ítélt konkrét előzményeket: a Hia-dinasztia idejére és a Csou-korra utaló két adattal mutatja be, hogy a barbárok már akkor hódoltak Kínának (vö. 14. és 15. jegyzet).

A Szung si az előzmények ismertetésekor az előbbiekhöz képest szűkre szabja az időbeli kereteket, és egyenesen a dolgok közepébe vág, ugyanakkor nem siet az értékeléssel. A T'ang-korra vonatkozó megjegyzésekkel kezdi a leírást, és különösebb problémáktól, nagyobb zavaroktól mentesnek mondja a T'ang-birodalom és a távoli népek viszonyát. (19)

A következőkben mind a két szerző az Öt Dinasztia-kori bomlást és felfordulást írja le. Végső soron belső bajokra utalnak a dinasztia erényének lehatalásáról szóló mondatok; az írók ebben jelölik meg többek között Kína külkapcsolatai passzívává válásának okait is. Ezzel a gondolatmenettel mindketten azonos módon indokolják a Szung-dinasztia fellépését. Nem egyformán jellemzik viszont a szomszéd népek Öt Dinasztia-kori tevékenységét. "Nem volt, aki az erény útjára vezesse őket" – mondja róluk a hagyomány szavaival, mégis kissé kétértelműen a Szung si írója; míg a Szung si szin-pien-e határozottan elítéli a barbárokat a hódításokért és a betörésekért, sőt Ju és Jen pusztulásának említésével konkrétan a kitajokat marasztalja el (vö. 17. jegyzet).

Abban tehát közös a két író álláspontja, hogy a Szung-dinasztia égi megbízatás alapján lépett trónra. Abban is megegyeznek, hogy a továbbiak kifejtésekor részben földrajzi, részben történeti szempontokat vesznek figyelembe.

A Szung si nagyjából földrajzi rendben sorolja fel a Kínával kapcsolatba került országokat: keleti (valójában északkeleti), nyugati (ezek között mesébe vesző távoli és a valóságos szövetségek és harcok révén jól ismert kisebb-nagyobb közeli egyaránt van) és déli országok neve, sőt a pacifikált déli országrészekre való utalások zsufoolódnak egymás mellé. A Szung-birodalom külpolitikáját méltányosan engedelkenynek – tehát alapjában véve nem erőtlennek, de a barbárok szempontjából megnyerőnek – ábrázolja a szerző. A Liao és Kin állam (konceptiója szerint ezek nem igazi barbár országok, nagyságuk méltatására külön hivatalos történeti művek készültek) szerepének rövid bemutatásakor pedig óvatossággal elkerüli a valóságos ellentétek leírását. Pl. nem tudjuk meg, hogy szerinte mi volt a Szung-dinasztia délre költözésének oka. (20) A dinasztia bukásának említésekor viszont felveti a Szung-uralkodók felelősségének kérdését.

A Szung si szin-pien másképp csoportosítja és súlypontozza a történeti eseményeket. Először a Szung-dinasztia uralkodásának kezdetére eső problémákat említi: eleinte Liao és Szi-hia (nála: a Hia-csou-beliek) önálló politikája illetve függetlenségi törekvései okoztak nehézségeket. Utána lényeges vonatkozásaiban a Szung si -vel nagyjából megegyező módon jellemzi a többi (mind a keleti, mind a távoli déli és nyugati) országokat és néhány – gyakran bonyodalmat okozó – történet. A két földrajzi felsorolás különbségeire most nem térünk ki. Ugyancsak a korábbi megfogalmazáshoz hasonlóan foglalja össze a Szung-birodalom külpolitiká-

jának lényegét, és hangsúlyozza méltányos és engedékeny voltát. Amíg ebben a vonatkozásban egyetért elődjével (itt helyenként szó szerint is megegyezik a két szöveg!), addig a továbbiakban annál inkább eltér tőle. Barbárnak, külföldinek, betolakodónak hódftónak tekinti a kitajokat és tangutokat, dzsürcsiket és mongolokat egyaránt, leírja romboló tevékenységüket, és ebben jelöli meg a Szung-dinasztia bukásának, a Kínában bekövetkezett pusztulásnak és mérhetetlen változásnak egyik alapvető okát.

A zárószakasz mindkét előszóban a fentebb kijelölt koncepció történeti kifejtésének módszeréről tesz töredékes, mégis figyelemre méltó megjegyzéseket. A szerzők tevékenységét mindkét esetben alapjában szerkesztői munkaként jelöli meg.

A Szung si kompilátorai a régi történetírók anyagából válogattak több, egy korszakra vonatkozó, egyenrangú történeti mű összeállításához. (21)

K'o Wei-k'i viszont leszögezi, és kánonikus idézetekkel bizonyítja, hogy a történetíró egy korszakot csakis egy hivatalos történeti munkában örökölt meg, mert hiszen egyszerre csak egyetlen legitim dinasztia létezhet. Mivel tehát a Szung-korban a Szung-dinasztia Kínáján kívül mindenki barbár, így a különböző más országok és történetük leírása csak a Szung si hosszabb-rövidebb fejezeteinek keretein belül készíthető el. Ennek megfelelően ő újra válogatta és átrendezte az anyagot – T'o-t'o-ék koncepcióját súlyosan elmarasztaló fejtegetése lényegében ennyiben jelölte ki évtizedes vállalkozásának egyik célját.

Bár a két szövegrészlet konkrét történeti anyagot nem tartalmaz, tehát ilyen szempontból forrásértéke nincs, mégis – elvontsága ellenére – sokmindent elárul az anyagválogatás és rendezés jellegéről, a szerzők történetfelfogásának, a Szung-korra vonatkozó bizonyos elképzeléseiknek és történetírói igényeiknek egyes elemeiről.

Valamennyi szerző jeles írástudó: nemcsak udvari méltóságuk vagy magas vizsgafokozatuk vall erre, hanem mindkét szövegünk gondos szerkesztése, következetes felépítése, belső rendje és gazdag ismeretanyaga. Mindnyájuk történeti világlképe hagyományos konfuciánus elképzeléseken alapszik. A Szung si leírásában pl. égi megbízatásból uralkodik a dinasztia; az uralkodóház erényeinek hanyatlása a világ rendjének megbomlásával jár és viszont; távoli népek is kívánják a dinasztia főségét; az események központja mindig a császári ház. stb. A szent könyveket idéző K'o Wei-k'i által kifogásolt megállapítások jó része is beleillik ugyanebbe a konfuciánus gondolatsorba. Pl. amikor T'o-t'o a mongolok fellépésének igazolása érdekében hibáztatta a hanyatló Szung-dinasztiát, akkor teljes egészében az ortodox hagyománynak megfelelően járt el: az új dinasztiát alapító győztes hódítók vagy lázadók régi receptje szerint magyarázta meg az olvasónak, hogy az "égi megbízatást" az új uralkodóház nyerte el.

Ugyanakkor T'o-t'o koncepcióját figyelemre méltó módon motiválja, hogy nagyra értékeli mindazokat, akikben a mongolok elődeiket vagy példáikat látták. Ezért kapott kiemelkedő helyet a Liao- és Kin-dinasztia. (22) Viszont éppen fentiekből az is világos, hogy ezek a sajátosságok nem változtatnak a lényegen: a Szung si szerzői-szerkesztői a legitim uralkodóházzá lett Juan-dinasztia történetírói voltak, akik alapjában véve már nem a barbárok oldaláról közelítették meg Kína és a környező népek történetét, hanem "középről" szemlélték és ábrázolták az eseményeket.

K'o Wei-k'i a hagyomány (a kánonikus könyvek) tekintélyével igyekezett lerombolni ezt a – hagyományokra épített – koncepciót. A maga módján kétségbe von-

ta a legitim dinasztia fennhatóságán kívüli világ jelentőségét, szerepét, sőt lét-jogosultságát. A kínokból vett érvekre támaszkodva az amott kiváltságos barbárokat megfosztotta kiváltságos helyzetüktől, megtagadta tőlük a független politikai jogosságát, bemutatva, hogy ősidők óta függő helyzetben voltak, sőt elvittatta tőlük még a jóra való törekvés képességét is, hiszen szerinte csak rossz barbárok léteznek. (23) Gondolatmenetében – eredeti célkitűzésének megfelelően – lehetőleg híven követte a történeti mű korábbi változatát, (ahol nem volt kifogása a Szung si szövege ellen, ott szó szerint átvette), de azt lépésről lépésre igyekezett megfosztani eredeti tartalmának sajátos elemeitől. Munkájában tehát a kínai történelem "debarbarizálására" törekedett. Ennek a – bizonyára nem egyedülálló és a Ming-császárok korában a dinasztikus érdeket és udvari ízlést közvetlenül kiszolgáló – törekvésnek az eredménye lényegében igen hasonlított a másik irányzathoz, de a különbség talán elég arra, hogy a figyelmünket felhívja a források értékének gondos mérlegelésére.

Ferenczy Mária

JEGYZETEK

1. Minderről ld. bővebben 四庫全書總目提要 Szí -k' u c' üan-su
cung-mu t' i-jao II, pp. 1008-1010; 金瓶梅 Kin ju-fu, 中國文學
史 Csung-kuo si hio si, Sang-wu jin-su-kuan, Sanghaj 1957. pp. 106-111;
范文瀾 Fan Wen-lan, 正史考略 Cseng-si k' ao-liao, Peip'ing
1931, pp. 214-241.
2. K' o Wei-ki fucsien-i frásztudó családból való; 1523-ban lett kin-si. Rövid
ideig viselt hivatalt, betegség miatt vonult vissza. Több más mű mellett
húsz esztendei munkával alkotta meg a Szung si szin-pien-t. Ld. Ming si
278, kuan 5.b-6.b. Művének leírását ld. Szí -k' u c' üan-su cung-mu t' i-jao
II, pp. 1109-1110.
3. A fordítás alapjául a Po-na kiadás szövege szolgált, ezen kívül hozzáférhető
volt még a K' ien-lung-kori palota-kiadás fakszimiléje (a Csung-hua su-ku
kiadásában).
4. Minthogy Tang-hiang a tangutok kínai neve, feltűnő, hogy Szi-hia ország (a
tangutok országa) és a Tang-hiang törzsek külön, sőt egymás ellenségeiként
szerepelnek. A Szung si barbár fejezeteiben is található a Szi-hia csuan-on
(845-846. kuan) kívül Tang-hiang csuan (491. kuan 12.a-24.b) is. A két feje-
zet anyagának felületes összehasonlítása is arra enged következtetni, hogy ez
a látszólagos kettősség a tangut állam megerősödése előtti időnek, egyes,
a központtól még nem függő tangut nemzetségek harcainak emlékét őrizte meg.
Az előszó szövegében a Tang-hiang törzseket és Szi-hia országot szembe
állító félmondat valószínűleg erre az időszakra, ezekre a harcokra utal.
5. Ez a T' ang-korból származó, Tibet nevét jelölő terminus a Szung si bar-
bár fejezeteiben nem Belső-Tibetet jelenti, hanem a mai Csinghaj és Kanszu
tartomány területén lakó tibeti népesség országát. Ku-szi-lo: T' u-fan ural-
kodója a XI. század első felében; központja – kínai nevén – 東蕃城 Cung-

- ko-cs'eng [Hszining környékén] volt. Ld. Szung si T'u-fan csuan (492. küan) 11.b–14.b.
Tung-csan: Ku-szi-lo: utóda. Ld. Szung si, T'u-fan csuan (492. küan) 14.b–17.a.
Hia-cseng: a XI-XII. század fordulóján T'u-fan uralkodója. Ld. Szung si, T'u-fan csuan (492. küan) 18.a–19.b.
6. A szövegben tévesen 耳 er áll; a helyes alak (甘 kan) megtalálható: Szung si 488. küan 11.b.
 7. Nan Han ura; a Szung-dinasztia uralomra kerülése után behódolt a Szung-óknak. Ld. bővebben Szung si 481. küan 1.a–12.a.
 8. Min-ből származó tábornok; Szung T'ai-cung idején hódolt be. Ld. Szung-si 483. küan 13.b–17.b.
 9. A szövegben szereplő 縵 zsu frásjegy helyett 辱 zsu értendő.
 10. Dzsürcsi nemzetségfő, aki törzsi vizsály miatt 1112-ben a Liao-birodalomba menekült. A kitaj udvar befogadta és támogatta; ez a következő években bonyodalmat okozott az éppen megerősödő dzsürcsi hatalom és a kitajok között. A kitaj birodalom bukásához vezető kitaj-dzsürcsi háború névleges o-kai között ez az ügy is szerepelt. Szövegünk tehát ezzel az utalással kerüli meg annak kimondását, hogy a XII. század elején a dzsürcsik elpusztították a Liao-birodalmat. Vö. K.A. Wittfogel – Fêng Chia-sheng, History of Chinese Society Liao, Philadelphia 1949, p.422. és 595.
 11. Eredetiben: 夏國雖偏鄉不常而視金有間故仍舊史所錄存焉 Értelmezéséhez ld. Kin si 134. küan 13.a: 遼金宋三國偏鄉無視三國之勢強弱以為異同焉. A palota-kiadású Szung si szövegében 鄉 hiang helyett 鄉 k'ing található.
 12. A fordítás alapjául a Szung si szin-pen 200. küan, 大光書局 Ta-kuang su-kü, Sanghaj 1936-os kiadás szolgált.
 13. A "távoli vidék" jelentéssel hagyományos terminussá vált kifejezés (a Szung-si idézett szövegében ebben az értelemben szerepel) itt konkrét utalás a Su king-ben található hagyományos területi beosztásra. Ld. J. Legge, The Chinese Classics III. The Shoo King, Hong Kong 1960,² p.147., ahol fordítása: the wild domain.
 14. Sao-k'ang-nak, a Hia-dinasztiát újból felvirágoztató uralkodónak udvarában valószínűleg (távolból jött) barbárok mutatták be, ajánlották fel zenéjüket és táncaikat. A nagyon rövid utalás ilyenféle értelmezését (ti. a következő mondat találmilag párhuzamos jelentés keresését) sugallja a szöveg szigorú belső logikája. Egy szövegpárhuzam pedig igazolni látszik ezt a feltevést mert arra mutat, hogy valóban létezett a fenti tartalmu (legendás)hagyomány. Ld. 王先謙 Wang Szien-k'ien, 後漢書集解 Hou Han su ci-kie, Peking 1959,² IV, p.3095. (85. küan) 東夷傳 Tung Ji csuan megjegyzését: 自少康已後,世服王化,遂貢于王門焉大其樂舞, továbbá e mondat 李賢 Li Hien-féle kommentárját, amely a Bambusz évkönyveknek ma máshonnan nem ismert részéből idéz: 竹書紀年曰后稷即位元年諸夷貢狄王門樂舞.

15. Utalás a Su king 尚書 Jü kung c. fejezetének 50-52. és 66-69. szakaszára. Ld. J. Legge, i.m., p.115. és 121.
16. Mivel személynevet nem említ a szerző, nem tudjuk kideríteni, melyik történetíróról, jeles frástudóról van szó. A szöveg konzervatív szelleme és az idézett – látszólag heterodox – mondas erősen ortodox (ti. barbár-ellenes) értelmezése talán Ou-jang Sziu történetfelfogása felé mutat.
17. Peking vidéke és annak tágabb környéke. Ezt a területet a X.század első felében szerezték meg a kitajok. Vö. K.A. Wittfogel, i.m., pp. 575-576.
18. Utalás a Li ki 曲禮 K'ü li c. fejezetének II/9.szakaszára. Ld.S.Couvreur, Mémoires sur les bienséances et les cérémonies, Paris 1950, I., p.90.
19. Talán nem véletlen, hogy ez a szöveg – amely különben nem fordít figyelmet az ősök, elődök (a történeti folytonosság) megkeresésére – a T'ang-dinasztia elődeinek rövid felsorolásakor egyenesen egy barbár eredetű dinasztiaig, a Jüan-Wei (T'o-pa)-házig megy vissza.
20. További példák: a Szung-Liao ellentétet nem említi meg a szöveg (csak a korábbi földrajzi felsorolás utalásából lehet rá következtetni); Kin és Liao összecsapását ill. Liao elpusztulását csak közvetve jelöli meg (vö.10. jegyzet); végül Szung és Kin ellentéte, amiről nem esett szó a dinasztia délre költözésének leírásakor, itt a Szung-ok megaláztatásának indokul szolgál, mintha a mongoloknak nem lett volna aktív része a Szung-kor végi eseményekben.
21. A Kin si elkészülését a Jüan si egy évvel teszi korábbra, mint a Szung si befejezését (1344 ill. 1345.). A szövegben nem említett Liao si valószínűleg ugyanabban az évben készült el, mint a Kin si. Ld. Jüan si 41.küan 7.a-7.b., és Szin Jüan si 24.küan 4.b és 5.a.
A három cseng si tervének kialakulásáról és készítésének elrendeléséről sokatmondó megjegyzést idéz Fan Wen-lan (i.m., p.214.) a Jüan si-nek egy előttem ismeretlen kiadásából: " (T'o-k'o-t'o életrajza szerint): «Amikor [az egyes művek] időbeli terjedelme még nem volt meghatározva, akkor egyesek azt kívánták, hogy a Szung-dinasztiáról készítsenek a dinasztia történetét leíró ilyen [önálló] művet (世紀 si ki), a Liao- és Kin-dinasztiákról pedig csatolt feljegyzéseket (載記 cai ki); mások viszont azt kívánták, – mivel a Liao-birodalmat korábban alapították, mint a Szung-birodalmat – hogy a Liao- és Kin-birodalom története legyen az Északi dinasztiák története (北史 Pei si), a Szung-korszakból a T'ai-cu császártól [960-975] a Cing-k'ang-korig [1126] terjedő rész kerüljön a Szung-dinasztia történetébe (Szung si), a Kien-jen-kor [1127-1130] utáni részből pedig készítsék el a Déli Szung-dinasztia történetét (Nan Szung si). Mindnyájan vitatkoztak, de sokáig nem döntöttek. Végül Sun-ti [1333-1367] idején császári parancs rendelte el, hogy a Szung-, Liao- és Kin-dinasztia mindegyikének történetét egy-egy mű örökítse meg.» " (A si ki és cai ki terminusok értelmezéséhez vö. Morohashi Tetsuji, Daikanwa jiten, Tokyo 1960, I., p. 269 és X., p. 1016.)

22. Minden bizonnyal befolyásolja az is, hogy kifejezni és igazolni igyekezett a birodalom belső rendjét; erről árulkodik szövegünkben az, hogy a tangutokat tartotta számon első barbárokként.
23. Bizonyára ezzel a koncepcióval és történetírói magatartással is összefügg, hogy a C'ing-kor udvari írástudói oly rossz véleménnyel voltak K'o Wei -k'i munkájáról: a másodrangú művek listájára vették csak fel a Szi -k' u c' üan su cung-mu t'i-jao-ban (II., p. 1110.)

以美言為志
 先以意風百
 海有況世人

古唐元以考法篇

五集申和可家

田安子

Szung-kori kínai kézírás

Néhány szó Tibet régi történetéről és írásbeliségéről

A Tibeti-felföld földrajzi elszigeteltsége folytán sok évszázadon át kis törzsi alakulatok hazája maradt azután is, hogy szomszédságában kialakultak Kína és India nagy államai és a belső-ázsiai steppék nomád birodalmai. A szomszédos államokban semmit sem tudtak a felföld viszonyairól, csak a felföld szélén élő törzseket ismerték. Róluk is egyedül a kínai évkönyvek őriztek meg történelmileg értékelhető tudósításokat. A tudósítások az i. e. 2. század második felében kezdődtek, amikor a Han dinasztia terjeszkedő hadjáratai a Tibeti-felföld keleti és északkeleti pereméig tolták ki Kína határait. Ettől az időponttól kezdve szépszámmal maradtak ránk feljegyzések a felföldi törzseknek kínai területre vezetett rablőháborúiról és a kínaiak megtorló hadjáratairól. A feljegyzésekből kitérünk, hogy a határmenti törzsek hosszú ideig még nem tömörültek nagyobb szervezett egységekbe, legfeljebb alkalmilag, egy-egy hadjáratra szövetkeztek.

A felföld egy részét egyesítő nagyobb törzsszövetségeknek kialakulása a ma ismert adatok szerint csak az i. sz. 3-4. században kezdődött. Azokban a kharoṣṭhi írásos prákrit nyelvű 3. századi iratokban, amelyeket Stein Aurél ásatásai hoztak napfényre a Tarim medence délkeleti romhelyein (Niya, Endere, Lou-lan), többször is szó van a supiyák támadásairól a Lopnori vidéki Kroraina állam ellen. Itt kétségtelenül ugyanarról a törzsszövetségről beszélnek, amely később supīya néven szerepel a hotani szaka forrásokban, szu-p'i (ókínai sou-b'ji) és szun-po (ók. suen-puā) néven a kínaiakban, so-byi és sum-pa néven a tibetiekben. Ennek a törzsszövetségnek középpontja a mai Lhasától kb. 300 km-re észak-északkeletre, a Nag-Űchu (Felső-Szalven) völgyében volt, de hatalma egy időben a Tibeti-felföld nagy részére, talán egy harmadára is kiterjedt. A supiyák első említése után hamarosan a C'ing-hai (Kukunor) tó környékén is kialakult a t'u-yü-hun vagy t'ui-hun, későbbi tibeti nevén 'a-Űa törzsszövetség, amelyet a kínai források szerint egy Mandzsúriából nyugatra vándorolt szien-pi törzs szervezett meg a 3-4. század fordulóján. Az 5. századtól kezdve aztán több nagy törzsszövetségről adnak hírt a kínaiak, akiket a t'u-jü-hunokkal vívott súlyos háborúik miatt most már nagyon is érdekelnek a Tibeti-felföldi törzsi viszonyai.

Az egész felföldet egyesítő tibeti királyság kialakulása a 6-7. század fordulóján kezdődött, mégpedig a tulajdonképpeni Tibetben, azaz a Gcañ-po folyó (Felső-Brahmaputra) medencéjében, amely még ekkor is kívül esett a kínaiak látókörén. A Gcañ-po egyik jobbparti mellékfolyója völgyének, Yar-luñnak fejedelmei két-három évtized leforgása alatt uralmuk alávetették a tulajdonképpeni Tibet törzseit. Khri Sroñ-rcan, azaz Sroñ-bcan sgam-po király alatt (629?–649/50) a tibetiek a felföld más részeit is birtokba vették; 629(?)ben behódoltatták a sum-pákat

(supi-yákat) 630-as évek elején leigázták a sum-páktól északra és keletre élő törzseket, majd 644/45 táján a felföld nyugati vidékein uralkodó Žaŋ-Žuŋ, kínai néven jang-t'ung királyságot is megdöntötték. Végül Khri Sroŋ-rcan unokája és utódja, Khri Maŋ-slon Maŋ-rcan (651–675) alatt, 663-ban szétzúzták az 'a-Ža(t'u-jü-hun) kaganátust, s ennek romjain idővel egy vazallus fejedelemséget szerveztek.

A Tibeti-felföld egészének birtokában a tibeti királyság kétszáz évre nagyhatalommá vált, amely hosszabb-rövidebb időkre részben fennhatósága, részben közvetlen kormányzása alá vonta a Tarim-medencének, a T'ien-san és Pamír környékének s a Himalája déli lejtőjének államait, a jünnani Nan-csao királyságot és Kína északnyugati területeit. 763-ban a tibeti seregek két hétre még a kínai fővárost, Cs'ang-ant is elfoglalták. A tibeti királyság szerencsésen átvészelte a 8. század végének és a 9. század elejének válságait, és sorsát csak a 842 után ki-robbant belháború pecsételte meg, amelynek következtében sorra elvesztek a felföldön kívüli hódítások, majd maga Tibet is apró fejedelemségekre hullott.

A tibeti királyság felemelkedésével a 630-as vagy 640-es években alakult ki a tibeti írásbeliség is, amelyből azonban csak a 8. század második felétől kezdve maradtak ránk emlékek. Így Közép-Tibetben több mint egy tucat felirat maradt fenn a 763 és 823 közötti időből. A Tarim-medencében Stein Aurél és mások ásatásai számos hivatalos és magániratot, egy-két buddhista mű töredékét és néhány kisebb feliratot hoztak napfényre, amelyek a kb. 790-től 860-ig tartó tibeti megszállás korából származnak. Különösen sok 8–11. századi kézirat őrződött meg részben épen, részben töredékesen Kan-szu tartományban, a Stein Auréltól felfedezett tunhuangi barlangkönyvtárban: igen sok buddhista, főleg szanszkritből fordított mű, számos hivatalos és magánirat, továbbá törvénykönyvek és történeti munkák, a buddhizmus előtti tibeti vallás szertartáskönyvei, jóskönyvek, asztrológiai kalendáriumok, orvosi, lógyógyászati és lóismereti munkák, szanszkrit-tibeti és kínai-tibeti szójegyzékek, maxima-gyűjtemény, a konferenciánusszentkönyvek fordításainak töredékei, kúnaiból fordított mese, a Rāmāyaṇa egy máshonnet ismeretlen verziójának változatai stb.

Külön kell megemlíteni a 8–9. századi írásbeliségnek azokat az alkotásait, amelyek kései fanyaomatokban és kéziratokban maradtak ránk, többé-kevésbé a klasszikus helyesírási és nyelvi normákhoz igazított szöveggel. Legtöbbjük annak folytán őrződött meg, hogy a 14. század elején felvették az ortodox buddhista szentkönyveknek és teoretikus-didaktikus műveknek kánonjába: a 100, illetőleg 108 kötetes Kandzsür (Bka' – 'gyur) "Lefordított kinyilatkoztatások" és Tandzsür (Bstan-gyur) "Lefordított tanítások" c. gyűjteményekbe. A kanonizált 8–9. századi szövegek zöme fordítás, de a Tandzsürben olyan szövegeket is találunk, mint Khri Sroŋ-lde'u-bcan királynak (755–797?) egy logikai munkához írt előszava és egy levele, buddhista szerzeteseknek ugyanezen királyhoz írt levelei, a Ldan-dkar-iki-rályi palota tibeti nyelvű buddhista könyveinek jegyzéke, a 802/03-ban vagy inkább 814/15-ben összeállított Mahāvīyutpatti c. terjedelmes szanszkrit-tibeti szótár, a vele egyidős Sgra-sbyor bam-po gñis-pa "Két fejezet a szavak összeillesztéséről", amely a buddhista művek fordításának alapelveit rögzíti, és a műszókat magyarázza, továbbá Khri Lde-sroŋ-bcan király ediktuma a Sgra-sbyor bam-po gñis-pa-ban lefektetett fordítói elvek kötelező voltáról. A nem kanonikus irodalomról meg kell említeni Dpa'-bo Gcug-lag-'phreŋ-bának 1545–1565-ben írt Mkhas-pa'i dga' – ston "Bölcsék örömtünnepr." című egyháztörténeti munkáját, amelyen egy eredetiben is

fennmaradt feliraton kívül három máshonnan ismeretlen, de hiteles királyi ediktum szövege is megtalálható. Végül ki kell emelni egy 15. századi kéziratot, amely hat királykori felirat másolatát tartalmazza, és a feliratoknak olyan passzusait is közli, amelyek az eredeti feliratokban időközben olvashatatlanná váltak

Tibet Királyi Évkönyvei és a bürokratikus gyakorlat

A korai tibeti történeti forrásoknak és művelődési emlékeknek ebben a sokaságában megkülönböztetett hely illeti meg Tibet Királyi Évkönyveinek Tun-hu-angban előkerült töredékeit. Ezek a töredékek minden más forrásnál részletesebben modnják el a tibeti királyság 629(?) és 763/64 közötti állami életének eseményeit, s ily módon a 7. századi és a 8. század eleji tibeti történelemre, államszervezetre és művelődésre vonatkozó ismereteink alapvető forrását alkotják.

A Királyi Évkönyvek különböző tudósításainak nyelvi értelmezésével és történeti hasznosításával sokan és sokszor foglalkoztak, azonban tudomásom szerint még senki sem vizsgálta, hogy az Évkönyvek mikor, milyen források alapján és milyen célokra készültek, miként hagyományozódtak, s mi volt a szerepük a régi tibeti társadalomban, pedig e kérdések megválaszolása nélkül az Évkönyvek adatainak hitelességét sem lehet megítélni.

Hogy a felvetett kérdésekre feleletet kapjunk, először is magának a műnek, illetőleg a ránkmaradt töredékeknek főbb alaki és tartalmi sajátságait kell szemügyre vennünk.

A Királyi Évkönyvek ránk maradt töredékei két tekercsből származnak, és három különböző szövegváltozatot képviselnek, amelyeket I. verziónak és a II. verzió 1. és 2. leiratának nevezek. Az I. verzióból számottevő rész őrződött meg a párizsi Bibliothèque Nationale-nak Pelliot tibétain 1288 (korábban 252) jelzetű és a londoni India Office Librarynek 750. katalógusszámú (Ch. 79. viii. 7. leletszámú) töredékében. Ez a két töredék, mint azt már kiadjuk, J. Bacot megállapította, annyira közvetlenül kapcsolódnak egymáshoz, hogy a párizsi töredék utolsó, 53. sora betűinek alja a londoni töredék-tetején látható. Ilyeténképp egy olyan 307 soros összefüggő szövegrész maradt fenn, amely 629(?) -tól 747 nyaráig adja elő az eseményeket. A II. verzióból mind az 1. leirat maradványait, mind a rendkívül rövid részleges 2. leiratot ugyanannak az egy tekercsnek két töredéke őrzi. Ez a két töredék másodlagos felhasználás eredményeként fejjel egymáshoz ragasztva maradt fenn a British Museum 8212 (187) számú tekercsében. A kisebb töredék az 1. leiratnak tizenegy (1-11.) sorát tartalmazza az i. sz. 743. közepétől 747/48. teléig terjedő tudósításokkal. A második töredéken előbb az 1. leiratnak további 50 (12-61.) sora olvasható a 755. közepétől a 763/64. év végéig tartó tudósításokkal, alatta pedig a 31 soros 2. leirat következik. Az 1. leiratot nyilvánvalóan félbehagyták, mert az utolsó hat rovat élén üresen maradtak a pirosbetűs kezdőformulák részére hagyott helyek, a 2. leirat pedig frásgyakorlat, amelyben önkényes sorrendben négy önkényesen kiragadott passzust másoltak le az 1. leirat 763/64. és 760/61-762/63. évi tudósításaiból és két ismeretlen helyről.

A fennmaradt töredékek alapján a Királyi Évkönyvekben két részt különböztethetünk meg: A bevezető rész Khri Sroñ-rcan (Sroñ-bcan sgam-po) haláláig, 649/50-ig, a főrész pedig Khri Mañ-slon Mañ-rcan trónralépésének esztendejével, a 650/51-es Kutyá-évvél kezdődően adta elő az eseményeket.

A bevezető részből csak az I.verzió töredékeiben maradt fenn többé-kevésbé sérülten az utolsó tizenhat (1-16.) sor, amely egészében Khri Sroñ-rcan uralkodásáról szól. Ebben a részben a történeteket többéves időközökkel regisztrálták, s ennek megfelelően a rovatokat "ezután az X-ik évben" szöveggel fekete betűs formulák vezetik be. Csak a legjelentősebb események kerültek említésre: kb. huszonegy évből mindössze kilenc esemény.

A fő rész, amelyből az I.verzió töredékeinek 17-307.sora és a II.verzió töredékeinek egésze való, évenkénti rovatokra tagolódik. A rovatok az évek nevét tartalmazó vörös betűs formulákkal kezdődnek, s ha szükségszerűen számot is adnak a kiemelkedő eseményekről, túlnyomórészt az államélet mindennapjait regisztrálják. Évről évre tudósítanak az uralkodó szálláshelyéről, később a tulajdonképeni Tibet és Mdo-smad tartomány nyári és téli gyűléseinek színhelyéről és vezetőiről is. Ezek mellett az állandó adatok mellett említik aztán az olyan nem évenként ismétlődő eseményeket, mint uralkodók trónralépése, dinasztikus házasságok, trónörökösök születése, uralkodók, királynék és trónörökösök halála, legyőzött és szövetséges uralkodók és külföldi követek tisztelgése, hadjáratok, uralkodók és nagytanácsosok vadászatai, udvari ünnepségek, törvényeknek és rendeleteknek kibocsátása, különféle összeírások, szervezeti intézkedések, magas tisztségekben bekövetkezett változások, jutalmazások, hűtlenségi perek stb.

A két rész bevezető formuláinak eltérő szövegezése és a második részben feljegyzett adatok zömének jellege arra vall, hogy az első rész korábbi eseményeknek összefoglalását adja, főleg emlékezet és szájhagyományok alapján, a második rész ellenben a leírt eseményekkel többé-kevésbé egykorú, folyamatos feljegyzéseket tartalmaz.

Az éves rovatok tematikájából arra is következtethetünk, hogy a Királyi Évkönyvek a kormányzás és a bürokratikus gyakorlat segédeszközéül készültek. Nagyon kevés bennük az olyan adat, amelyet ideológiai propagandára vagy hatalmi törekvések igazolására közvetlenül fel lehetett volna használni, s még ezeknek a szövegezése sem tendenciózus. Ezzel szemben a különféle adatok hasznos eligazítást nyújthattak a központi és helyi, magasabb és alacsonyabb funkcionáriusoknak egy-egy kormányzati, diplomáciai, katonai, igazságszolgáltatási vagy éppen adóügyi intézkedésében.

További következtetéseket vonhatunk le a Királyi Évkönyvek funkciójára egyes oklevelek keltezéséből.

Khri Lde-sroñ-bcan királynak a Tandzsar-ban fennmaradt 802/03. vagy 814/15. évi ediktuma a következő keltezéssel kezdődik: "Amikor a 16. évben Khri Lde-sroñ-bcan őhatalmassága a Skyi-beli 'On-čañ-do királyi szállásán tartózkodott, amikor a nyugati és a keleti seregek urait és a nagy rablókat legyőzték, amikor a gar-log (=qarluq) követ bemutatta hódolatát, amikor Khri-zur Ram-čags nagybátya nagytanácsos. és Mañ-rje Lha-lod a királyi trón sok elhatározását végrehajtotta, s (ennek eredményeként) nagyszámú tevényt, lovat és szarvasmarhát szolgáltatott a fenséges kékbe, és amikor (ennek fejében) a nagybátyáktól és tanácsosoktól lefelé mindenki viszontadományt nyert, abban az évben ...".

Másodikul egy tunhuangi iratból idézek, amely a Bde-khams tartománytírányító Bde-tanácsosok testületének döntését tartalmazza a Tun-huangban székelő funkcionáriusok rangsoráról. Ennek az iratnak így szól a keltezése: "Amikor a Kutya évének őszén a királyi szállás <---->-ben volt, s amikor a Bde-tanácsosok gyűlését Bcan-bzañ nagybátya és Rgyal-sgra tanácsos és Byañ-bžer tanácsos, szemlélő és G-yu [-sgra] tanácsos [Žá]ba gyűjtötte össze, s (azon) Luñ (és) Nān két körzetének s a Rma-grom-i kincstárnoknak és sluñnak jogkörét megszüntették, abban az évben..."

Harmadik és utolsó idézetem egy rendkívül töredékes oklevélből származik. A keltezés is sérült, de szerencsére csak egy személy és egy hely megnevezése hiányzik, ami a szöveg-összefüggés megértését nem akadályozza, sőt a hiányzó személy-megnevezést nagy valószínűséggel még rekonstruálni is lehet. Ez a keltezés így szól: "Amikor az Egér évének őszén a királyi szállás a Ma¹tro(-bel) Sp^e(?)¹-chalban volt, és amikor [Khri-sum(?)]-rje [nagybátya, nagytanácsos (?)] és Lha-bzañ nagybátya, nagy nagybátya-tanácsos (a gyűlést) a Dbyar-mo-thañ-beli [. . . -be], Bcan-bzañ tanácsos és lha-bžer tanácsos (pedig) Lčags-rcéba gyűjtötte össze, abban az év[ben . . .]".

Ezeknek a keletkezéseknek felépítése megegyezik a Királyi Évkönyvek éves rovatainak sémájával, hiszen az év és évszak után a királyi szálláshelyét nevezik meg, majd a királyi ediktumban a királyság, a helyi okiratokban pedig a tartomány közéletének eseményeit sorolják fel. A keletkezéseknek nyelvi megformálása is a Királyi Évkönyvekével azonos olyannyira, hogy majdnem minden részletükre idézhetnénk párhuzamokat a Királyi Évkönyvekből.

A kérdés most már az, hogy mi volt a szóbanforgó keletkezések funkciója. Az elsőnek bemutatott keletkezés olyan eseményeket emel ki az ediktum kibocsátási évének állami életéből, amelyek a királyi dicsőségét, kormányzásának eredményességét demonstrálják. A másik két keletkezésben azonban már semmi ilyen propagandadisztkus mozzanat nem mutatkozik, s ezért arra kell következtetnünk, hogy az események felsorolása szerves része volt a keletkezésnek. A tibeti királyságkorában az időszámítás a gyakorlatban pusztán az állatciklusra épült, az évek nevei tehát tizenkét évenként ismétlődtek. Ezért csak az apróbb ügyekről szóló oklevelekben elégedhettek meg az év nevével. Hosszabb időre érvényes oklevelekben az év neve mellett egyéb kronológiai értékű adatokat is fel kellett tüntetni, hogy egyértelműen határozhassák meg a kibocsátás évét. Ilyen esetekben azonban a keletkezést már csak annalsztikus feljegyzések segítségével lehetett dekódolni, s a dekódolást könnyítették meg azzal, hogy a keletkezést az évkönyvrovatok sémájában és stílusában szerkesztették meg.

Ezek szerint az okiratok keletzése és az évkönyvrovatok közötti egyezések is a Királyi Évkönyveknek a bürokratikus gyakorlattal való szoros kapcsolatáról tanuskodnak.

Mármost figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a Királyi Évkönyvek éves rovatainak 650/51-es kezdőpontja az államszervezet és bürokratikus apparátus kiépítésének időszakába esik.

Az államszervezet kiépítésének szükségszerűen napirendre kellett kerülnie a Žañ-Žuñ királyság 644/645. évi bekebelezése után, amikor a Tibeti-felföld túlnyomó része közvetlen tibeti igazgatás alá került. A bürokratikus apparátus fejlődéséről tanuskodik a Kiu T'ang-su tudósítása, amely szerint Lung-can, azaz Sroñ-

bcan sgam-po király közvetlenül halála előtt papír- és tintakészítő mesterembereket kért Kao-cung császártól. De a király halála után a kiskorú Khri Mañ-slon Mañ-rcan uralkodásának első két éve, úgy látszik, a nagytanácsosi tisztségért folyó viszályokkal telt el. Csak miután Mgra Stoñ-rcan Yul-zuñnak sikerült 652/53-ban a tisztséget újra megszereznie, akkor kerülhetett sor az államszervezés művének befejezésére. Erről maguk a Királyi Évkönyvek számolnak be: a 654/55-ös Tigris-évben. "Stoñ-rcan nagytanácsos (a gyűlést) a Moñ-pu (-beli) Sral-'jonba gyűjtötte össze, s (azon) megindították az összeírást a vadak és szelídek (azaz a katonai szolgálatra és munkaszolgáltatásra kötelezettek) szétválasztása és a nagy közigazgatási rendezés végrehajtása végett", majd a 655/56-os Nyúl-évben "Stoñ-rcan nagytanácsos 'Gor-tiban megírta a törvények szövegét".

Ha ebben a történeti keretben nézzük a Királyi Évkönyvek éves rovatainak kezdő évét, akkor már semmi kétségünk sem lehet afelől, hogy az évkönyveket a szervezés alatt álló bürokratikus apparátus segédeszközeként a 650-es években kezdték vezetni. Azt persze nem állíthatjuk, hogy az első éves tudósítást már feltétlenül a tárgyév végén, azaz 651. tavaszán-nyarán összeállították, hiszen a Sroñ-bcan sgam-po halálát követő hatalmi válság aligha kedvezett a vállalkozás megindításának. Valószínűbb, hogy a feljegyzéseket csak Mgar Stoñ-rcan Yul-zuñ hatalomra jutása után, vagy éppen a közigazgatási rendezés során kezdték el.

Az Évkönyvek funkciójából következik, hogy az összeállítóknak folyamatosan regisztrálniuk kellett az eseményeket. Ez történhetett úgy, hogy feljegyezték az eseményeket abban a sorrendben, ahogy róluk a jelentések a birodalom különböző részeiből a központi kancelláriába beérkeztek, de történhetett úgy is, hogy magukat a jelentéseket gyűjtötték össze.

Csak később került sor az éves rovatok megszerkesztésére, ami meghatározott sémák szerint történt. A rovatok vázát a király nyári szállásáról, a nyári gyűlésekről, a király téli szállásáról és a téli gyűlésekről szóló tudósítások adják. A királyi szálláshely után szóltak a királytól vezetett hadjáratokról, a királyi rendeletekről és a külföldi követek tisztelgéséről. A gyűlések és az ott fogantatosított intézkedések után számoltak be egyes funkcionáriusok tevékenységéről azokról a hadjáratokról, amelyeket nem a király vezetett. Ilyeténképp az évi tudósítások rendszerint két, egy nyári és egy téli részre tagozódnak, s a tavaszt, a nyár elejét és végét, az őszt, a tél elejét és végét csak olyan kivételes esetekben különböztetik meg, amikor a király nagyobb útra indult vagy többször változtatta szállását, szokatlan időben vagy többször tarottak gyűlést, a királyi család valamelyik tagja született vagy meghalt, illetőleg gyászszertartását végezték. Ez a protokoláris és tematikus elrendezés megkönnyítette az adatok megkeresését, de azzal a következménnyel járt, hogy az események szoros időrendje megbomlott.

Az Évkönyvek alapszövegét minden bizonnyal a központi kancellária őrizte, de másolatai és/vagy kivonatai a helyi közigazgatás szerveihez is eljutottak, mint azt maguk a ráncmaradt verziók tanúsítják. Mindkét verziót feltehetően magában Tun-huangban másolták (vagy éppen redigálták), hiszen az I. verziót egy kínai buddhista szöveg hátoldalára írták, a II. verzió kéziratát pedig be sem fejezték, majd másodlagosan felhasználták. Ezek szerint feltehetően egyik verzió kézírata sem korábbi Tun-huang 781. vagy inkább 787. évi tibeti megszállásánál, és nem későbbi 848-nál, amikor Tun-huang kínai lakosai elfűzték a tibetieket.

A két verzió összehasonlításával képet alkothatunk azokról a változásokról, amelyek az Évkönyvek szövegében a két verzió közös forrása és a ránkmaradt kéziratok között történtek. Azt persze már nem tudhatjuk meg, hogy a ránkmaradt kéziratokat közvetlenül a közös forrás alapján készítették-e, vagy voltak-e közbülső redakciók és másolatok.

Elsősorban a 743. nyara és a 747. nyara közötti időről szóló tudósításokat hasonlíthatjuk össze, amelyek szerencsés módon mindkét verzióból megőrződtek.

Ezek a tudósítások elég terjedelmesek ahhoz, hogy megbízható eredményekre jussunk, de sajnos ahhoz, is hogy két változatukat ezen a helyen egymás mellé állítva teljes terjedelemben közölhessem, lefordíthassam, és pontról-pontra elemezhessem. Ezért csak az elemzés eredményeiről számolhatok be.

A két verzió szóbanforgó tudósításai közt mutatkozó egyezések és különbségek mértékét számszerűen a következőképp foglalhatjuk össze:

	I. VERZIÓ		II. VERZIÓ	
	szótag	%	szótag	%
MINDKÉT VERZIÓBAN MEGLÉVŐ TUDÓSÍTÁSOK:				
azonos szövegrészek	123	40,3	123	50,4
különböző vagy csak egy verzióban található szövegrészek	40	13,1	50	20,5
összesen	163	53,4	173	70,9
CSAK EGY VERZIÓBAN MEGLÉVŐ TUDÓSÍTÁSOK	142	46,6	71	29,1
ÖSSZESEN	305	100,0	244	100,0

Ezekből a számadatokból kitűnik, hogy mindkét verzió nagyrészt ugyanazokat a tudósításokat őrizte meg, s ezeknek a tudósításoknak szavai is kb. háromnegyed részt azonosak a két verzióban, ám a számokból az is kiviláglik, hogy az I. verzió lényegesen több eseményről tudósít mint a II., a II. verzió viszont rendszerint részletesebben, illetőleg kevésbé tömören adja elő az eseményeket.

A két verzió azonos tárgyú tudósításai közötti szövegtérbségek három módon keletkeztek:

1. Megváltoztatták a szöveg egyes részeinek egymásutánját. Két esetben csak a tudósítás szórendjét módosították, aminek csak stiláris okai lehetnek. Egy harmadik esetben viszont két tudósítást cseréltek fel, és minden bizonnyal azért, hogy a rovat szerkezete minnél jobban igazodjék a szokottémákhoz.
2. Kihagytak egyes redundáns vagy csak lényegtelen információt hordozó morfémákat, szavakat, szintagmákat. Így gyakran hagyták ki hosszabb felsorolásoknak utolsó tagjait, hosszabb stereotíp kifejezéseknek egyes részeit, a határozók bizonyos fajtáit és a "mondatokat" összekötő adverbális partikulá-

kat, továbbá egy- vagy kételemű névalakokra kurtították a teljes neveket, és összetételle alakították át a szókapcsolatokat. A tömörítésnek ezeket a módosztatit mindkét verzió szerkesztői bőségesen alkalmazták, egymástól természetesen függetlenül és alkalomszerűen. Ezért a kihagyások egymagukban olyan számottevő különbségeket eredményeztek, hogy a két verzióban ugyanazt a személyt ugyanazzal az eseménnyel kapcsolatban két teljesen különböző névalak jelöli.

3. Egyes szokat vagy kifejezéseket más szókkal, illetőleg kifejezésekkel helyettesítettek. Ez történt a 746/47. téli gyűlésről szóló tudósításban, ahol az I. verzióban a gyűlést a dgun-'dun "téli gyűlés" összetétel jelöli, s az összehívók felsorolást a gñis "kettő" számnév zárja, a II. verzióban ellenben a mdun-ma "gyűlés" és a gsum "három" szót találjuk, s nem kétséges, hogy a szavak kicserélését egyrészt a tudósítás szörendjének változása, másrészt a felsorolás lerövidítése indikálta. Megemlíthetjük azokat a tetemes szövegezési különbségeket is, amelyek a két verzió között a 743/44. évi pha-los ("családfők igazolása") összeíráról szóló tudósításokban mutatkoznak, bár ezekről a különbségekről nem állapítható egyértelműen, hogy egyes szövegrészek kihagyásával vagy a kifejezések megváltoztatásával jöttek-e létre.

Ha mármost azt nézzük, hogy milyen tárgyú tudósítások maradtak meg mindkét verzióban, és milyenek csak az egyikben, a következő képet kapjuk:

1. Mindkét verzióban megőrződtek egyetlen kivétellel a királyi szállás helyéről szóló tudósítások: három tudósítás a gyűlések helyéről és összehívóiról, továbbá a híradások egy királyi vadászatról és egy pha-los összeírás két szakaszáról, valamint két mkhos "igazgatás" lebonyolításáról.
2. Csak az I. verzió tudósít egy királyi szálláshelyről, három külföldi követ, tisztelgéséről, egy királyné temetéséről, egy gyűlésről a funkcionáriusok egyik eskütételéről, két funkcionárius együttes leváltásáról és két adóügyi rendelkezésről.
3. Csak a II. verzióban esik szó egy királyi vadászatról és egy gyűlésről majd egy funkcionárius hatáskörének megállapításáról, valamint két hadjáratról, amelyek közül az egyiknek leírása lényegesen részletezőbb a szokottnál.

Hasonló különbségeket állapíthatunk meg akkor is, ha a két verzió egészének tematikáját hasonlítjuk össze. Királyi rendeletek, közigazgatási intézkedések, összeírások, magas tisztségekben bekövetkezett személyi változások sokkal gyakoribban tárgyai az I. verzióknak, mint az II. -nak. Ezzel szemben a II. verzió többszörös és részletesebben beszél a háborús eseményekről, mint az I.

Ránkmaradt formájukban tehát a verziók különböző célokra készültek, az I. verzió és egy polgári, a II. verzió egy katonai szerv számára. A szerkesztők a tudósításokat a célnak megfelelően megrostálták, és vagy ugyanekkor, vagy a verziók hagyományozásának más szakaszaiban sor került a tudósítások szövegének megrövidítésére is. Ezek a szövegrövidítések jelentős mértékben hozzájárultak az évkönyvtudósítások jellegzetesen lapidáris stílusának kialakulásához.

Az Évkönyvek szövegtörténete szempontjából tanulságosak azok a terjedelmi különbségek is, amelyek mind az I., mind a II. verzió belüli a korábbi és későbbi rovatok között mutatkoznak.

Az egészen természetes, hogy a korábbi rovatok lényegesen rövidebbek a későbbiekénél. Mennél régebbi időről szól a rovat, annál kevesebb tudósításnak volt jelentősége a későbbi gyakorlat számára. Ennek folytán az érdekességüket vesztett adatokat, hogy ne nehezítsék a továbbra is fontos adatok megkeresését, ki is hagyták a későbbi redakciókból.

De az már nem magától értetődő, hogy a rovatok terjedelmének megváltozása mindkét verzióban ötvenévenként ugrásszerűen jelentkezik. Az ugrásszerű változás különösen szembe ötlik az I. verzióban, amelyből viszonylag hosszú összefüggő részlet őrződött meg. Itt a 650/51-700/01. évi rovatok átlagos terjedelme csak 2,3 sor, a 701/02-746/47. éviéé ellenben már 3,7 sor. A II. verzióban, amelyből csak kisebb töredékek maradtak ránk, a terjedelem ugrásszerű növekedése ránézésre kevésbé tűnik fel, de számszerűen pontosan meghatározható, mert a 744/45-746/47. évi rovatok átlagosan 3,1 sorosak, a 756/57-761/62 és 763/64. éviéek viszont 5 sor hosszúak.

Ezek a jelenségek, úgy gondolom, csak azzal a feltevéssel magyarázhatók, hogy a régi tudósításokat még a két verzió szétválása előtt szisztematikusan megrostálták, s az ekkor kialakult arányokon a későbbi redakciók más szempontú rövidítései sem változtatottak lényegesen.

De bármikor is rostálták meg a régi tudósításokat, ez a rostálás csak úgy, mint a tudósítások tematikus megrostálása arról tanúskodik, hogy a Királyi Évkönyvek szövegének hagyományozását, kivonatainak redakcióját alapvetően a bürokratikus gyakorlat szükségletei határozták meg.

Az 'A'-za Fejedelemség Évkönyvei

A Királyi Évkönyvek nem állnak magukban a régi tibeti írásbeliség emlékei között, hanem egy velük rokon annalisztikus műrészletének kell tekinteni véleményem szerint azt a tunhuangi töredéket is, amelyet a Stein gyűjtemény Tunhuang 69. számú kötetének 84. fóliójaként őriznek az Indiai Office Libraryben.

A töredékről, pontosabban a benne leírt események koráról, a szöveg tárgyáról és műfajáról az utóbbi években is gyökeresen eltérő nézeteket nyilvánítottak. Ez a helyzet szükségessé teszi, hogy korábbi sommás megjegyzéseimet itt félretéve, részletesen újratárgyaljam a töredékkel kapcsolatos fő kérdéseket.

A Tunhuang 69. köt. 84. fóliója egy tekercsből származik, s rendkívül sérült állapotban őrződött meg. A tekercs eleje vége és teljes jobbszéle leszakadt, ráadásul fent, a bal széllal párhuzamosan egy széles és mély beszakadás is keletkezett. Mindennek következtében a töredék 55 sora közül egy sem ép. Az első sorból mindössze 13 betű maradt meg, az utolsóból pedig csak kettő. Az összes többi sor végéről elveszett kb. 20-25 betű, és további 3-5 betű hiányzik a 2-9. sor belsejéből. Az írás sok helyen elfakult, másutt pedig a papír megsötétedett vagy beszennyeződött, s ezáltal számos betű olvasata bizonytalanná vált.

A töredékek viszonylag számottevő hányadát a tetemes szöveghiányok ellenére is jól értelmezhetjük, mert a töredéken belüli párhuzamok lehetővé teszik,

hogyan rekonstruáljuk a gyakori állandó formulák hiányzó részeit, sőt helyenként még a személy- és helymegjelöléseket is. Az már más kérdés, hogy az eddig javasolt rekonstrukciók nem mindig meggyőzőek, vagy éppen elfogadhatatlanok, mert a szöveg kiadói nem jártak el kellő körültekintéssel, vagy rekonstrukció ürügyén más források adatait interpolálták megengedhetetlen módon a hiányzó passzusok helyére.

A szövegből egyelőre csak néhány olyan formai és tartalmi mozzanatot kívánok kiemelni, amelyeknek ismerete nélkül a töredékekkel kapcsolatos vitát nem lehet megérteni.

1. Szép számmal találunk az események időpontjára utaló kifejezéseket és ilyen kifejezések maradványait. Így fennmaradt a Majom, a Bika és a Tigris évének neve, részben közvetlenül, részben közvetetten összekapcsolva azzal a kifejezéssel, amelynek olvasata és jelentése Thomas szerint lo sor "az év jött", de Yamaguchi szerint lo sar "az év egy új évbe ment át". Ezen felül még három helyet találunk, ahol a lo sor vagy lo sor megőrződött, de a megelőző szövegrész és vele az év neve is elveszett. A sor vagy lo sar után ugyanabban vagy a következő mondatban majdnem mindig ott áll sértetlenül vagy sérülten a dbyar-sla ra-ba'i čhed-po vagy röviden dbyar-sla ra-ba'i sku-bla kifejezés, amelyet Thomas a "mágnások első nyár hónapbeli megvendéglésé"-nek, Yamaguchi pedig már valamivel helyesebben "a király hosszú életéért való könyörgés nyár eleji (nagy) ünnepé"-nek fordított, de amelyről Macdonald asszony kutatásai nyomán tudjuk, hogy az ország és dinasztia, vidék és nemzetség hegyistenként tisztelt életlelkének bemutatott évszakos engesztelő áldozatot jelölte. Előfordul egy hasonló első téli hónap áldozat neve is: dgun-sla ra-ba'i sku-bla čhed-po, továbbá a sérült [...] 'i sku-bla és [...] -sla ra-ba'i sku-bla čhed-po kifejezések, amelyekről vitatott, hogy a nyári vagy téli ünnepre vonatkoznak. Végül számos tudósításban olvasható a határozóként használt dbyar "nyár", a ston "ősz" és a dgun "tél" évszakképv.
2. Többször szerepel Khri-baŋs (tibeti) királyi hercegnő és fia, akit ma-ga tho-gon kha-gan megjelöléssel említene; szó van továbbá a kíséretükben lévő "'a-ža nagybátya-tanácsosok"-ról, az "'a-ža nagybátya-tanácsosok fejé"-ről, 'A-ža-országról és az "'a-ža alattvalók"-ról; végül –sajnos nem egészen világos kontextusban – az 'a-ža-rje "'a-ža fejedelem" cím is előfordul. Fél évszázados vita után ma már nem kétséges, hogy 'a-ža-nak a tibetiek a kínai forrásokban t'u-ju-hun, t'ui-hun és t'u-hun néven szereplő törzsszövetséget, illetőleg törzseket nevezték. Ma-ga tho-gon kha-gan pedig, amelyet kissé eltérő alakban egy 9. század eleji, Tibettől függő fejedelemnek dbon 'a-ža-rje dud. kyi. bul. ži. khud. bor. ma-ga tho-yo-gon kha-gan szövegű hivatalos titulárájában is megtalálunk, kétségtelenül az 'a-ža fejedelmeknek 'a-ža nyelvű címe volt. A cím elemei közül a ma-ga a kínaiak mo-ho (ókínai mák-yá) formában már egy 4. századi t'u-ju-hun fejedelem címének részeként feljegyezték; a tho-yo-gon és tho-gon a t'u-ju-hunok nevének azt a két változatát írja át, amelyet a kínaiak t'u-ju-hun (ók. t'uo-juok-yuon) és t'u-hun (ók. t'uo-yuon) alakban jegyezték fel; a kha-gan pedig a belső-ázsiai normád uralkodók közismert qayan (kínaiát-

írásban k'o-han, ók. k'â-yân) méltóságnévvel azonos, amelyet a kínai források szerint is viseltek a t'u-jü-hun fejedelmek.

3. Szó esik a kínai császár leányának, Mun-šēn khon-čonak házasságáról, udvözléséről és elutazásáról. A Mun-šēn khon-čō névforma kétségtelenül annak a kínai Wen-cs'eng kung-csu (ók. mjuen-žiang kung-tšju névnek és címnek az átírása, amelyet a tibeti királyhoz 641-ben feleségül adott kínai hercegnő viselt, de az már, mint látni fogjuk, vitás, hogy ezen a néven a töredékben valóban Wen-cs'eng hercegnőről van-e szó, vagy pedig arról a hasonló nevű kínai hercegnőről, Kin-cs'eng kung-csuról, akit 710-ben adatok férjhez egy későbbi tibeti uralkodóhoz.

F. W. Thomas, akinek a Tun-huang 69. köt. 84. fóliájának első kiadását, fordítását és kommentárjait köszönhetjük, ezt a töredéket egy olyan irat maradványának tekintette, amelyben 'A-ža-országnak és elsősorban az 'a-ža fejedelmi udvarnak eseményeit jegyezték fel.

A leírt időszakot Thomas az i. sz. 635-643. évekkel azonosította. Ezt a datálást a szövegkiadásban és főleg a fordításban dolgozta ki, és juttatta kifejezésre, amennyiben egyrészt megpróbált néhány hiányzó évnevet és más kronológiai értékű kifejezést rekonstruálni, másrészt a fordítás margóján feltüntette, hogy véleménye szerint hol kezdődnek az egyes évekre vonatkozó szakaszok, és hogy az európai időszámítás szerint mely évről van szó. Hogy minderről hű és egyben áttekinthető részletes képet adhassak, azért táblázatszerű elrendezésben közlöm valamennyi kronológiai értékű kifejezésnek Thomastól adott értelmezését:

635. 5. sor [... a Ló] éve jött és a mágnások első nyári hónapbeli megvendégelését ünnepelték [...]
636. 6. sor ... [...] Nyáron [...]
8. sor ... [...] A telet [...]
9. sor Azután azon a [télen ...] [...]
637. 11. sor Azután a Majom éve jött [...]
12. sor is ott ünnepelték. Nyáron [...]
14. sor Ősszel [...]
15. sor a nyarat [G-yañ]-čan erődben töltve, [...]
638. 16. sor [...]
17. sor is ott ünnepelték. Nyáron a szállást Se-toñban rendezték be. Azután [...]
639. 20. sor [A Kutva]
21. sor éve jött, és a mágnások első nyári hónapbeli megvendégelését ünnepelték [...]
22. sor a Bcan [feleségül] vette Mun-šēn khon-čōt, Kina királyának leányát [...]
28. sor Mun-šēn khon-čóval találkoztak, [...]
29. sor Akkor Mun-šēn khon-čō Dboñ vidék közepébe [...]
640. 30. sor Télen [...]
31. sor a mágnások első [nyári] hónapbeli megvendégelését is ott ünnepelték. Nyáron [...]

33. sor Ősszel [.....]
34. sor Télen [.....]
641. 35. sor [Az Egér]
36. sor éve jött, és a mágnessok első nyári hónapbeli megvendégelését is ott ünnepelték. Azután ősszel [.....]
37. sor Azután a telet [.....]
642. 41. sor Azután a Bika évére a szállást Cha-šodban rendezték be. Az év jött és a nyáron [.....]
43. sor Nyáron [.....]
47. sor A mágnessok első téli hónapbeli megvendégelését ünnepelték [.....]
643. 50. sor A Tigris éve jött, és a mágnessok első téli (62) hónapbeli megvendégelését [ünnepelték]

Későbbre halasztva a részletek megoldásában mutatkozó problémák megvitatását, most csak Thomas időmeghatározásának alapvető gyengéjét kívánom szövéteni.

Az állatciklus éveinek európai évekre való átszámításakor Thomas egyéves korrekciót alkalmazott. Eljárását azzal indokolta, hogy a töredék szerint Mun-šon-čho házassága a Kutya évében történt, amely ugyan i. sz. 638-nak felel meg, de a tibeti hagyomány 639-re teszi a kínai hercegnő házasságát, s a különböző pusztán kalendáriumi lehet.

Valójában az időrendi különbség, mint arra már Li, Satō és Yamaguchi is rámutatott, itt sokkal nagyobb annál, mint hogy egy kalendáriumi különbség nagyon is vitatható feltevésével át lehetne hidalni. A kínai hercegnő házasságának 639-es dátumát Thomas Csoma kronológiai táblázatából vette át. Ámde hatvan éve tudott, hogy Csoma hibásan számolta át "A-bar Sañs-rgyas-rgya-mcho régens 1683-1685-ben irt Baidūrya dkar-po "Fehér lazurkő" című asztronómiai művének az 1687. évhez viszonyított kronológiai adatait, s Csoma összes i. sz. évszámához kettőt, i. e. évszámához pedig egyet hozzá kell adni. Tehát a szóbanforgó dátumot is i. sz. 641-re kell javítani, amely pontosan megfelel annak a Vas-Nő-Bika évnek, amelyre a középkori tibeti krónikák – nem régi tibeti hagyományok nyomán, hanem kifejezetten kínai forrásokra hivatkozva, – a kínai hercegnő házasságát teszik. Ezt a 641. évet a kínai évkönyvek adatai alapján a szakemberek el is fogadják a házasságkötés tényleges dátumául, s mellette legfeljebb még 640. került szóba, amiről lejjebb még részletesen szölok. De bármelyik legyen a helyes dátum, egyik sem egyeztethető a Kutya évével.

A Thomastól javasolt datálást L. Petech vetette alá először revíziónak. Új oldalról közelítve meg a kérdést, mindenek előtt a töredékben említett többi személy nevét próbálta a Királyi Évkönyvekben megtalálni. Ilyen irányú vizsgálatainak eredményeit eképp foglalta össze:

- "1. Čog-ro Čuñ-bzañ-'dam-koñ (2. sor), a nemzetségnév különbsége ellenére is közel áll annak a 'Bro Čuñ-bzañ-'or-mañnak a nevéhez, akit 728-ban miniszterré neveztek ki ...

- "2. Khri-baŋs (12. és köv. sorok) az az azonos nevű tibeti hercegnő, aki 689-ben hagyta el Tibetet, hogy feleségül menjen egy 'A-Źa főnökhöz ...
- "3. Źaŋ Bcan-to-re (23. sor) azonos Źaŋ Bcan-to-re Lhas-byinnel..., aki 710-ben Kínába ment, hogy elhozza Kin-cs'en hercegnőt...
- "4. Źaŋ Khri-bzaŋot (23 sor) 704-ben nevezték ki miniszterré, s 721-ben halt meg...
- "5. 'Bro-Źaŋ Brtan-sgra-sto (32. sor) Źaŋ Rgya-stoval azonosítható, akinek a neve 706 és 710-ben fordul elő...
- "6. Db'as Khri-bzaŋs-spa-skyes (38. sor) iratunk szerint Źaŋ Źennek a fia, azaz annak a Db'a's Khri-gzigs Źaŋ Źennek, aki 705-től 721-ben bekövetkezett haláláig első miniszter volt...
- "7. Čog-ro Stoŋ-re Khoŋ-zuŋ (48-49. sor), úgy látszik, azonos a 711-ben említett Čog-ro Gnaŋ-khoŋgal...
- "8. Db'a's Stag-sgra-khoŋ-lod (51. sor), pontosan ugyanezzel a névvel, 726-ban jelenik meg ...".

Ezek után Petech a következő megállapításokat tette: "A fent jelzett megfelelések közül néhányat már maga Thomas is észrevett (...), de nem vonta le belőlük a szükséges következtetéseket. Az itt összegyűjtött példák számosabbak és frappánsabbak annál, hogy mint azt Thomas tette, egyszerű névazonossági eseteknek tarthassuk. Számomra az az egyetlen következtetés látszik lehetségesnek, hogy itt nemcsak a nevek, hanem a személyek is azonosak, és hogy az irat Khri-lde-gcug-brtan Mes-"ag-choms (705-755) uralkodásának első éveiről tudósít. Mun-Źeŋ hercegnő valójában Mes-"ag-choms kínai felesége, Kin-cs'eng kung-csu. Ezek közül a kínai királynék közül a Tibet szerzte ismert régebbinek a nevét talán már akkor, nyolcvan év múlva átvitték a másikra. Thomas datálása mellett egyetlen azonosítás áll, a kínai hercegnőé; a tőlem javasolt későbbi keltezés mellett nyolc személy azonosága szól. ... A Kutya éve, amelyben iratunk szerint a kínai hercegnő feleségül ment a tibeti királyhoz, azzal a Kutya évével azonos, amelyben a T. H. [= Documents de Touen-houang], 42. 2. [= Királyi Évkönyvek, I. verzió, 175-177. sor] szerint Kin-cs'eng kung-csu megérkezett Kínából, s 710-nek felel meg".

Petech okfejtése végiggondolt, levezetése logikailag kifogástalan, de mérlegelnünk kell, hogy a szóbanforgó névegyezések milyen mértékben tekinthetők a személyazonosság bizonyítékainak, mivel egyrészt Petech cikkének megjelenésekor a tibeti személynévrendszer és névhasználat szabályait még nem ismertük, másrészt tudjuk, hogy Thomas és Bacot olvasatai, amelyekre Petech épített, nem mindig megbízhatók.

Tíz évvel Petech cikkének megjelenése után H. E. Richardson és én egymástól függetlenül kimutattuk, hogy a királykori tibeti személynevek három elem-ből, ú. m. nemzetségnévből (rus) és két egyéni névből (mkhan és myiŋ) álltak, de a teljes név helyett rendszerint rövid névalakokat használtak. Rövid névalakként a három elem közül bármelyik két vagy egy elem szerepelhetett. Mind a teljes, mind a rövid névformához gyakran csatlakoztak címek (thabs). Ezek közül a címek kö-

zül egyesek, pl. a blon Čhen-po vagy blon Čhe "nagytanácsos" egyetlen meghatározott hivatal viselőjét illette meg, másokat ellenben – például a gyakori Žaň "(a tibeti király) anyai nagybátyja)", blon "tanácsos" vagy akár a Mčhims nemzetség egyik ágának tagjait megillető rgyal "király" címet – több személy is viselte egy időben. A nem öröklődő címek mindig a név (nemzetségnév) előtt álltak, az öröklődő címek közül a Žaň és a blon egyaránt állhatott a nemzetségnév előtt és után, a rgyal pedig a nemzetségnév követője.

A névelemek száma ugyan nem csekély, de véges volt, így ezért nem kevés személy nevében használtak azonos elemeket. Az magától értetődő, hogy a nemzetségnév a nemzetség minden tagjának teljes nevéhez hozzátartozott. Gyakori jelenség azonban az is, hogy különböző nemzetségek tagjainak egyik vagy másik egyéni neve – s ezen felül még a címe is – azonos volt. Például egyedül a Dkar-Čuň (más helyesírással: Skar-Čuň) kápolna alapításakor kibocsátott ediktum záradékában, ahol felsorolják azokat a magas tisztségviselőket, akik a 9. század elején Khri Lde-sroň-bcan király oldalán eskütt tettek a buddhizmus követésére és az egyház jogainak tiszteletben tartására, ilyen név- és címegegyezéseket találunk: Dbā's blon Khri-sum-bžer Mdo-bcan és Dbā' blon Mdo-bcan; Žaň Mčhims rgyal Lha-bžer Ne-šags és Žaň Sna-nam Lha-bžer Spe-bcan; Toň blon Stag-slebs és Sud-bu blon Stag-slebs; Žaň Mčhims rgyal Stag-bžer Rgyal-slebs és Žaň 'Bro Stag-bžer Pra-bal-staň; Laň-gro blon Khrom-legs és Dbas blon Khrom-legs; Žaň Mčhims Rma-bcan és Žaň Che-spoň Rma-bcan stb. Ilyen típusú névegyezésre tucatjával idézhetnénk további adatokat, de még arra is van egy példánk, hogy egy nemzetség két, különböző korokban élt tagjának azonos lehetett az egyik egyéni neve: A Királyi Évkönyvek és az Ótibeti Krónikának nagytanácsos-katalógusa szerint a 721-ben kinevezett nagytanácsos a Dbā's Khri-sum-rje Rcaň-bžer nevet viselte, az Ótibeti Krónika egyikelbeszélésében pedig Khri Sroň-rcaň korából, vagyis a 6. század első feléből Dbā's Phaňs-to-re Dbyl-chab fiaként egy Khri-sum-rje Čuň nevű egyént említene.

A királykori személynévrendszerből és a kimutatott gyakori névegyezésekből véleményem szerint az következik, hogy csak a három elemre kiterjedő teljes névegyezést fogadhatjuk el egymagában is a személyazonosság bizonyítékául. Ha rövid névalak vagy névalakok használata miatt csak egy- vagy kételemes egyezést lehet megállapítani, akkor a személyazonosságot megfelelő tárgyi bizonyítékokkal is alá kell támasztani. Végül, ha az összehasonlított névformák akár egy elemükben is különböznek egymástól – s nem bizonyítható, hogy névtévesztés történt –, akkor nem lehet szó személyazonosságról.

A kifejtettek értelmében Petech azonosításai közül az 1., 4., 5. és 7. számúakat nem tudom elfogadni. A töredék Čog-ro Čuň-bzaň 'Dam-koň és a Királyi Évkönyvek 'Bro Čuň-bzaň 'Or-maň(76) neve mind a nemzetségnévben, mind a második egyéni névben eltér egymástól. Ami a Žaň Khri-bzaň nevet illeti, a töredékben valójában egy teljes név: 'Bro Žaň Khri-bzaň Kha-Če-staň található, mint azt Thomas olvasata és fordítása ellenében lényegében már Yamaguchi megállapította; a Királyi Évkönyvek szóban forgó helyein pedig a Žaň Khri-bzaň Stag-cab és Khri-bzaň Stag-cab névalakok állnak; így tehát az összevetett alakokban különbözik a második egyéni név. A töredék 'Bro Žaň Brtan-sgra Ya-sto valamint a Királyi Évkönyvek Žaň Rgya-sto adataiban a Ya-sto és Rgya-sto egyéni neveket jelenlegi hangtörténeti ismereteinek alapján aligha azonosíthatjuk, tehát csakis a cím egyezését állapíthatjuk meg. Végül a töredék Čog-ro Stoň-re

Khoñ-zuñ, valamint a Királyi Évkönyvek Čhog-ro Khri-gzigs Gnañ-koñ adataiban csak a nemzetségnév és egy további szótag egyezik, de az egyéni nevek mint névtani egységek különböznek.

A 3. és 6. számú egyeztetéseknél szó lehet a személyek azonosságáról, de ezt még tárgyi bizonyítékokkal is alá kell támasztani, hiszen egyrészt a töredék Žaň Bcan-to-re és a Királyi Évkönyvek Žaň Bcan-to-re Lhas-byin adataiban csak a cím és az első egyéni név azonosságát mutathatjuk ki, másrészt a töredék részlegesen rekonstruálható [Db'as ...] Žaň-ñen neve és a Királyi Évkönyvek teljes Db'a Khri-gzigs Žaň-ñen neve (86), között is csak kételemes névegyezést állapíthatunk meg.

Ezzel szemben mai ismereteink szerint is teljes mértékben helytállónak kell tekintenünk a 2. és 8. számú azonosítást. Bcan-mo Khri-bzañ esetében ugyan csak a cím és egy egyéni név egyezését konstatálhatjuk, de az a Petechől hangsúlyozott körülmény, hogy a Királyi Évkönyvekben Khri-baňsnak egy 'a-ža fejedelemmel való házasságát regisztrálták, és a töredék szerint pedig Khri-baňs egy 'a-ža fejedelem anyja volt, elegendő tárgyi bizonyíték az azonosításhoz. Db'a's Stag-sgra Khoñ-lod esetében pedig a teljes név egyezik.

Ez a két biztos személyazonosítás, hozzávéve a kínai hercegnő házassága évének nevében mutatkozó egyezést, talán elég is volna Petech datálásának bizonyítására, ha időközni név egyezését konstatálhatjuk, de az a Petechől hangsúlyozott körülmény, hogy a Királyi Évkönyvekben Khri-baňsnak egy 'a-ža fejedelemmel való házasságát regisztrálták, és a töredék szerint pedig Khri-baňs egy 'a-ža fejedelem anyja volt, elegendő tárgyi bizonyíték az azonosításhoz. Db'a's Stag-sgra Khoñ-lod esetében pedig a teljes név egyezik.

Ez a két biztos személyazonosítás, hozzávéve a kínai hercegnő házassága évének nevében mutatkozó egyezést, talán elég is volna Petech datálásának bizonyítására, ha időközni név egyezését konstatálhatjuk, de az a Petechől hangsúlyozott körülmény, hogy a Királyi Évkönyvekben Khri-baňsnak egy 'a-ža fejedelemmel való házasságát regisztrálták, és a töredék szerint pedig Khri-baňs egy 'a-ža fejedelem anyja volt, elegendő tárgyi bizonyíték az azonosításhoz. Db'a's Stag-sgra Khoñ-lod esetében pedig a teljes név egyezik.

A Tun-huang 69. köt. 84. foliójával Yamaguchi Zuihō először, mégpedig igen behatóan, a tibeti-kínai dinasztikus házasságokról szóló nagy tanulmányában foglalkozott. Ebben a tanulmányban többek közt arra a következtetésre jutott, elsősorban a Geneológia néven ismert, Pelliot tibétain 1286. (korábban 249.) számú tunhuangi krónikatöredéknek és a Királyi Évkönyvek bevezetésének néhány adatából, hogy Wen-cs'eng hercegnőt eredetileg nem Khri Sroñ-rcan (másképp Sroñ-bcan sgam-po) királyhoz adták feleségül, hanem a király fiához, Guñ-sroñ Guñ-bcanhoz, aki még atyja életében, 638-ban trónra került. Miután azonban az ifjú király 643-ban meghalt, és újra Khri Sroñ-rcan vette kezében az uralmat, a hercegnő a levírátus szabályainak megfelelően apósa felesége lett. E fejtegetések folytatásaként aztán Yamaguchi újból kiadta és lefordította a töredéket, bőséges jegyzetek és kommentárok kíséretében.

Yamaguchi, aki tanulmánya írásakor még nem ismerte Petech cikkét (92), a töredék Mun-šeñ khoñ-čojának Wen-cs'eng kung-csuval való azonosságát eleve adottnak vette, eszerint próbálta a töredék időrendjét is értelmezni, magában a töredékben pedig nem 'A-ža-ország életéről szóló feljegyzéseknek, hanem egy Guñ-sroñ Guñ-bcanról szóló krónikának maradványait látta. Thomastól eltérően, Yamaguchi igyekezett a töredék időrendjéről és tárgyáról vallott felfogását részletesen is megindokolni, egyrészt pontonként az egyes tiszteleti és kronológiai kifejezések fordításához és az egyes szövegrészek rekonstrukciójához adott jegyzeteiben, másrészt összefüggően a kiadást és fordítást követő fejtegetések során. Érveinek egyenkénti ismertetése helyett azonban célszerűbbnek látom, hogy előbb olyan táblázatos kivonatot adjak fordításából, mint amilyet Thomaséból közöltem, majd összegezzem Yamaguchi érvelésének főbb pontjait:

5. sor [... a juh éve] új évbe (i. sz. 636) ment át, s akkor a király hosszú életért való könyörgés nyár eleji nagy ünnepét [megtartották]
6. sor ... [Azon a] nyáron [.....]
8. sor ... [...] azon a télen [.....]
9. sor Azután azon [a télen ...] [.....]
11. sor Azután a Majom éve új évbe (i. sz. 637) ment át s a király hosszú életéért való könyörgés nyár eleji nagy ünnepét]
12. sor is ott tartották. Ennek az évnek a nyarán... [.....]
14. sor Annak az évnek az őszén a királyi szállást a Co-beli Sra-bal-nak G-
-yañ-čan erődjében építették fel. És akkor [a Tyúk éve új évbe (i. sz. 638) ment át, s a király hosszú életéért való könyörgés nyár eleji ünnepét is ott tartották. Annak az évnek...]
15. sor a nyáron a király [!] G-yañ-čan erődben tartózkodott[.....]
16. sor [És akkor a Kutya éve új évbe (i. sz. 639) ment át, s akkor a király hosszú életéért való könyörgés nyár eleji ünnepét]
17. sor is ott tartották. Azon a nyáron a királyi [!] szállást Sa-toñban építették fel [.....]
18. sor a király hosszú életéért való könyörgés [tél eleji] (95) ünnepét is ott tartották [.....]
20. sor [..... A disznó éve]
21. sor új évbe (i. sz. 640) ment át. A király hosszú életéért való könyörgés nyár eleji nagy ünnepét is megtartották [..... Guñ-sroñ Guñ- (!)]
22. sor -bcan feleségéül vétetett Wen-cs'eng hercegnő, a kínai uralkodó leánya [.....]
28. sor Wen-cs'eng hercegnőt kihallgatáson fogadta, [.....]
29. sor Azután Rcañ-vidék közepén Wen-cs'eng hercegnő [.....]
30. sor Télen [az istenség megtestesülésnek, a királynak (!) szállását Cha-šodba helyezték, s]
31. sor a király hosszú életéért való [téli] könyörgés nagy ünnepét is ott tartották. Annak az évnek a nyarán a királyi [!] szállás [.....]
33. sor Annak az évnek az őszén [.....]
34. sor Annak az évnek a telén [.....]
35. sor [..... Az egér]

36. sor éve új évbe (i. sz. 641) ment át, s a király hosszú életéért való könyörgés nyár eleji nagy ünnepét is ott tartották. Azután nagy vendégség [.....]
37. sor Azután annak az évnek a telén is [a király és a királyné (!)] Cha-šodban élt [.....]
41. sor Azután a βika évén belül a királyi [!] szállást Cha-šodban építették fel. Azután az év új évbe (i. sz. 642) ment át, s [a király hosszú életéért való könyörgés] nyár [eleji ünnepét is ott tartották]
43. sor Azon a nyáron [.....]
47. sor s akkor a király hosszú életéért való könyörgés tél eleji nagy ünnepét is megtartották [.....]
50. sor ... Azután a Tigris éve új évbe (i. sz. 643) ment át, s akkor a király hosszú életéért való könyörgés nyár eleji nagy ünnepét [is megtartották ott. ...]

Mint megfigyelhető, Yamaguchi három esetben másutt határozza meg az éves rovatok határait, mint Thomas: 1/ az 5-6. sorban Yamaguchi csak egyszeri évváltással számol, Thomas kétszeri évváltásával szemben; 2/ Yamaguchi feltesz egy évváltást a 14. sor végén, ahol Thomas nem tett fel; 3/ Yamaguchi nem tartja indokoltnak az évváltás feltevéseit a 30. sor végén. Ezek közül az eltérések közül az első kettő közvetlenül nem érinti a töredék alapvető kronológiai problémáját, s ezért eltekinthetünk attól, hogy Yamaguchi indoklását már itt ismertes-sük.

Annál inkább érinti az alapvető problémát a harmadik eltérés. Itt az évváltást Yamaguchi azért nem tartja feltehetőnek, mert a 30. sor végén hiányzó 16-17 szótag nem elegendő a hiányzó szokásos évvégi tudósítások (téli szállás, téli eleji könyörgés, évváltás) számára. Ezért úgy gondolja, hogy a 21-35. sorban egyetlen évet tárgyaltak, ezen belül a 31. sor közepéig csak a Wen-cs'eng érkezésével kapcsolatos eseményeket vették számba, majd ettől különválasztva, a szokásos időrendben sorolták el az év összes többi eseményét.

Ezen felül Yamaguchi Thomastól eltérően olvassa és értelmezi az évváltással kapcsolatban használt kifejezést. Ez a kifejezés, mint már említettem, Thomas szerint lo sor "az év jött". Yamaguchi a sor-t sar-ra javítja, s úgy véli, hogy ez a sar a gsar "új" melléknévnek igei párja, jelentése pedig "megújul, változik, valamibe fordul".

Az ekkép megállapított időrend szerint Mun-šēn khon-čō házassága a töredéknek Egér évi, azaz 640-es rovatában szerepelne, s ez Yamaguchi szerint meg is felel a tényeknek. Utal a Királyi Évkönyvekre, amelyek szerinte i. sz. 640-re teszik a kínai hercegnő megérkezését. A kínai adatokkal kapcsolatban megállapítja, hogy bár a két T'ang-su tibeti fejezetei szerint a Cseng-kuan éra 15. évében (i. sz. 641) adták férjhez Wen-cs'enget, s hasonlóképp a Ci-cs'i t'ung-kien-ben is a Cseng-kuan éra 15. éve 1. hónapjának 16. (ting-cs'ou) napjánál tudósítanak a házasságkötés lefolyásáról, de az utóbbi forrás már az előző év (i. sz. 640) szökőhónapjának 23. napjánál is szól arról, hogy Wen-cs'eng hercegnőt feleségül adták. Ezekből az adatokból Yamaguchi szerint arra kell gondolni, hogy a házasság 640-ben történt, s 641. 1. hónapjában már a hercegnőt Tibetbe kísérő kínai herceg érkezett vissza a házasságkötés megtörténésének hírével.

A töredék tárgyról vallott felfogását Yamaguchi a következőképp fejti ki: "A szövegben gyakran tesznek említést az 'a-ža királyi házról, de ezt mindig a tibeti királyi házzal való kapcsolatának terminusaival adják elő. Ezért ebben a kronológiai szövegben pho-brañ (királyi szállás) a lha-sras-kyi pho-brañ-ot [értsd: a tibeti trónörökös szállását] jelenti az i. sz. 638 előtti tételekben, ez után az év után pedig a 'phrul-gyi lha-bcan-po'i pho-brañ-ra [a tibeti uralkodó szállására] vonatkozott". Itt mindjárt megemlíthetjük, hogy Yamaguchi számos tiszteleti kifejezéssel kapcsolatban leszögezi a fordítás jegyzeteiben, hogy a kifejezés a tibeti uralkodóval kapcsolatos. Később Yamaguchi így folytatja: "A szövegben azonban nincs közvetlen utalás Guñ-sroñ Guñ-bcanra, kivéve a 22. sor elején lévő egyszerű -bcan-t. De a szövegben említett összes időpontok, a trónralépés dátumát is beleértve, jól megfelelnek Guñ-sroñ Guñ-bcan dátumainak, ahogy azokat a kései tibeti történésírók teóriái alapján időrendbe szedték. Ami a trónralépés dátumát illeti, a lha-sras (isten fia) megjelölés a 18. és következő sorokban 'phrul-gyi lha-bcan-po-ra (a király, istennek a megtestesülése) változik. Azt a tényt, hogy a 18. sor a 639. nyári eseményekre vonatkozik, biztosan úgy értelmezhetjük, hogy a trónralépés az előzőleg feltett i. sz. 638-as időponthoz történt".

Ezeket a fejtegetéseit Yamaguchi hamarosan újabbakkal egészítette ki. Tanulmánya második felének megjelenése után egy évvel egy történeti-földrajzi cikket publikált, s ez pedig alkalmat nyújtott számára ahhoz, hogy állást foglaljon Petechnek időközben megismert nézetei ellen. Nem Petech személyazonosításait bírálta – közülük csak a három legjobbat ismertette –, hanem a következő időrendi és földrajzi ellenvetéseket tette:

1. Kin-cs'eng a kínai források szerint King-lung 4. éve 1. hónapjának ting-cs'ou napján (710. márc. 2.) indult Tibetbe, a Királyi Évkönyvek szerint pedig még ugyanabban az esztendőben, a Kutya évében ért Ra-sának Ša-cal nevű helyére; ezzel szemben a töredék – Yamaguchi szerint – a hercegnő és a tibeti király találkozását az Egér évre teszi, amely 640-nek vagy, Kin-cs'eng hercegnőre alkalmazva, 712-nek felel meg.
2. A Királyi Évkönyvek szerint Kin-cs'eng hercegnő Ra-sába, azaz a mai Lhaszába érkezett meg, a hét esztendő tibeti király pedig, aki még a Rgyal-gcug-ru nevet viselte, Bal-poban, majd télen Brag-marban tartózkodott; ezzel szemben a töredék szerint a hercegnő – mondja Yamaguchi – Cogi Joñ-yo-duban találkozott a királlyal, majd télen Cha-šodba költöztek, s azt a következő nyáron sem hagyták el.

A Tung-huang 69. köt. 84. főlőjének jobb megértését Yamaguchi kétségtelenül számottevő mértékben előrevitte azzal, hogy Thomasnak számos hibás olvasatát s ebből adódó téves értelmezését kijavította. Elfogadhatónak látom továbbá azt a megállapítását, hogy Wen-cs'eng hercegnő eredetileg Guñ-sroñ Guñ-bcan felesége volt, ugyanakkor azonban azt is nyomatékosan hangsúlyozni kívánom, hogy ez a megállapítás csak a tunhuangi Geneológiának és a Királyi Évkönyvek bevezetésének adataira épül.

Nem látom ellenben bizonyítottnak és bizonyíthatónak, hogy a töredék főszerplője Guñ-sroñ Guñ-bcan vagy akár más tibeti király volna. Ezzel kapcsolatban a következőket kell megjegyeznem:

1. Abból a tényből, hogy az 'a-ža fejedelem anyjának neve előtt mindig kiteszik a tibeti királyi hercegnőket (és királynékat) megillető bcan-mo címet, vajjon miért következnek az, hogy a töredékben a pho-brañ "uralkodói szállás" szón a tibeti trónörökösnek vagy királynak a szállását értették? Ilyen logikával a Királyi Évkönyvek bcan-mo Mun-čhañ koñ-čö, bcan-mo khoñ-čö és bcan-mo Kim-šañ/-šeñ khoñ-čö elnevezéseiből (104) is arra kellene következtetni, hogy az Évkönyvekben pho-brañ-gal nem a tibeti királyoknak, hanem a kínai császároknak a szállását jelölték.
2. Teljesen alaptalan az a megállapítás, hogy a töredékben a lha-sras címet a 18. sortól a 'phrul-gyi lha bcan-po cím váltja fel, s hogy ez a címváltozás igazolja Guñ-sroñ Guñ-bcan trónralépésének i. sz. 638-as dátumát. A 'phrul-gyi lha bcan-po "őhatalmassága, a mágikus képességű istenség" cím itt valóban szerepel a 18. sorban, de csak egy olyan sérült mondatban, amiből nem állapíthatunk meg többet, mint hogy valamilyen összefüggésben szó esett a tibeti uralkodóról. Többször azonban ez a cím nem fordul elő, a lha-sras cím pedig egyetlen egyszer sem olvasható. Hogyan lehet hát címváltozásról beszélni?
3. A töredéknek mindössze két passzusáról lehet biztosan megállapítani, hogy ott említés történt a tibeti uralkodóról. Az egyik ilyen passzus az előbb említett 18. sor, ahol azonban csak a tibeti királyi cím fordul elő. A másik a Muñ-šen khon-čö házasságáról szóló tudósítás, ahol a 23. sor elején a hercegnő férjének nevéből megőrződött az a -bcan szótag, amely megtalálható a legtöbb 7-9. századi tibeti király uralkodói nevének végén. Az összes többi esetben, amikor Yamaguchi szövegkiadása, fordítása vagy jegyzetei szerint a tibeti királyról volna szó, valójában csak olyan rekonstrukcióval vagy értelmezéssel állunk szemben, amelyek nem a szövegen belül összefüggésekből, hanem közvetlenül vagy közvetve a szerzőnek a szöveg tárgyára vonatkozó bizonyítatlan elképzeléseiből következnek.
4. A tibeti uralkodó kétszeri említésével szemben a töredéknek kilenc sorában – sőt az én értelmezésem és rekonstrukcióm szerint tizenegyben – említik az 'a-ža fejedelmet vagy anyját, ez az arány pedig, véleményem szerint, egymagában is világosan tanúsítja, hogy a töredékben nem egy tibeti király tevékenységét, hanem az 'a-ža udvar és fejedelemség eseményeit regisztrálták.

Nem meggyőző Wen-cs'eng házasságának 640-re való keltezése sem. A Királyi Évkönyvek a császári hercegnő érkezéséről a bevezető részben tudósítottak, ahol csak viszonylagos időmeghatározásokat tüntettek fel. Ezért csak az első éves rovattól, azaz a 650/51-es Kutya-évtől visszafelé számítva lehet meghatározni a hercegnő érkezésének időpontját. Ha európai módra teljes években számolunk, akkor valóban i. sz. 640-es dátumhoz jutunk. Tibetben azonban "folyó évek"-ben szoktak számolni, vagyis minden megkezdett naptári évet, még ha csak néhány napról van is szó, teljes éveknek számítanak. Ilyen számítással már 642/43-ra kell tenni Wen-cs'eng hercegnőnek Bod-yulba, azaz a tulajdonképpeni Tibetbe való megérkezését. Ami a kínai források adatait illeti, Yamaguchi dokumentációja nagyon hézagossá teszi. Ecsedy Ildikó szíves volt számomra összeállítani a Kiu T'ang-su-

-nak, a Szin T'ang-su-nak és a Ci-csi t'ung-kien-nek a hercegnő házasságával kapcsolatos adatait, s összeállításából egyértelműen kiderül, hogy a kínai történetírók négy egymást követő eseményt regisztráltak: a Cseng-kuan éra 14. éve szökőhónapjának ping-cs'en napján (640. dec. 11.) tibeti követ érkezett ajándékokkal, megismételte a tibeti uralkodónak már korábban is előterjesztett házassági kérelmét, s a császár engedélyezte a házasságot; a 15. év 1. hónapjának ting-mao napján (641. febr. 8.) ötezer uncia arany jegyajándékokkal megérkezett Lu Tung-can (azaz Mgar Stoñ-rcan Yul-zuñ) tibeti miniszter, hogy elkísérje a hercegnőt; az 1. hónap kia-szu napján (641. febr. 27.) Lu Tung-can kínai rangot és hercegnő feleséget kapott a császártól; végül ugyanannak a hónapnak ting-cs'ou napján (641. márc. 2.) Tao-cung herceg parancsot kapott, hogy a hercegnőt Tibetbe elkísérje, s ezt követően a határon került sor a házasságkötési szertartásra. A dátumok és események egymásutánját tekintve, nem kétséges, hogy i. sz. 640 végén még csak a császári döntés született meg Wen-cs'eng házasságáról, s magára a házasságkötésre 641. márciusában került sor.

A töredék "évváltó" formulájának értelmezésében is csak részben tudok egyetérteni Yamaguchival. Abban kétségtelenül igaza van, hogy Thomas lo sor, lo-s [o] r, spre'u lo so [r] és stagi lo'i lo s [o] r olvasatait és rekonstrukcióit lo sar-ra, spre'u lo'i lo sar-ra és stagi lo'i lo sar-ra javítja, s helyesen is kapcsolta össze a sar-t a gsar melléknévvel (pontosabban: melléknévtővel). Ezzel szemben a "a Majom éve új évbe ment át" és "a Tigris éve új évbe ment át" fordításokat nem látom összeegyeztethetőnek azzal a nyelvtani ténnyel, hogy a szövegben a spre'u-lo "Majom-év" és a stagi lo "a Tigris éve" évelnevezések -i genitivusraggal kapcsolódnak az utánuk következő lo "év"-hez. A sar igeiként való értelmezésének pedig ellenmond, hogy a sar-t a szövegben hat közül öt esetben a -dañ "-val/-vel, együtt, és" sociativusrag követi (113), amely a névszókön kívül csak a -pa/-ba képzős ige nevekhöz és az igeik felszólító alakjához járulhat, de közvetlenül nem kapcsolódhatik az igeik idő- (másképp aspektus-) alakjaihoz.

Ezért nem vitás, hogy az "újév" jelentésű, jól ismert összetétellel állunk szemben, amelyet ugyan lo-gsar-nak frnak a későbbi, klasszikus helyesírási normák szerint, de a 8-9. századi szövegekben lo-sar alakban fordul elő. Az ismétlődő ... lo'i lo-sar -dañ dbyar-sla ra-ba'i sku-bla ched-po (vagy csak sku-bla) szerkezetben két egymásnak mellérendelt kifejezést kell látnunk, amelyhez közös állítmányként tartozik a gsol tiszteleti ige: "az ... évének újévét és a nyári első hónap (nagy) életlélek (-szertartás)t ... megtartották". A lo-sar "újév" értelmezése jól beleillik a 11-12. és 41. sor némileg eltérő szerkezeteibe is: de-nas spre'u lo'i lo-sar [Sra-ba'i] - [gyi - - - - - gsol] dbyar sla-ra-ba'i sku-bla ched] -po yañ der gsol "Azután a Majom-év újévét a Sra-bal(-beli. ..-ben tartották. A nyári első hónapi nagyéletlélek (-szertartás)-t] is ott tartották"; de-nas gla'hñ -gi lo-sar pho-brañ Cha-šod-du btab-nas] lo-sar-dañ dbya] sla ra-ba'i sku-bla der gsol ...] "Majd miután a Bika évére a szállást Cha-šodban állították fel, az újévet és a nyári [első hónapi életlélek (-szertartás)t ott tartották. ...]". Az évelnevezések tehát, Yamaguchi nézeteivel ellentétben, nem az előttük, hanem az utánuk felsorolt események időpontját jelölik.

A hiányzó évnevek helyének meghatározásában két ponton, az 5. és 35-36. sorban feltétlenül egyet kell értenünk Yamaguchival, s ennek folytán a három meg-

őrzött évnévvel együtt összesen öt kiindulópontunk van a töredék időrendi tagoló-dásának megoldásához. Ez az öt biztos pont a következő: 1/ Az 5. sorban – Thomas [rta] i lo sor "a Ló éve jött" kiegészítésével szemben, amely félreértésből származik, és – Yamaguchi rekonstrukciójával összhangban – [lugi lo]'i lo-sar "Juh évé]nek újévé"-t kell rekonstruálnunk, mert a 6-10. sorban sem az évszaknevek egymásutánja, sem egy újévről vagy nyári első hónapi szertartásról szóló tudósítás maradványai nem utalnak évkezdetre. 2/ A 11. sorban adva van a Majom -év neve. 3/ a 35-36. sorban nem vitatott és nem is vitatható a [byi-ba'i lo'i] lo-sar "[az Egér évének] újéve" kiegészítés, ugyanis a 37-40. sorban sem mutatkoznak közbülső évkezdetre utaló mozzanatok. 4/ a 41. sorban megőrződött a Bika évének neve. Végül 5/ az 50. sorban a Tigris évének neve olvasható.

Nem tudok viszont egyetérteni Yamaguchival a Majom és az Egér éve közötti Tyúk-, Kutya- és Disznó-év neve helyének meghatározásában. Ezen három év elveszett nevének és a hozzájuk kapcsolódó formuláknak helyéül négy passzus is számajóhet, nevezetesen: 1/ a 14. sor vége, mivel a 12. sorban egy nyári és a 14. sorban egy őszi eseményről szólnak, de a 15. sorban – legalábbis az eddigi olvasatok szerint – már egy nyári tartózkodási helyről tudósítanak; 2/ a 16-17. sor, mivel a 17. sor élén olyan szótagok láthatók, amelyek egy nagyélelélek-szertartásról szóló tudósítás végét alkothatják, utánuk pedig egy nyári szállásról szóló tudósítás olvasható; 3/ a 20-21. sor, minthogy itt a 21. sor elején megőrződött a lo-sar összetétel és a nyári első hónapi szertartásról szóló tudósítás; 4/ a 30-31. sor, mert a 31. sor elején egy olyan első hónapi szertartásról szóló formula áll, amelyből csak az évszakkév hiányzik, majd a nyári szállásról szóló tudósítás következik. Thomas figyelmen kívül hagyva az első lehetőséget, a 16-17. sornál állapította meg a Tyúk-év kezdetét, a 20-21. sornál a Kutya-évet és a 30-31. sornál a Disznó-évet; ennek folytán azonban Thomas tagolása és olvasata szerint nem volna szabályos az évszakok egymásutánja a Majom-évről szóló rovatban. Thomasszal ellentétben, Yamaguchi a Tyúk évének nevét és a hozzá kapcsolódó formulákat a 14. sor végén, a Kutya évének nevét és a szokásos formulák hiányzó részeit a 16. sor végén, végül a Disznó évének nevét a 20. sor végén rekonstruálta; a 30. sor végén viszont nem tett fel évváltást, azzal az indoklással, hogy a sor hiányzó részében nem lett volna elegendő hely a téli szállásról, a téli első hónapi szertartásról és az évváltásról szóló tudósítások számára. Így Yamaguchi szerint, mint már említettük, a 20-35. sor egyetlen év rovata volna, s benne az évszaknevek sorozatának ismétlődését az magyarázná, hogy a 31. sor közepéig a kínai hercegnő elkerülésével kapcsolatos eseményeket, azután pedig az év egyéb történéseit regisztrálták.

Az a megoldás, hogy a 30-31. sorban nem volna évhatár, véleményem szerint elfogadhatatlan. A 30. sor megmaradt részében két szállásról is tudósítanak, amelyek közül a második, ha nincs is kitéve a dgun "tél" szó, vonatkozhatott a téli szállásra; a sor végén hiányzó 16-17. szótag (pontosabb számítás szerint 24 betű vagy ligatura) pedig pontosan annyi, amennyi ahhoz szükséges, hogy ott rekonstruáljuk a téli első hónapi szertartásról és a Disznó év újévről szóló formulát, továbbá a nyári első hónapi szertartás formulájából hiányzó évszaknevet (119). [Közbevetőleg megjegyzem, hogy a 14. sorban Yamaguchi saját elveivel ellentétben a Tyúk évének nevét és a többi évváltással kapcsolatos formulát közvetlenül az őszi szállásról szóló tudósítás után rekonstruálta!] Az a feltevés pedig, hogy

egy év rovata két olyan részre tagolódná, amelynek egymástól teljesen független időrendje van, még abban az esetben is valószínűtlen volna, ha mint Yamaguchi gondolja, valóban Guñ-sroñ Guñ-bcan volna a szöveg főszereplője. A töredékben azonban, mint azt fent már részletesen megindokoltuk, 'A-ža-országáról' szóló feljegyzéseket kell látnunk, s ezért semmi okunk sincs arra, hogy a 30-31. sorban említett szálláshelyeket és nagyéletlélek-szertartást a kínai hercegnővel hozzuk kapcsolatba. Ezért, Thomassal egyezően, a 30-31. sorban a Disznó-év rovatának kezdetét kell látnunk, következésképp a 20-21. sorba a Kutya-évi rovat kezdetét kell tennünk.

A Tyúk évi rovat kezdetét, sajnos, már nem határozhatjuk meg teljes biztonsággal. Ha a 15. sor elején a dbyar "nyár" olvasat helytálló, akkor az évváltást a 14. sor végére kell tennünk, de ebben az esetben a 16-17. sorban az eddig javasolt [... dbyar-sla ra-ba'i sku-bla čhed-]po yañ der gsol helyett csak [... ston-mo čhed-]po yañ der gsol "[...] nagy ünnepélyt] is tartottak ott" kifejezést rekonstruálhatunk. A 15. sor eleji dbyar olvasat azonban nagyon kétséges. A -y- betűt Thomas is rekonstrukcióként közölte, s a rendelkezésemre álló fakszimile és fényképmásolat alapján a többi betű olvasatát sem látom biztosítottnak. Ezért valószínűbb, hogy a 16-17. sorban kezdődött a Tyúk évi rovat.

A töredék időrendjét tehát mind Thomastól, mind Yamaguchitól eltérően a következőképp határozhatjuk meg:

5. sor	[Ló-év]	= i. sz. 634/35 vagy 706/07
5-11. sor	[Juh-év]	= i. sz. 635/36 vagy 707/08
11-16?(14?) sor	Majom év	= i. sz. 636/37 vagy 708/09
16?(14?)-20. sor	[Tyúk-év]	= i. sz. 637/38 vagy 709/10
20-30. sor	[Kutya-év]	= i. sz. 638/39 vagy 710/11
21-22. sor	Mun-šeñ khon-čo házassága	
28-29. sor	találkozás a hercegnővel, kölcsönös üdvözlés, ünnepség, ajándékozás és a hercegnő elutazása	
30-35. sor	[Disznó-év]	= i. sz. 639/40 vagy 711/12
35-40. sor	[Egér-év]	= i. sz. 640/41 vagy 712/13
41-50. sor	Bika-év	= i. sz. 641/42 vagy 713/14
50- sor	Tigris-év	= i. sz. 642/43 vagy 714/15

Ezen revideált időrend alapján máris tárgytalannak minősíthetjük a töredék Mun-šeñ khon-čójának és Kin-cs'eng kung-csunak azonosítása ellen felhozott kronológiai érvet. A töredék Mun-šeñ khon-čo házasságát, pontosabban házassága után 'A-ža-országba való érkezését nem az Egér évi rovatban adta elő, hanem a Kutya éviben, s ez az időpont kifogástalanul egyeztethető a kínai történeti munkáknak és a Királyi Évkönyveknek azon Yamaguchitól is elfogadott adataival, hogy Kin-cs'eng hercegnő a King-lung éra 4. éve 1. hónapjának ki-mao napján (710. márc. 2.) indult el a kínai fővárosból, és a Kutya éve (710/11.) nyarán vagy őszén érkezett Ra-sába, azaz a mai Lhaszába.

De elfogadhatatlanok Yamaguchinak azok az ellenvetései is, amelyeket a kínai hercegnő és a tibeti király állítólagos találkozásának és közös szállásának helyeire hivatkozva tett.

A hercegnő és a király találkozásáról Yamaguchi szerint a töredék 28. sorának következő mondatában volna szó: Mun-šeñ khon-čo-dañ m^{ny}al-nas "miután Mun-šeñ khon-čoval találkozott (vagy találkoztak)". Ezt Yamaguchi így fordította:

"Wen-cs'eng hercegnőt kihallgatáson fogadta"; a fordítás indoklására pedig megjegyezte, hogy mivel a Mun-sen khon-čo név sociativusban áll a mjal "találkozik" tiszteleti ige előtt, azért az alany nem lehetett az 'a-ža fejedelem, mert alacsonyabb rangú volt a kínai hercegnőnél. Különben is, mondja, "mindig szem előtt kell tartani, hogy a dokumentum tudósításainak fő érdeklődése Guñ-sroñ Guñ-bcanra irányul". A töredéknek azonban, mint láttuk, nem a tibeti király a főszereplője, sőt még a találkozásról szóló mondatot megelőző 24-27. sorok megmaradt részeiben sem találjuk nyomát a tibeti király említésének, hanem arról olvashatunk, hogy Khri-baňs tibeti hercegnő és fia, a ma-ga tho-gon kha-gan elindult, és hogy kíséretükben különféle 'a-ža főméltóságok voltak. Ezért, bármilyen nagy legyen is a szöveghiányokból származó bizonytalansági tényező, a ránkmaradt szövegrészekből másra nemigen következtethetünk, mint hogy Khri-baňs és fia találkozott a kínai hercegnő nevéhez járuló sociativusrag sem mond ellent, mert ha az 'a-ža fejedelem alacsonyabb rangú volt is a kínai hercegnőnél, Khri-baňsot és a kínai hercegnőt – legalábbis tibeti szempontból – egyenrangúknak kell tekintenünk, hiszen az első mint tibeti királyné, a második pedig mint a tibeti királyné egyaránt a bcan-mo címet viselte.

Ami pedig az állítólagos találkozás és közös szállás helyét, Cogi Joñ-yo-dut és Cha-šodot illeti, nevük előfordulása előtt a töredék 29. sorában egy olyan tudósítás áll, amelyből Yamaguchiéval ellentétes következtetések adódnak. Ezt a tudósítást Thomas így fordította: "Akkor Mun-sen khon-čo Dboñ vidék közepén ...". Yamaguchi a helynév olvasatát Dboñ-yul "Dboñ vidék"-ről Rcañ-yul-ra javította, de a rendelkezésemre álló faksimile és fényképmásolat szerint világosan Bod-yul és előtte egy interpunkciós jel (šad) a helyes olvasat. Ennek megfelelően a tudósítást a következőképp kell értelmezni: "ezután Mun-sen khon-čo elindult Bod-yul Dbusba" azaz (a tulajdonképpeni) Tibet Központi Tartományába. Ezért sem a töredék 30. sorában említett Cog-beli Joñ-(vagy inkább Čhor-)yo-dult, sem a később többször is szereplő Cha-šodot nem hozhatjuk kapcsolatba a kínai hercegnővel, hanem bennük, akár csak a töredékben fejedelmi szállásként említett többi helyben, Khri-baňstíbeti hercegnő és fia szállásának helyét kell látnunk. Viszont a töredék tudósítása a kínai hercegnőnek Tibet Központi tartományába való elindulásáról nagyon is jól egybevág a Királyi Évkönyvek adatával, amely szerint még ugyanazon a nyáron vagy ősszel "Kim-šaň khon-čo királyné megérkezett Ra-sa-beli Ša-calba".

Végül szólnunk kell egy olyan névkülönbségről is, amelyet ugyan Yamaguchi csak mellékesen érintett, s közvetlenül nem használt fel érvként, de amely látszólag ellentmond annak, hogy a töredéknek Mun-sen khon-čóját Kin-cs'eng kung-csu-val azonosítsuk. Arról van szó, hogy a töredéknek Mun-sen khon-čo házasságáról szóló tudósításában a királyi férjet -bcan végű névvel említették, holott Kin-cs'eng kung-csu férje házasságkötésük idején a Királyi Évkönyvek tanúsága szerint még a Rgyal-gcug-ru nevet viselte. Ennek a névkülönbségnek azonban megítélésem szerint nincs jelentősége, mert az uralkodói név felvétele után rendszerint visszamenőleg is az uralkodói nevet alkalmazták, márpedig Kin-cs'eng férje már 712/13. telén felvette a Khri Lde-gcug-rcan uralkodói nevet, amelynek utolsó szótagját -bcan és -bcan alakban is írták.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy Yamaguchinak nem sikerült sem bizonyítania vagy akár valószínűsíteni, hogy a töredék egy Guñ-sroñ Guñ-bcan-ról szóló krónikából származna, sem elhárítani azt a kronológiai nehézséget, amely a töredék Mun-sen khon-čójának Wen-cs'eng hercegnővel való azonosításakor

már Thomasnál megmutatkozott, sem helytálló érveket felhozni az ellen, hogy a töredék Mun-šeñ khon-čoját a későbbi Kin-cs'eng hercegnővel azonosítsuk.

Thomas, Petech és Yamaguchi nézeteiről adott elemzésünk eredményeit összegezve leszögezhetjük, hogy a Tun-huang 69. köt. 84. fóliójában az 'a-ža fejedelemség életéről számoltak be. A megmaradt szövegrészekben mindössze két helyen találjuk nyomát annak, hogy ott egy tibeti uralkodót említettek, ezzel szemben legalább kilenc helyen nevezik meg az 'a-ža fejedelmet és anyját vagy az egyiket kettőjük közül.

Amellett, hogy a töredék kínai hercegnőjét Wen-cs'eng hercegnővel azonosítsuk, s hogy a töredékben leírt eseményeket a 630-as évek második felére és a 640-es évek elejére datáljuk, mindössze a Mun-šeñ khon-čó és Wen-cs'eng kung-csu nevek azonossága szól; ezzel szemben három olyan teljes értékű bizonyítékkal is rendelkezünk, amelyek egyrészt kizárják a töredék Mun-šeñ khon-čójának Wen-cs'enggel való azonosítását, másrészt azt tanúsítják, hogy a töredék kínai hercegnője valóban Kin-cs'eng kung-csuval azonos, és hogy a töredékben 706/07-714/15. évi eseményekről van szó. Ez a három – lényegében már Petechtől megállapított – bizonyíték a következő: 1) A töredék szerint Mun-šeñ khon-čó a Kutya év nyarán érkezett 'A-ža országba, és indult tovább Tibet Központi tartományába, ami semmiképp sem egyeztethető össze Wen-cs'eng Tibetbe indulásának 641. márc. 2-i dátumával, viszont egybevág Kin-cs'eng elindulásának 710. márc. 2-i és Ra-sa (Lhasza)-ba érkezésének Kutya-év nyári vagy őszi időpontjával. 2) A töredékben említett Khri-baŋs tibeti királyi hercegnő, az 'a-ža fejedelem anyja kétségtelenül azonos azzal a Khri-baŋs hercegnővel, akit 689-ben egy 'a-ža fejedelemhez adtak feleségül. 3) A töredékben említett Dba's Stag-sgra Khon- [1]o[d] komisszárius a teljes névegyezés tanúsága szerint azonos azzal a Dba's Stag-sgra Khon-loddal, aki 727/28. telétől 728/29. teléig tibeti nagytanácsos volt.

Ezt a három bizonyítékot most még egy perdöntő negyedik bizonyítékkal is kiegészíthetjük, amelyet a sors iróniájából maga Yamaguchi tárt fel. Ezt a bizonyítékot a töredék 22-23. sora nyújtja, ahol előbb a kínai hercegnő házasságáról szóló mondat maradványai olvashatók, majd a sorvégi szöveghiány után Thomas olvasata és értelmezése szerint arról volna szó, hogy "bcan-to-re nagybátyát Kasmírba küldték". Yamaguchi azonban helyesen állapította meg, hogy a Kha-če btan olvasat és a "Kasmírba küldték" értelmezés mind grafikailag, mind nyelvtanilag tarthatatlan, és hogy egy Kha-če-ston (helyesebben: -stan) második egyéni névvel állunk szemben. Sőt, az új olvasat és értelmezés alapján azt is felismerte, hogy žañ Bcan-to-re és 'Bro žañ Khri-bzañ Kha-če-stan említése kapcsolatban áll Mun-šeñ khon-čó házasságával – "talán a hercegnő fogadására küldték őket Kínába" –, és azt, hogy Kin-cs'eng kung-csu házasságánál žañ Bcan-to-re Lhas-byin szerepelt ugyanebben a funkcióban. Elmélete, sajnos, meggátolta Yamaguchit abban, hogy helytálló megállapításaiból levonja a helyes következtetéseket, pedig a szerepektől megállapított azonosságban nemcsak az eddig hiányzó tárgyi bizonyítékot kaptuk meg arról, hogy a töredék žañ Bcan-to-réja és a Királyi Évkönyvek žañ Bcan-to-re Lhas-byinja, mint azt Petech feltette, azonos személyek, hanem még arra is közvetlen bizonyítékot nyertünk, hogy a töredékben, Mun-šeñ khon-čó házasságról beszélve, valójában Kin-cs'eng házasságáról szólnak. Quod erat demonstrandum!

Ami végül a Tun-huang 69. köt. 84. fóliójának műfaját illeti, a szakemberek egy része női sugalmazású levélnek tartja. Ezt a gondolatot Thomas vetette fel anélkül, hogy a műfajt kifejezetten megnevezte volna. Így írt: "a dokumentum női

sugalmazottsága szembeötlő: a főként családi érdekességekkel való foglalkozást, a ceremóniákat, a különböző helyeken volt szállásokat, a rokonokkal, különösen a nőkkel találkozásokat, Ma-ga Tho-gon Kha-gan házasságait és, úgy látszik, leányainak születését oly méltánnyal jegyezték fel, amilyenre egyébként nem lett volna gondjuk. És a sugalat nyilvánvalóan Khri-baŋs királynőtől, Ma-ga Tho-gon Kha-gan anyjától származik, aki maga kiemelt helyen szerepel az elbeszélésben. Thomast követte, de már a műfajt is megnevezte Petech, aki szerint a töredék "egy fajta levél vagy beszámoló, amely Khri-baŋs hercegnőtől, egy 'a-ža (t'u-jü-hun) fejedelem anyjától származik".

A töredék szerkezete és stílusa azonban nagyon is távol áll a levelekétől, a Thomastól idézett jelenségek pedig, bármennyire is jellemzőek a töredékre, véleményem szerint nem bizonyítják a női sugalmazást vagy éppen Khri-baŋs szerzőségét. Khri-baŋs kimagasló szerepének értékelésekor figyelembe kell venni, hogy a töredék nem a 663-670-ben megdöntött önálló t'u-jü-hun törzsszövetségnek, hanem a helyén szervezett 'a-ža vazallus fejedelemségnek életéről számol be; ez a fejedelemség szerves részét alkotta a tibeti államnak, s ennek folytán Khri-baŋs hercegnő mint a tibeti királyi dinasztia tagja rangban megelőzte fiát, a ma-ga tho-gon kha-gant, aki a tibeti királyságnak csak egyik – bár első – "kiskirály"-a volt. Azok a tudósítások, amelyekben Thomas a kagán leányainak születéséről vélt olvasni, valójában csak a kagán házasságairól és feleségei új nevééről szólnak (143), a kagán házasságai pedig nem egyszerűen családi, hanem dinasztikus, következtetésképp állami ügyek voltak. Az átutazó kínai hercegnő fogadását és az ezzel kapcsolatos ünnepséget és kölcsönös ajándékozást sem tekinthetjük rokoni találkozásnak, hanem csakis diplomáciai aktusnak, mint ahogy állami esemény volt az is, hogy a tibeti központi szervektől vagy a szomszédos tibeti tartományokból érkező funkcionáriusok tisztelegtek a kagánnál. Azokról a szertartásokról pedig, amelyet Thomas "a mágnások megvendégelésé"-nek gondolt, ma már tudjuk, hogy a dinasztia és az ország életlelkének, illetőleg hegyistenének bemutatott évszakos áldozatok voltak, amelyekről, hitük szerint, a dinasztia és az ország sorsa függött.

Helyes viszont az a nézet, hogy a töredék egy krónikából származik. Ezt a nézetet nem csak Yamaguchi vallotta, aki – tévesen – Guñ-sroñ Guñ-bcan történetét tartotta a mű tárgyának, hanem Macdonald asszonynak is, aki szerint "ez a kézirat, nyilvánvalóan a máig ismert legrégebb datált szövegek egyike, azoknak a jelentősebb eseményeknek krónikáját nyújtja, amelyek az 'a-ža fejedelemnek, Ma-ga tho-gon kha-gannak, egy tibeti hercegnő fiának udvarában 706. és 714. között történtek".

A "krónika" tág gyűjtőfogalmát azonban véleményem szerint szűkíthetjük, s megállapíthatjuk, hogy a töredékben egy hivatalos annalisztikus műnek, az 'A-ža Fejedelemség Évkönyveinek maradványaival állunk szemben. A töredék ugyanis évenként rendszeresen regisztrálja a fejedelemség életének mindennapos és rendkívüli eseményeit: az újévi ünnepeket és a nyári és téli első hónapi nagyéletlelkesztartásokat, a királyi hercegnő és a kagán szálláshelyeit, egy fejedelmi vadászatot, a kagán házasságait, a tibeti uralkodóhoz feleségül adott kínai hercegnő átutazását és fogadását, különféle tibeti méltóságok tisztelgését, az ezekkel és más eseményekkel kapcsolatos ünnepélyeket, ajándékozásokat és adományokat, egy gyűlést és az ott fogatanosított intézkedéseket és összefrást, végül a fejedelemség tisztségeiben bekövetkezett változásokat és egy ilyen változáshoz kapcsolódó censzust. A töredék tematikája tehát lényegében azonos a Királyi Évkönyvével.

Persze tagadhatatlan különbségek is vannak az 'A-ža Évkönyvek és a Királyi Évkönyvek tematikája között. Például a Királyi Évkönyvek fennmaradt verzióiban egyszer sem esik szó az újévi ünnepekről vagy a nagy életléleknek bemutatott áldozatokról, holott ezek a tibeti királyság buddhizmus előtti államvalásának szerves elemei voltak; vagy az 'A-ža Évkönyvekben sokkal gyakrabban és részletesebben szólnak ünnepélyekről, ajándékokról és adományokról, mint a Királyi Évkönyvekben. Ezeket a különbségeket azonban nagyrészt magyarázza, hogy 'A-ža Évkönyvek tudósításait nem rostálták meg, vagy legalábbis nem olyan mértékben, mint ahogy a gyakorlati célú sorozatos redakciók során a Királyi Évkönyvek tudósításaival történt. De a különbségbe nyilvánvalóan az is belejátszik, hogy a Királyi Évkönyvekben egy nagyhatalom életéről tudósítottak, az 'A-ža Évkönyvekben viszont csak egy vazallus fejedelemség életét regisztrálták, s ennek folytán sokkal inkább az udvari élet belső eseményei felé fordultak.

Egyéb helyi évkönyvekre utaló nyomok

Okunk van feltenni, hogy nemcsak az 'A-ža fejedelemségben, hanem a tibeti királyság más egységeiben is vezettek annalsztikus feljegyzéseket.

A feltevést egyes helyi okmányok keltezései sugallják. Itt egyrészt utalnom kell a tunhuangi funkcionáriusok rangsor-vitájában hozott döntés korábban már idézett keltezésére; ebben a keltezésben ugyanis az év és évszak megnevezésén kívül megemlítték még a király szállását (bár a kiállítóknak az előttük ismeretlen szálláshely neve számára spáciumot kellett hagyniuk!), továbbá megemlíttük a Bde-tanácsosok gyűlésének összehívóit és színhelyét, végül a gyűlés intézkedéseit bizonyos jogkörök megszüntetéséről. Másrészt szólnunk kell a keltezésnek arról a gyakori formájáról, amikor az év és az évszak neve mellett csak egy megye vagy másféle alacsonyabb egység gyűlésének összehívóit és színhelyét említették. Példaként csak egy-egy tunhuangi, mírání és Mazar Tagh-i okirat keltezését idézem: "amikor a Nyúl-év tavaszán Kva-ču (Kua-csou a mai Nyugat-Kanszuban) megye gyűlését Sug-ču- (Szu-csou-)ban tartották, abban az évben..."; "amikor a Kígyó évének nyarán Mañ-zigs tanácsos és mások a megye gyűlését Gcos-mo-gliñben tartották, abban az évben..."; "amikor a Ló évének telén Klu-sgra tanácsos és mások a gyűlést Šel-thañban tartották, abban az évben...".

Az idézett keltezések dekódolásához a Királyi Évkönyvek nem adhattak kellő segítséget. Az talán még feltehető, hogy a Bde-tanácsosok gyűléseit a Királyi Évkönyvek is regisztrálták, de a ránkmaradt verziók alapján azt már valószínűtlennek látjuk, hogy a Királyi Évkönyvek olyan tartományi intézkedésekről is megemlékeztek volna, amelyek mint Lug és Nán körzetek és Rma-grom-i kincstáros és sluñs jogkörének megszüntetése, csak egy-egy alsóbbfokú egységet vagy tisztséget érintettek. Azt pedig biztosra vehetjük, hogy a megyék és más, tartománynál kisebb egységek gyűlései nem szerepeltek a Királyi Évkönyvekben. Ennélfogva, úgy gondolom, hogy a tartományoknak, a megyéknek és más alsóbb egységeknek is megvoltak a saját évkönyveik.

Néhány forráskritikai és művelődéstörténeti tanulság

Itt előadott vizsgálataim során, a Királyi Évkönyvekből kiindulva, megpróbáltam meghatározni az annalsztikus művek helyét és funkcióját a 7-9. századi tibeti társadalomban, tisztázni szerkesztésük módszereit és hagyományozásuk út-

ját, s a következő főbb eredményekre jutottam: A Királyi Évkönyveket a kormányzás és a bürokratikus gyakorlat segédeszközeként készítették; a művet a tibeti államszervezet kiépítése során, a 650-es évek elején vagy közepén kezdték írni, s attól kezdve rendszeresen vezették az éves rovatokat; a feljegyzések másolatai, illetőleg kivonatai a helyi közigazgatás szerveinek is rendelkezésére álltak, s a kivonatolást az egyes szervek gyakorlati céljainak megfelelően végezték el. A Királyi Évkönyvek mellett még egy hivatalos annalisztikus műnek a töredéke maradt ránk: a Stein-gyűjtemény Tun-huang 69. kötetének 84. főlője, amely az 'A-ža Fejedelemség Évkönyvei 706/07–714/15. évi rovatainak erősen sérült szövegét tartalmazza. Feltehetjük továbbá, hogy a tibeti királyság más egységeinek: az egyes tartományoknak, megyéknek stb. szintén voltak annalisztikus feljegyzéseik.

A Királyi Évkönyvek eredetéről és hagyományozásáról tett megállapításaink lehetővé teszik, hogy ítéletet mondjunk a Királyi Évkönyvek ráánkmaradt verzióinak és – per analogiam – az 'A-ža Évkönyvek töredékének forrásértékéről. Ezeknek a szövegeknek éves feljegyzései végső soron egykorú feljegyzésekből származnak, s eredeti formájukban a Királyi Évkönyvek bevezető részének tudósításai is csak egy-két évtizeddel későbbiek a leírt eseményeknél. Később a tudósításokat a sorozatos redakciók során erősen megrostálták, és szövegüket tömörítették. A megrostálások és tömörítések számos értékes és pótolhatatlan adattól fosztottak meg minket, s kisebb nagyobb szövegromlások lehetőségét sem zárhatjuk ki, sőt egy súlyos névtévesztés ki is mutatható az 'A-ža Évkönyvekben. Egészében véve azonban a ráánkmaradt annalisztikus szövegek adatainak hitelességében nem kételkedhetünk, mert annak nem találtuk nyomát, hogy az adatokat célzatosan megváltoztatták vagy a későbbi hagyományokhoz idomították volna, s minden jel arra mutat, hogy mind az eredeti feljegyzéseket, mind a későbbi átszerkesztéseket, illetőleg kivonatokat kizárólag a közigazgatási gyakorlat szempontjai határozták meg.

Vizsgálatainkból bizonyos művelődéstörténeti tanulságokat is levonhatunk. Így egyrészt leszögezhetjük, hogy a Királyi Évkönyvek és az 'A-ža Évkönyvek töredékeiben a tibeti írásbeliség két korai, majdnem legkorábbi művének kivonatai maradtak ránk; e két műnél korábbra jelenleg csak a Pelliot tibétain 1047. jelzettel jóskönyvet tudjuk visszavezetni, amelyről nemrég mutatta ki Macdonald asszony, hogy első része, ha nem egésze, a 640-es évek első feléből származik. Másrészt a körülmény, hogy a bürokratikus célú évkönyvek vezetését a tibeti államszervezet kiépítésével egyidőben indították meg, arra utal, hogy a tibeti állam igazgatásában és a gazdaságában kezdettől fogva jelentős szerep jutott az írásbeliségnek.

Ezzel viszont egy további kérdés merül fel. Az utóbbi negyed század kutatásai ugyanis olyan mozzanatokot tártak fel, amely számottevő kínai hatásra utalnak a királykori tibeti államiség kialakulásában. Előbb Demiéville húzta alá a kínai források azon tudósításainak jelentőségét, amely szerint T' ai-cung császár idején (627–649) a tibeti előkelők fiaik közül sokan a Császári Kollégiumban tanultak, és hogy a császár a tibeti király kérésére kínai frástudókat küldött Tibetbe. Újabban pedig Macdonald asszony állapította meg a tibeti királyság buddhizmus előtti hivatalos ideológiájáról, a gcug-lag "a koponya és tagok" vagyis "a világrend" vallásáról, hogy benne a konfucianizmus mintájára foglalták egy rendszerbe a régi tibeti törzsi kultuszokat. Felmerül tehát a kérdés, hogy volt-e és milyen mértékben volt hatása a kínai írásbeliségnek a régi tibeti hivatalos írásbeliség, és ezen belül az évkönyvírás kialakulására. Erre azonban csak további kutatások adhatnak feletet.

Uray Géza

Az ótibeti Tunhuangi Évkönyvek részlete

[illegible]

SZÁSZKJA PANDITA MÉSTERSZERZÉSE

A Pancsen Lámák egykori székhelyétől, Sigacétól nyugatra, a Brahmaputra /tib. Cangpo/ folyótól délre, Tibet Cang területének egyik lámahitű, papi-szerzetesi állama volt Szászskja /Sa-skya/, az 1073-ban alapított Szászskja klostromról nevet kapott rend központja. E szerzet, mely a 13. és a 14. században, a mongolok birodalom-alkotása idején és támogatásukkal ért világi és vallásos hatalmának csúcsára, már a 12. század első felében szerzett kolostorbirtokot Kécsépső-Tibetben, később főleg Cang területén és a kínai-tibeti határvidéken.

A szerzet és állam negyedik pap-fejedelme, a bölcséleti tudományokban jártas Szászskja pandita Kundgá-rgjalmchan /Sa-skya pandita Kun-dga' rgyal-mchan, 1182-c. 1251/ nemcsak jeles államférfi volt, de számos értekezés szerzője: a szerzet nagyjainak összegyűjtött írásai között 61 etikai, logikai és bölcséleti művét ismerjük /Sa-skya bka'-'bum, 5. kötet, Tokyo 1968, pp. 339-343/, közülük legismertebb a bölcs és derék ember magatartását tárgyaló Bölcs Mondások Kincsestára című, verses erkölcsi kalauz, melyet mongolra fordítva még talán a 13. században, de a 14. századnál semmiképp nem később, ki is nyomtattak. /Egy korai mongol kéziratát Ligeti Lajos adta ki./

A pandita még ifjúkorában szerzetes lett, Indiában és Nepálban tanult, Roerich forrásai szerint egy híres kasmiri mester, Sákjasrībhadrā avatta, a pandita saját elbeszélése szerint azonban nagybátyjától kapta az avatást, ez pedig nem lehetett más, mint Gragszpa-rgjalmchan /Grags-pa rgyal-mchan, 1147-1216, l. G. de Roerich, Blue Annals, I, 1211/, a kor szintén jelentős tibeti írástudója és szerzője, Szászskja harmadik pap-fejedelme.

Szászskja pandita a tibeti fejedelemségek képviselőjeként 1244-ben indult Tibet észak-keleti határvidékére, hogy a mongol hódítókkal szót értesen, és a felőlük fenyegető veszedelemet elhárítsa. Egy évi utazás után ért a tangut, ujjur, tibeti és kínai műveltség egyik találkozó helyére, Lancsou városába, mely akkor Ögödej fia Köten /vagy Köden, tibetiül Go-dan/ mongolherceg székhelye volt, aki azonban éppen az orhoni mongol fővárosban, Karakorumban tartózkodott. Az 1247-ben létrejött nehéz megegyezésben Szászskja pandita elismerte a mongol főiséget, elfogadta a megadóztatást, miért cserébe országának a mongol nyilaktól valamelyes, ingatag nyugalmat, szerzetének pedig sok irigyet, nagy tekintélyt, újabb birtokokat és a mongolok között térítési jogot szerzett. /Unokaöccse, Mphagszpa Blógrosz-rgjalmchan, 'Phags-pa Blo-gros rgyal-mchan, 1235-1281, Kubiláj kán császári papja lett az 5. nagy Szászskja pap-fejedelem, ki rengeteg frása közül számosat a mongol uralkodó család tagja számára szerzett, és 1269-ben az ujjur ábécé ellen bevezetett új, mongol "birodalmi írásnak" is atyja volt. Vö. Ju. N. Rerich, Mongolo-tibetskie otnosenija v 13 i 14 vv.: Filologija i istorija mongoljskich narodov, p. 338 és köv./

A szerzet isteni eredetűnek vallja tudományát, "közvetítő" óind mesteirei közül első Nágárdzsuna, követői között van Aszanga és Vaszubandhu; Indiából eredeztetik a Szászskja-szerzetben központi helyet kapott Mélységes

Út és az Út és Eredmény tantrikus tanát, mely szerint a beavatottak, kik a "mélységes utat" járják, még jelen életükben elérhetik fáradozásuk gyümölcsét, az "út" "eredményét", ehhez azonban elengedhetetlen a tanító mesterrel kötött kapcsolat /jóga, tib. rnal-'byor/, a mesterszerzés; mint Platon mondja Szókratészsal: kell, hogy az embernek derek mestere legyen. Erről szól Szászka pandita "Mélységes Út" című mesterszerző értekezése /gurujóga/, is, melyben olyan elődöket követ, mint Nágárdzsuna, Tilopa és Náropa indiai bölcsek, kiknek ilyen munkái a Tandzsurban, a lámaista kánonmagyarázó részében olvashatók /Rgyud-'grel LXXXIV/-, vagy nagybátyja és mestere, Gragszpa-rgjalmchan. Utóda és unokaöccse, Mphagszpa is hátrahagyott egy gurujógát, a mester és tanítvány kapcsolatának szentelte több művét Congkhapa /1357-1419/, a "sárga vallás" alapítója, a lámaizmus megújítója, és különösen sok ilyen tárgyú értekezést ismerünk egy 17. és 18. században élt tibeti szerzőtől, Blózbang-mphrinlasztól /Blózbang 'phrin-las/, ki "élő istenként" a mongol Hangaj hegység "újjászülető" cecerlegi apátjainak őse volt.

A nevelésnek, a tudás átadásának, a személyiségformálásnak elve itt, mint a régieknél legtöbbször, tekintélyi. Megköveteli a tanítvány teljes alárendeltségét, testi, lelki és anyagi odaadását, a mester iránti maradéktalan tiszteletet. A mestert - de csakis a jól választott, avatott mestert - feltevéssel és fenntartással kell szolgálnia és tisztelnie egész személyiségével, mely itt három összetevőjű: testével, szavával és elméjével. Minden nehézséget, testi fenytést és megaláztatást el kell viselnie, hogy az emberfeletti tudást elnyerhesse, melynek segítségével még jelen életében kitörhet a születések kezdetlen és szakadatlan körforgásából /rájön, hogy lét és nemlét, a körforgás és a nirvána egy és ugyanaz, kettőssége csak "látászat", amint az üresség tanítása vallja/, és tudása birtokában a varázs, a tökéletesség különböz, meglehetősen emberközeli, gyakorlati hasznú fokozataira juthat. A tudás mélysége, elnyerésének gyorsasága a tanítványi hit és tisztelet erősségétől és szolgálattal szerzett érdemei mennyiségétől függ - ezek belső, alanyi feltételei. A külsők, a tárgyiak, a tanítványtól függetlenek: a mester személye, kinek a teljes tudás birtokában kell lennie, és akinek révén a külső és belső feltételek találkoznak /a mester személye annyiban függ a tanítványtól, hogy ez választ/; a tárgyi, független tényezők között találjuk az "együtt születettet", mely minden élőben feltételezett, veleszületett, tehát eleve adott és - talán egyenlő mértékű -, változatlan mennyiségű szellemi elem, lélek, elpusztíthatatlan "isteni szikra". Ez mindaddig a lét körforgásának, az újjászületeknek foglya, míg a tudással nem azonosul, és, a tantrikus buddhizmusban, a szenvedéssel járó létezés valóságát látszattá zsugorítva, eljut a "tisztá tudat" fényes, szent ürességéig. Ennek a lélekidomító folyamatnak eszközei a testi gyakorlatok, az egyre sűrűsödő-rövidülő jelszavakba szorított eszmények és a jelkép-oltár /mandala/. Ezek segítségével jelenítik meg a mindenség-személyiség-istenség-eszmény egyesülést, melyben azonban az istenségek is csak eszközök. Csak eszköz a mester is, akit pedig a tanítványnak istenként kell tisztelnie, és akinek egyetlen hajszála minden szentekkel, istenekkel fölér /vö. a napfényről, a gyújtótükréről és a taplóról szóló példázatot./

A régi mesterekről és tanítványokról szóló hagyományokban a rendkívüli, a csodálatos uralkodik: megbotránkoztató különbségek, természetfeletti képességek, súlyos megpróbáltatások. A csodás elem nem hiányzik a pandita személyes élményének elbeszéléséből sem, és azonban csak afféle mindennapi csoda: nagybátyja váratlan betegsége és váratlan gyógyulása, és mindez természetesen csak azért, hogy őt öccse mesterként szolgálhassa, s az avatásnak kedvező külső és belső feltételek létrejöjjenek. Ez az avatás-történet szelíd derűjével szegül szembe a régi tanítványok sanyarú sor-

sáról szóló hagyományoknak. Bizonyára okkal intette a pandita kora mestereit, hogy "manapság már nincs arra szükség, hogy a mester a tanítványt ütlelje", s hogy a növendék esztendőhosszat sínylődjék.

Az értekezés az elengedhetetlen üdvözlő formulával kezdődik, majd a szerző egy négysorosban jelöli ki műve feladatát. A tulajdonképpeni értekezés két részből, a bevezetésből és a kifejtésből áll. A rövid bevezetésben a pandita, maga is mester, a mester személyének és így a mester megszerzésének nélkülözhetetlenségét bizonyítja. Érvek helyett tekintélyekre, a lámahitű kánon Buddhának tulajdonított szavaira és az "egyházatyá" szerzőkre hivatkozik. Tizenegy műből és szerzőtől való tucatnyi szószerinti, verses idézet vagy lazább hivatkozás sorakozik itt rövid összekötő szöveggel. A kifejtés bonyolultabb szerkezetű, három fő részre oszlik: az első a mester megnyerését, magunkhoz-kötését, a második az alapozást, a tudás megszerzését, a harmadik pedig a tanítványnak a mesterhez való kötését tárgyalja. Mindegyik rész - bár egyenlőtlenül -, tartalmaz hagyományból vett példákat, kánonikus idézeteket vagy mindkettőt, néhány hasonlatot, példabeszédet. Így a három kifejtés szerkezete:

I. A mester megnyerése

1. testi munkával
2. szóbeli magasztalással
3. az elme odaadásával
példák régi mesterekről és tanítványokról
hasonlat
összefoglalás
4. anyagi szolgálattal és fáradozásokkal
példák
saját avatása története

II. Alapozás a tudás megszerzéséhez

szabadulás vétkektől, erények gyűjtése
hasonlat az arany tisztításáról

1. az öt /elemet, érzékszervet stb. jelölő/
istenség megnyerése magányos helyen
2. a tanítvány jelkép-oltár áldozata és fohása
3. az avatás átadása
 - a. a mester azonosítása istenségekkel
idézetek
 - b. az avatás
hasonlat a gyújtótükről
az avatás három foka
 - ba. szabadulás a szenvedélyektől
jelképes önfeláldozó áldozat
 - bb. a varázserő megragadása
a négyféle test,
a szótagjelképek átszármazása
 - bc. a lényeghez való kötődés
szemléltetés, fokozatai és hatásuk

III. A mesterhez való kötődés

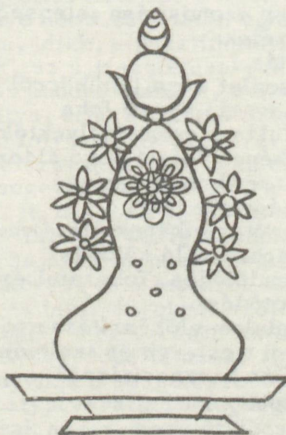
1. az avatási fogadalom előkészítése: odaadás
példák régi mesterek és tanítványok viselt dolgairól
2. útmutatás a tudás hasznosítására
nyugalomszerzés
rontás
hatalom és vagyon

hír és szerencse
mind együtt
A fogadalom
Ajándék a mester számára

A részben verses zárszóból nem derül ki a mű keletkezésének ideje és helye. Nem lehetetlen, hogy a pandita élete utolsó évtizedében, kelet-tibeti tartózkodása során írta, ahol vele volt unokaöccse, Mphagszpa is, ki bizonyára az értekezés első hallgatói vagy olvasói között volt.

A mű 13. vagy 14. századi ujjur fordítása, egy írásából és állapotából ítélve mongol-kori vagy nem sokkal későbbi kézirat sokszor töredékes lapjain maradt ránk. A füzet alakú kéziratot, mely a kelet-turkesztáni Turfánvidékről került elő, a berlini Turfán-gyűjtemény őrzi. Kiadását dr. Peter Ziemével, tudós barátommal közösen készítjük elő, s az itt következő magyar fordítás egyben eddigi munkánk ellenőrzését is szolgálta, hiszen az ujjur kifejezések kulcsát sokszor a tibeti eredeti adja kezünkbe, ahol pedig az ujjur szövegtöredékes, csak a tibeti segítségével köthetjük össze az értelem szétszakadt fonálát.

E képes beszédű, jelkép-szövevénytől terhes mű magyar fordítása tehát a tibeti eredetit követi. A tibeti verseket mérték szerint és emiatt tartalmukban megrövidítve adtam vissza. Az értekező részekben sokat küszködtem a műszavak fordításával, és nem is mindig sikerült szerencsés megfellelnem. A tulajdonneveket, ahol erre mód nyílt, átültettem magyarra, ahogy a tibeti is lefordított mindent ind nevet. A jobb megértés kedvéért egy-egy műszót néhol kettős fordításban adtam vissza. Minden kísérleti volta ellenére azonban e fordítás képet ad a lámahitű gnosztikusoknak a mester-tanítvány kapcsolatáról vallott elképzeléseiről, eszméik és gyakorlatuk zsúfoltan bonyolult épületéről, a tibeti história és művelődéstörténet egy nagy alakjának nevelői elképzeléseiről.

Jelkép-báb

Mesterszerzés, a Mélységes Út
Szászka pandita értekezése mester és tanítvány kapcsolatáról

Meghajlok a fenséges mester lába előtt.

Ki sok korszak próbáit állta
És még e létben termést hozó
Módnak mestere: őt köszöntöm,
Rövid beszédem most róla szól.

Foháskodj olyan fenséges mesterhez, kinek avatottsága maradéktalan, és
hogymég e létben elérhesd a Hatalmas Gyémántjogarú állapotát, törekedj a
mesterszerző kötésre.

Mert a Kettős Elemzés könyve is azt mondja, hogy
Nem szólhat róla senki,
Más nem, csak a belső hang,
Mester-adta mód s idő
S magad erénye szerint.

A Szamputa Tantra meg így szól:
Ezt a belső tárulást
Mester ajkáról kapod.
Ki a mestert kicsinyli,
Nem lel ígét, sem varázst.

És még így:

Kérd a mestert serényen!

A Gyönyör Java meg a Titokgyűjtő meg az Időkerék és más tantrák is azt
tanítják: mesterhez kell folyamodni.

Az Út és Eredmény könyve is, fölöttébb titkos módon, azt mondja: a mes-
ter a mélységes út.

És Nágárdzsuna mester is, az Öt Rend könyvében így beszél:

Hagyd a többi áldozást,
Te csak mestered imádd!
Ha tetszését elnyered,
Tiéd tudás legjava.

És ő mondja azt is, hogy

Ki a Méruról zuhant alá,
Hiszi vagy sem, mégis lezuhan.
Mestertől ki indítást kapott,
Hiszi vagy sem, mégis üdve van.

A Gyémántcsengettyűjű mester pedig így tanít:

Hacsak villanásnyi, de
Mester-áldás van velem,
Ím a Fogadalomkör
Titkos áldását adom.

Az Ötven Szakaszos könyv meg azt mondja a mesterről, hogy
Minden Buddhával felér.

Más, részletes intések között még azt, hogy

Mestert követ a varázs:
Szolgáld hát, amivel kell,
S keresd kedvét szüntelen.

A Gyűjtemény szerint is a bölcs mestereket soha nem szűnő tisztelet

illeti.

A Nagy és Általános Megvilágosulás könyvében pedig azt olvassuk, hogy az erény barátja, kiből megtisztult lélek lakik, nem születhet újjá az ember alatti három rossz létalakban, és mihamar elérni a nyilvánvaló, teljes megvilágosulást. Ilyet és ehhez hasonlót sokat lelsz a szútrákban, tantrákban és tanításokban, s hogy ne nyújtsam a szót, itt nem írtam róla többet.

/1/ A mester megnyerésének pedig, mellyel a varázst, a tökéletességet még ez életben megkaphatod, hármass rendje van: a kezdet négy szolgálatával szerezz a mesternek örömet, a biztos támaszú alapmű révén nyisd meg az áldás kapuját, és végül a mester minden tettét Buddha művének tekintsd, és hozzá, a mesterhez folyamodj.

/1/ Először: testedből készíts képzeletben jelkép-oltárt, közepében lásd a mestert az összes mester-elődök körében; keleten lásd védelmül választott istenedet, délen Buddhát, nyugaton a Tant és északon az Erényesek Közösségét, s mindegyiküknek áldozz egy-egy hétcsúcsú jelkép-oltárt, és tiszteld őket minden világi és világon túli, tökéletes javakkal, majd mondd a Kinek révén boldogság... kezdetű fohászt és a többi: A három idő minden megvilágosultjának és megtisztult lelkű lényének lényege, a drágakő mester áldása szálljon rám! Eztán tested, szavad és elméd egyetlen pontra rögzítve, foháskodj őszintén, szárad velejéből. Így igyekezz reggel és délután, este éjjel, mind a négy napszakban. A közbülső időkben, hogy a testi szolgálatnak eleget tehessen, jó, ha a tanítvány a mester számára szükséges, különféle fárasztó és verejtékeztető munkákat végez: követ rak, földet művel, vásárlással foglalatosskodik, vizet hord és tűzifát készít.

/2/ Szóbeli szolgálatod legyen a mester dicsérete, erényei elősorolása és annak mindenütt való hangoztatása, hogy a mester valóban Buddha. He-lyes, ha magányos helyre mégy, és csengő hangon foháskodsz mesteredhez.

/3/ Szellemi szolgálatod az, hogy így gondolkodj: ez az én mesterem igazi Buddha, Megvilágosult, csak azért látszik közönséges embernek, mert az én elmém még nem tisztult meg, hasonlatosan ahhoz, ahogy a hajdani remete, a Csillagkedvelő is tévtanító vezeklőnek vélte Sákjamuni Buddhát. Aszanga mester meg magát a jövődő Buddhát, a Szeretetet hordozta fején, de senki sem látta meg, sőt, egy kevés világosságú anyóka még szukának nézte. A Tószülött mester meg a maga mesterét, Anangavadzsrát látta hol csikósnak, hol kanásznak. Buddhadznyána mester a szent Szelíd Győzelműt hitte részeges gazdának és földművesnek. A nagy tekintélyű Náropa is tanítványkorában úgy látta, hogy mestere, Tilopa, eleven halat sütőget és egyéb bűnös örültségeket cselekszik. Maitrípa mesternek viszont Savarípa, a jóga hatalmasa látszott vadat, madarat űző vadásznak. Saját érzelmünk tiszta vagy tisztátlan volta szerint látjuk különféleképp, jónak vagy rossznak a Megvilágosultat, hisz a Megvilágosult Mester napja úgy éri a Tanítvány-hegyet, ahogy az méltó rá - ezt mondja a tanítás. Tovább így kell gondolkodnod: nekem magamnak jó, hogy a Megvilágosult Mestert közönséges emberalakban láthatom, és erről elmélkedj őszintén hittel, csontod velejéből, szárad belsőjeből. Ha elegendő erényt gyűjtöttél, könnyen támad benned bizalom a mester iránt. Ha még nincs elegendő erényed, bizalom is nehezen támad. Ezért igyekezz, gyűjts erényt, és foháskodj szerényen, s majd támad benned kételnélküli hit, és a kedvező feltételek mind maguktól összeállnak. Avatatlan mesterhez hiába folyamodsz: elérhetsz ugyan még ebben a létben némi boldogságot s más efféle áldást, de a megvilágosulást el nem nyerheted.

A Megvilágosult Mesterhez való folyamodás pedig a titkos igék, jelszavak törvénye szerint történik. Avatás nélkül e jelszavak mit sem érnek, mint ahogy a fogadalom nélküli szerzetesség sem szerzetesség.

/4/ A javakkal való szolgálat pedig ez: élelmet és ruhát, aranyat és ezüstöt, földet és házat, jó lovat s mindazt, mire a mesternek szüksége van, mit magadnak megszerezni nehéz s mit a világ értéknek, jónak tart, ne sajnáld, és mesterednek add. Ha ez nincs módodban, akkor egy-egy saját vizet, egy-egy mérő árpát, szénát, tüzelőt, amid van, azt add neki. Hagyomány az, hogy üres kézzel tanítvány ne jelenjék meg mestere előtt. Ha kitartóan így cselekszel, összeállnak a kedvező feltételek. A nagytekintélyű Náropa tizenkét esztendeig állta a nehéz próbákat a mestere mellett. Maitrípa mester több mint egy évig vezekelt. A Töszülötte mester teljes éven át tűrte mesterétől a verést és a megaláztatást, melyet sokak szeme láttára kellett elszenvednie, míg végül a mesteráldás beléköltözött. Sok hasonló hagyomány szól vezeklőkről, de nem nyújtom velük a szót. Így a mester megnyerésével szállát az áldás, és manapság már nincs arra szükség, hogy a mester a tanítványt ütlelje. Ha egyetlen rossz szó elhangzik, megharagudni, ha egy kicsit is késik az étel, szitkozódni, az ülés magas vagy alacsony volta miatt felbőszülni, esztendeig tartó megpróbáltatás tűrését és hasonlókat említeni mi szükség? Ám ha valaki a mestert holdforduláig sem képes szolgálni, nehéz annak a mesterszerző áldás elnyerése- így szól a tanítás.

Magam is, zsengekoromban, mikor a mesteráldást kértem, azt kaptam válaszul, hogy még nincs fogalmam a Megvilágosultról, csupán nagybátyámról, és így még képtelen vagyok arra, hogy testi munkával és javakkal szolgálva álljam a próbát mesterem mellett. Nem is kaptam engedélyt. Később egyszer csak a halál félelmetes jelei mutatkoztak, nagybátyám egészsége megromlott. Azidáig ő, a Tan Fejedelme, ritkán volt beteg. Én most éjtnappá téve szolgáltam mellette és oly serényen, hogy még az evésről is megfeledkeztem. Ezáltal mintha némiképp megtisztultam volna vétkeimtől. Akkor kaptam ezt a mesterszerző tanítást, és mesteremben megismertem a Megvilágosultat. Láttam benne minden Buddha lényegét, láttam őt a szent Szeld Győzelműként. Maradéktalan hit támadt bennem, s akkor eltűntek a haláljelek, és egészsége is egyszeriben megjavult. A vita tudománya, a következtető mértékek tana az ékesszólás, a verselés, a képes beszéd, a titkos igék vagy jelszavak, a bölcsességen túli bölcsesség, a tisztánlátás, a regulák és más tanítások és az ismeretek valamennyi területét maradéktalanul birtokba vehettem. Félelmetlen hatalmat nyertem az Írások minden gyűjteményéhez, és szeretet támadt bennem istenek, félistenek és emberek iránt. Mikor pedig India királya és más büszke hatalmasok mind tanításért hozzám folyamodtak, megbecsülésben és megértésben volt részem, és bensőmben születőben volt a valóságos értelem. Nagybátyám akkor csak azért mutatott betegséget, hogy segítsen nekem a kedvező feltételek létrejöttében, betegsége nem volt valódi. Ha más is így tesz, nincs kétség, hogy a kedvező feltételek maradéktalanul megvalósulnak. Ennyit a kezdet rendjéről.

/II/ Másodszor: következik az alapmű. A szolgálat révén megtisztulsz a bűnöktől és erényeket gyűjtesz, és ahogy tested, beszéded és elméd megtisztul, úgy leszel alkalmas a Tetre és az áldás kapujának megnyitására, mely ismét három részre tagolódik: a külső és belső Egetjárók megörvendeztetése, a tanítvány jelképes oltáráldozata és fohásza, végül, amint a mester révén a kedvező feltételek összeálltak, következik az áldás átadása.

/1/ Először: magányos helyre menvén el kell végezni az Öt Egetjáró megörvendeztetésének szertartását.

/2/ Másodszor: a tanítvány foháskodik teljes szívvel és a következő szavakkal:

Kinek révén boldogság
Terem pillanat alatt,

Mesterem ékkő teste
Gyémánt lábához hajlok,
Minden megvilágosult
Lényéhez, hozzá esdem.

Majd így:

A körforgást megtörő
Mindentudással teljes
Ósi kincs, a Tan révén
Adj nekem menedéket!
Hogyha lábad elhagyom,
Máskor nincsen menedék.
Élők között hős, nagy bölcs,
Adj a fényes eszméből!

Ezt háromszor kell mondani, és ugyancsak háromszor a következőt:

Drágakő Mester! Add rám az összes Ugyanfgyjöttek testének, szavának, erényének és művének áldását!

Ezzel végződik az áldáskérő könyörgés.

/3/ Harmadszor: ha a kedvező feltételek a mester révén összeálltak, következik a megáldás, mely két részből áll, első a mester Buddha-voltának valóság-hite, második a valóság-hitet nyert tanítvány megáldása.

/3a/ Az elsőről a Titokgyűjtő tantra azt mondja, hogy

A mester gyémántteste
Királyi test szállása.
Formáinak halmaza
Maga Buddha, a Fényhozó.

Ennek és hasonló tanításainak megfelelően a mester formáinak halmaza, azaz látható mivolta, a Fényhozó Buddha, érzékelése a Kincsforrású Buddha, észlelése a Végtelen Fényű Buddha, tette a Véghezvivő Buddha, tudata a Mozdulatlan Buddha, s a mindezt magába foglaló hatodik, a Hatalmas Gyémántjogarú Buddha. A föld-elem a Megvilágosult Szem istennője, a víz Mámaki istennő, a tűz a Fehér ruhájú istennő, a szél-elem a Megmentő istennő, az ég-elem a Tan Hatalmas Asszonya. A mester szeme Föld-Szív bódhiszattva, füle a Kezében Gyémántjogarú, orra Eg-Szív, nyelve Világ Hatalmasa, teste az Akadályhárító, elméje a szent Szelíd Győzelmű, tagjaiban a Mindenekhez Jó, erében a Szeretet, jobbja a Halálhozó, balja a Győzhetetlen, arca a Lónyakú, gyémántvesszeje a Nektárelegyítő, jobb válla a Meg-Nem-Ingó, bal válla a Vágyak Királya, jobb oldali lábikrája a Kékpálcájú, baloldali lábikrája a Nagyerrejű, fejteteje a Kerékforgató, talpa a Szép Gonosz démonkirály, többi tagjaiban Látvány-Gyémánt istennő, Hang-Gyémánt istennő, Illat-Gyémánt istennő, Íz-Gyémánt istennő, Érintés Gyémánt istennő és Törvénytere-Gyémánt istennő: mindezek a megvilágosultaknak és a megtisztult lelkeknek áldozó istennők.

Ezután a gyémánt-mester minden testtáján három trónusú jelkép-oltár jelenik meg. Íme ezek az okai annak, hogy a mester testét minden megvilágosultak gyűlöhelyének mondjuk.

A Gyémántszátrú könyvében ezt olvashatod:

Így tekint a Győzedelmes Gyémántisten jelképvilágába beavatott mesterre!

Buddha az Ugyanfgyjött,
Így beszélt a mesterről:
Vedd észbe, hogy tanítod,
Ki szülönkhöz hasonló,
Minden buddha tiszteli.

Továbbá:

Ami gyorsan a Gyémánt

Bölcsességet megnyered,
Úgy jönnek a mester elé
Tisztelegni a buddhák.

Ez a Gyémántlélek, ki
Visel mester-alakot
S képzelőerőd szerint
Lakik ember-alakban.

Az Ötven Szakaszos könyvben pedig ezt találod:

A teljes avatási
Mestert im köszöntve jó
Tíz irány, minden világ
S három idő istene.

Meg ezt:

A mester - maga Buddha
És Törvény és Közösség
És Győzelmes Héruka,
A mindent megalkotó.

Majd újra:

Buddha ő, a Tan-Forrás
És Közösség a mester.
Általa nyersz értelmet,
Ő a Három Drágakő.

És végül ezt:

Aki istent keresnél,
Mestered kedvét keresd!

Így kell tekintened a hatalomba avatott mesterre. A Győzelemmel Túljutott tanítja többek közt ezt is: ahelyett, hogy a három időtartomány összes megvilágosultjainak áldoznál, tekints inkább a mester egyetlen hajszálára, s akkor láthatod, hogyan áldoznak neki mind a három időtartomány összes megvilágosultjai. És ezt is tanítja: Amennyire látod a tökéletes megvilágosultak és a megtisztult lelkek valamely erényét a mester hajszálain, annyira látod azt is, miként áldoznak a mesternek a megtisztult lelkek.

A Gyönyör Java tantrája pedig így beszél erről:

Az áldozó mindenmód
S előbb a mester kedvét
Keresse, mert célhoz ér,
Ki mesterének áldoz.

Ilyen és más, részletes tanítások hasonlóképp szólnak.

/3b/ Ha így a mestert a Megvilágosultnak látod, a reádszálló áldás is a Megvilágosulté, és hasonlóképp, látásod szerint nyersz csak megtisztult léleknek, magának való megvilágosultnak vagy csak követőnek megfelelő áldást. A megtisztult lélek áldása gondolattai fel nem fogható és befogadni sem könnyű, de ha mesterhez folyamodsz érte, kiben az áldás összpontosult, hamarosan eléred. Mint ahogy a napfény, bármi forró is, a taplót nem gyújtja meg, ám ha tükörbe gyűjtik és úgy bocsátják rá, tüze a taplóba rögtön belekap. Kell azonban az is, hogy a tapló nedvesség nélkül való és lágy legyen. Hasonlóképp szükséges, hogy a tanítvány is mentes legyen az okoskodás és a kételyek nedvességétől, elméje pedig szelíd, hogy az áldást befogadhassa. Így ennek megfelelően a valóság-hit megjelenésétől a megáldatásig három fokozat van: a vágyak elhagyása, a varázserő vagy tökéletesség megragadása és az értelemnek a lényeghez való kötése.

/3ba/ Az első: mindenekelőtt adakozz, s ebben ne kíméld a magadnak szánt javakat, még a magad viselte ruhákat sem. Ajándékozd meg ellenségeidet, ajándékozd meg a hozzád közelállókat, majd gondolatban így áldozz:

legyen előtted akkora, koponya-katlannak való háromláb, amekkora képze-lőerőből telik. Vágd most le a saját agykoponyádat és erősítsd e tűzhely-re úgy, hogy homloka feléd nézzen, aztán vágd le a jobb lábadat és vedd belé, majd sorban, a rend szerint, vágd le minden tagod, utolsónak a jobb kezedet, és azt is vedd a koponya-katlanba. Most a katlan belsejében meg-jelenik a hold-oltár korongja az ötféle hússal és az ötféle nektárral: mind-ezt elegyítsd össze, szenteld meg áldozati jelkép-bábként, és zsengejéből áldozz avató mesterednek.

Eztán áldozz a mester-ösöknek, a védelmül választott istenségnek, a megvilágosultaknak és a megtisztult lelkeknek, a szent tanítványoknak és minden magának való megvilágosultnak, majd a három világ minden élőlényé-nek mint védőistenségnek. Ez a vágyak elhagyása.

/3bb/ A második: a varázserő megragadása, melyben a mester hamis tudattól mentes elméje a Törvény teste, a védelmül választott istenséggel való elválaszthatatlan egysége a Megvalósulás teste, minden tette s műve pedig az Átlényegülés teste. Ezek elválaszthatatlan lényege a Lényeg tes-te - így szól a magyarázat.

Most gondolatban lásd, hogy a mester homlokán megjelenik az OM szó-tag fehérben, nyakán az Á vörösben, mellén a HÜM kéken, mind fénylenek és ragyognak, tavirozsa- és nap-trónuson. Akkor a mester homlokáról, az OM szótagról egy fehér fényű OM szótaggel képmása válik le és indul su-gárútján a tanítvány homlokára, ott megállapodik, mitől a tanítvány egész teste fehér tűzzé válik, testének tisztátlansága pedig teljesen eltűnik. Ek-kor neked, a tanítványnak, így kell szólnod: Íme enyém a test varázsa! És hinne-d kell: Elnyertem a tisztító kancsó-avatást. Most a mester nyakán lévő Á szótagból vörös fényű Á alakú képmás indul el, és megállapodik a tanítvány nyakán, szavának tisztátlansága eltűnik, s neked, a tanítványnak, így kell szólnod: Íme enyém a szó varázsa! És hinne-d kell: Elnyertem a szó-avatást. Ekkor a mester mellén lévő HÜM szótagból kék fényű, HÜM alakú képmás sugárzik ki, behatol a tanítvány bal orrlyukán, és megállapo-dik a szívben, HÜM alakban. Ezzel az elme tisztátlanságai mind eltűnnek, s neked, a tanítványnak, így kell szólnod: Íme enyém az elme varázsa! És hinne-d kell: Elnyertem a tudás és bölcsesség avatását. A mesteri test, szó és elme ekkor megint fényt bocsát ki, mely szívárvány gyanánt árad, és be-tölti a tanítvány testét, szavát és elméjét. Test, szó és elme minden szen-vedély-szennye eltisztul, és soha vissza nem térhet. A mesteri test, szó és elme, erény és tett együttes áldása most a tanítványra száll, és neked, a tanítványnak, hinne-d kell, hogy elnyerted mind a négy avatást. Ez a tö-kéletesség vagy varázs megragadása.

/3bc/ A harmadik: az értelemnek a lényeghez való kötése. A tanítvány üljön tavirozsa-ülésben, kezét tartsa vízszintesen az ölében, gerince le-gyen feszes, egyenes, s szemét meressze mozdulatlanul a mester szemöl-dök-közére. Elméje ne tartson fogva semmit, és mint levegő-égben a füst eloszlik, úgy oldódik szét a tanítvány maga-tudása. Akkor a mester testé-vel megrázza a gyémántvesszős csengettyűt, szavában megszólal a védelmül választott istenség rövid jelszava és a Gyémánt En-Nélküliség istennőjének magánhangzókából álló varázsigéje, elméjében pedig így fohászkodik: Éb-reszd a mester és a Három Drágakő elszakíthatatlansága iránti odaadást, add meg, gyarapítsd, ernyedni ne engedd a tanítvány szellemi családfájá-nak igaz tudását! - és a mester is adja át magát a tökéletes, osztatlan szem-lélődésnek.

E feltételek révén a kiváló vagy közepes hitnek megfelelően kiváló vagy közepes megértés támad. Ha kiváló, akkor a test, szó és elme megtelik az átváltozás képességével, megnyilatkozással, látomásokkal, tökéletes, osz-tatlan szemlélődéssel és a velejárókkal, és a tanítvány eléri a Látás Útját

és a tisztaságmás fokozatait, amint a tanítás mondja. Ha közbülső fokot ér el, akkor megszabadul a szorongástól, a tévőázástól, az üres beszédétől és fölösleges nevetéstől, valamint a birtoklás vágyától és mindenféle, ehhez hasonló haszonra tesz szert. A legalsó fokon is megvalósul az elmében a szemlélődés némely fokozata.

Ha ehhez tartod magad, a lélek gyakorlása révén a szemlélődés egyre magasabb fokra jut, a szenvedélyek elhagyása és a megértés erőnye pedig határtalanná válik.

Ezután létrejön a jelkép-alakok ismerete, ezen belül a jelképezett tartalmak ismerete és a Látás Útja, mely ebben a létben vagy a halál órájában vagy már a közbülső létben megvalósul. A nemes tulajdonságokkal teljes látásmód pedig a Törvényben foglaltak szerint keletkezik. Ez az alaphű.

/III/ A következő tettek, melynek során a mester minden cselekedtet buddhai műnek kell tekinteni és hozzá így folyamodni, kettős rendje van. Egyik a megtartandó fogadalom megtanítása, a másik pedig a megvalósítandók elsajátításához adott tanácsokból áll.

/1/ Először: ne láss semmi kivetnivalót a mester teste, szava és elméje hármában, jellemében és művében. Ha úgy látod, hogy mesteredet a kfvánságok paráznaságba vitték, vagy beszédében hamisság, csalás, durva szavak és hasonlók vétkeit találád, elméjében pedig önzés, gonosz szándék, fonékság és más efféle indulatok volnának, jelleme pedig nem bölcshez illő, sőt a tanítással ellenkező volna, tökéletlenségben és más effélékben látnád vétkesnek, tettei is a Tannal nem egyező, bűnös viselkedést mutatnának, és különféle olyan dolgokat cselekedne, melyek a világi törvényt is áthágnák, akkor is azt kell hinned, hogy a mester megvilágosult teste, szava, elméje, jelleme és tettei nem férhetnek meg vétkes cselekedetekkel, s hogy az ilyenek a látszatművei, és a magad bűneitől gátolt, tökéletlen megértésből származnak, s hogy a mester viselkedésének célja valójában az, hogy a neked és minden élőnek kedvező feltételeket teremthesse.

Egykor a kalmár fia, Szudhana némely tanítója is hol a király törvényében nem tűrt tetteket tett, hol a remeték törvénye címén öngyilkos törvényt tanított, hol testüket áruló némberekkel és hasonlókkal közösködött és számos más efféle vétkes magatartást tanúsított. Mégis hinned kell, hogy ha valaki ekkor sem hagy fel a mester tiszteletével, akkor mindezek a szent Tannak, mely mélységes és határtalan, felfogásához vivő feltételekké válnak.

Más alkalommal Anangavadzsra mester élt bűnösnek tűnő kanász-életet, a szent Szelíd Győzelmű megkülönböztető bűnöket elkövető, iszákos gazdának látszott. Tilopa mester eleven halat sütögetett és más efféle gonoszságokra vetemedett a látszat szerint, Savarípa mester pedig halak és ki tudja, mennyi más állat életét oltotta ki. A Győzelmes Gyémántvessző nevezetű mester takácskodott, Góráksa mester marhákat terelt, Gundhiri madarakra vadászott s így tovább. Mindazok a tanítványok, akikben ettől hamis meggyőződés támadt, nem nyerték el a szabadulást. Azok azonban, kik a tisztelettel nem hagytak fel, birtokába jutottak a varázserőnek, a tökéletességnek.

Hinned kell hát, hogy a megvilágosultak és a megtisztult lelkek átváltozását a gondolat nem képes teljességében felfogni, és magad is ésszel fel nem érheted. Ha nem így teszel, és a mester életmódjában, viselkedésében kivetnivalót találasz, benned magadban van kivetnivaló. És amilyen mértékben mestered tetteit helyesnek látod, olyan mértékű lesz az eredmény, szabadulásod is.

A szútrákban olvashatod, hogy az, aki azt mondta mesteréről, hogy úgy eszik, mint egy ökör vagy egy majom, az ötszáz újjászületésen át hol

marhaként, holmajomként született újjá. Ezekre és a hasonlókra emlékezve tartsd a mester minden tettét feddhetetlennek.

Más példa. Az a hű tanítvány, aki avatott mesterének parancsát teljesítette, tizenkét évvel előbb nyerte el a megvilágosulást, mint az a szerzetes, ki a Dicső Rizshalom szentélyénél rizs-esőt volt képes támasztani. A nepáli Péhar szentélyében meg, Sziddhártha mester idejében történt, hogy hű tanítványa egyetlen év alatt megkapta a varázserőt. Atísa tanítványa, Gongmanpa is, egy másik tanítványnál, ki a varázserőre törekedett, hamarabb elérte a megértést azzal, hogy teljes szívvel csak a mestert szolgálta. A Tan Fejedelmének, a Nagy Szászokjapának egyik tanítványa volt Gcugtor-rgjalpó, kinek e létből való elmúlásakor drágakő trónus és ernyő szállt alá és virágosó esett, az ottaniak pedig mind látták, ahogy a levegőégben ment. Előfordult, hogy az erény egy barátja napfénné változott, máskor csodás látomások támadtak. Az ilyen és hasonló hagyományokat idézd emlékezetedbe.

/2/ A második: útmutatás, tanács a megvalósítás megtanulásához. Lásd magad előtt a mester és az Örömteli Gyémántisten, a Gyönyör Javának Köre meg a többiek elválaszthatatlan egységét, melyet körülvesz a mesterszők, a megvilágosultak és a megtisztult lelkek gyűrűje. Ha a mesterszerzést a napnak mind a négy szakában így gyakorlod, akkor még ebben a létben elnyered a megvilágosulást.

A hely és alkalom négy tétének véghezvitele pedig így történik:

Ha a nyugalom varázsára vágyol, a mesteredet azonosítsd a Fényhozóval, kinek számos kísérője közül első a Föld-Szfv bódhizattva. Így folyamodj mesteredhez, és akkor a nyavalyák és más bajaid elenyésznek, és tiéd a nyugalom varázsa.

Ha a mestert a Mozdulatlanul azonosítod, kinek kísérői között első a Kezében Gyémántjogarú és a Dicső Úr meg az Istennő, és hozzá így folyamodsz hozzá, akkor megsemmisítheted ellenségeidet és az akadályokat, mert tiéd a félelemkeltő varázs.

Ha mestered a Végtelen Fény, kíséretében pedig fők a Könyörületes Szemű bódhizattva és Kurukullé leányisten, és így folyamodsz hozzá, akkor hatalmad alá gyűjthetsz embert és vagyont.

Ha mestered a Kincsforrású, kísérői között pedig első az Ég Kincse bódhizattva, a Jóhallású Fia, a világörző; a szent Dzsambhala, a Kincsekű istennő, Aparádzsita démon és Sereg Ura démonkirály, és így folyamodsz a mesterhez, akkor dicsőség, hír és szerencse mind bőségben száll rád.

Ha pedig mestered a Véghezvivő, és kíséretében első Amóghadarsa bódhizattva, Vadzsravidárána és a felséges Megmentő istennő, és így folyamodsz hozzá, akkor tiéd mind a négy mű varázsereje.

E tanácsok birtokában mondja a tanítvány összetett kézzel a következőt:

Uram minden parancsát

Véghezvinni kész vagyok.

És a következőt, háromszor:

Mostantól fogva magam

Rabszolgául ajánlom.

Fogadj tanítványodul

S tedd velem, mit jónak látsz!

És ajándéku ajánlja fel a tanítvány mindenét, mije csak van, és keresse mindenben mestere kedvét.

Mindebben pedig, amit itt elmondtam, a mesterszerzés rendjének alapművét toldással nem gyarapítottam, kihagyással nem csorbítottam. A megértés

születéséről szóló tanításokat és a mesterek életírásait a tanítvány értelmének megfelelően, hosszan-röviden idéztem itt-ott, és e traktát a magam belátása szerint foglaltam rövid írásba.

Visnun, Márán, Ísvarán győz az
Édesfából Sarjadt, és szavát,
A vétlent, Őrzi mesterkönyvem:
Rosszon az élő véle győzzön!
E mesterszerző áldás rendjét
Minden mester hű szolgája, én
Szászckja pandita szereztem.

Minden elvétett szavam a Mester türelmébe ajánlom. Bárha szolgálatom által minden élő a fenséges Mester kedvét kereshetné!

Magyarázatok a fordításhoz

Ki sok korszak próbáit... - a történeti Buddhát, Sákjamuni Gautamát, ki a hagyomány szerint i. e. 480-ban halt meg, a későbbi tanítások egy hosszú újjászületés-sorozat olyan betetőzéséül tekintik, melyben számos kor és világkorszak, sőt, "megszámlálhatatlanul sok" előző élet során átvégzett próbatételek és szerzett tapasztalatok gyümölcse vált valóra, s tétetett, hitük szerint, egyetemes érvényűvé a szenvedéstől való megszabadulás buddhista módja.

Még e létben termést hozó mód... - az Út és Eredmény tanítása szerint a megvilágosulás még a jelen életben elérhető, de, mint minden rejtett tudás, csak avatott mester segítségével, aki út, eszköz a termés vagy gyümölcs, azaz a kívánt eredmény elérésében, mint arra a későbbi gyújtótűkör-hasonlat is mutat.

a Hatalmas Gyémántjogarú: a Nagy Vadzsradhára, a hatodik, és a "Gyémántkocsi", azaz Vadzsraja irányzat varázslatokban és elmeidomító gyakorlatokban bővelkedő, végletesen és sajátosan szubjektív idealista tanításában a legkedveltebb szellembuddha, mely az előző /és régebbi keletkezéssű/ ötöt és a velük jelzett világot /öt elem, öt érzékszerv stb./ mind magában foglalja. A vele való azonosulás a titkos tudás megszerzésének csúcsa. A lámahitű buddhizmus szerzetei emberentúli mesterüknek vallják. A gyémántjogar, gyémántvessző vagy gyémánt itt fegyver a legfőbb rossz, a nemtudás kötelékének elmentszésére, de jelképezi a férfi-elvet és a hímneműséget, vele a hatóerőt, szemben a csengettyűvel, a nő-elv, nőneműség, a megvalósulás közege és a bölcsesség jelképével. Mind a gyémántjogar /többnyire bronz/, mind a csengettyű a lámaizmus szertartási eszköze.

a Kettős Elemzés könyve: a kánon egyik legfontosabb tantrája, titkos tanokat tárgyaló műve, mely Hévadzsráról, a Gyémántistenről szól, ki, mint a megismerésszerűtett gyémántjogar, a Szászckja fejedelemség eszmévilágában és a szerzet szertartásaiban kitüntetett helyet foglalt el. Itteni nevét, melyet 2. része kezdőfejezete is visel, Szászckja Kundgá-sznyingpó szerint onnankapta, hogy két, egy alapozó, a tan nagy egészét nyújtó, és egy részletező egységből áll. A pekingi tibeti kánon 10. műve /Rgyud I/.

az Út és Eredménykönyve fölöttébb titkos módon... - azaz csak beavatottaknak. A kánonban a tantra-magyarázó művek közt: Rgyud-'grel XLVII, 3131°.

a belső hang kifejezéssel az "együttlészületett" fordítottam, mely az élővel együtt született képessége tudás megszerzésére, ösztönös hajlam, mely a megismerést keresi, itt egy elpusztíthatatlan szellemi elv képviselője /l. még a bevezetésben/.

Szamputa Tantra: a kánon 26. tantrája /Rgyud IV. /

az ige az itt oly nagy fontosságúnak tartott, istenségenként változó varázsige vagy jelszó, melynek hosszabb, rövidebb és legrövidebb változatán kívül szótagnyi helyettesítő jele is van, mely a több emeletű tárgyi-képi-, jel-, jelkép-, bélyegjel- és további, többedfokú jelrendszer legterheltebb elemei közé tartozik. Ezek nemcsak hangjelenként, hanem látható, írásos alakban is "élnek", s mint ilyenek, saját képmásukat fényjel alakban sugározhatják.

a varázs itt részben különleges hatalmat, részben tökéletességet jelöl, az előbbi inkább eszköz, az utóbbi inkább cél. Néhol az adott tibeti műsót /dños-grub/ mindkét jelentésben fordítottam.

a Gyönyör Java /Samvara, tib. Bde-mchog/: egymásik nevezetes tantra; "hőse" egy tantrikus istenség, annak a legfelsőbb boldogságnak a megszemélyesítője, mely a személyiség /test, szó és elme/ és a mindenség, majd az istenség és az eszme egyesülésében, a "tisztá és én-nélküli tudat" létrejöttével az itthamisnak, látszatnak hirdetett valóságos léten felülkerekedik, azt megszünteti, tagadja. Az egyesülés jelképvilága - mint azt a rejtett tudás megszerzését hirdető más eszmékben és gyakorlatokban sem ritka - a nemiség köréből merít, s a "tisztá tudat", az Én feloldása jelképeül a tudatvesztő egyesülés gyönyörét választja. /A tudat menekül önmaga elől, miközben egy "tisztább tudatra" tör, a jelkép-oltár érzékelhető egységei során át az érzékekhez egyre kevésbé kötődő egység felé, hasonlóképp, mint Platon Szókratész szépség-eszméje, mely egy test külső szépségétől jut a többek szépségéig, majd ezektől a "végső, belső szépségig"./

a Titokgyűjtő /Guhjaszamádza/, a kánon 81. /Rgyud V/ műve, az Időkerék /Kálacsakra/, a kánon 5. darabja /Rgyud I/, a legfontosabb tantrák közül valók.

Nágárdzsuna ókori ind misztikus /i.sz. 3. sz. ?/ több művét őrizi a tibeti kánon, közülük egyik az Öt Rend /Pancsakrama; Rgyud-'grel XXXIII, 2667/. Az első idézet a tudás elnyerésének a tanítvány tudásától független voltát hangsúlyozza. A Méru vagy Szumérú, az ind és a buddhista világkép hegypóriása, a mindenség tengelye, mely körül az óceánokon lebegnek a világsgigetek, fölötte az égi, alatta az alvilági tartományok. Keleten kristály vagy ezüst, délen szaffr vagy lazurkő, nyugaton rubin, északon pedig arany borítja.

a Gyémántcsengettyűjű mester, Vadszraghantapáda, i.sz. 7. századi tantrikus, kinek egy műve olvasható a tibeti kánonban. A Fogadalomkör, Csakraszamvara, tantrikus istenség, a legfelsőbb gyönyörnek, a tudásnak elérését lehetővé tévő fogadalmakat megszemélyesítő istenség, valamint kísérete /"köre"/ egyesülésének megszemélyesítése.

az Ötven Szakaszos könyv: az Asvaghósa vagy Bhavila /tib. Bha-bi-lha/, talán 2. századi ind mester szerezte Gurupancsásiká, ötven versszak a mesterről, melyet Szászka pandita mestere, Gragszpa-rgjalmchan is magyarázott, de melynek magyarázatához Congkhápa is visszatért.

a Gyűjtemény, tkp. versek gyűjteménye /Szancsajagáthá/, a kánon 735. műve /Ser-phyin XXIV/. Az itteni idézet egy négysoros utolsó sora /XV. fejezet, Id/.

a Nagy és Általános Megvilágosulás könyve /Buddha-Avatamszaka/: kánonikus mű a szútrák köréből /Phal-chen I, 761./.

megtisztult lélek, bódhiszattva: a megvilágosultak, buddhák előző állapota, a Mahájána-irányzat szerint olyan személy, ki azért nem távozik a körforgásból a nirvánába, hogy az élőlények megváltását teljessé tehesse. A magának való megvilágosult, pradjékabuddha, nem tudja átadni tudását másnak, a követő, srávaka pedig a Hínájána és ezen belül a csak egyéni-mondhatni önző - megváltáshíve és birtokosa. Az erény barátja: szerzetesi fokozat, tudós szerzeteseké. A három rossz létalak: a félelmi szörnyek, préták, az állatok és a pokollakó fogoly lények létezési formája.

jelkép-oltár: ind nevén mandala, tib. dkyil-'khor, a személyiség és mindenség többrétű, térbeli vagy még gyakrabban síkbeli "ábrázolása", a szemléltetés "szemléltető eszköze", emlékeztető és egyben az emlékezés tárgya, szertartási eszköz, mely maga is lehet szertartás célja; készítése is szertartáshoz kötött. Térbeli alakja itt csúcsos, erősen tagolt ereket tartalmazó tornyot formáz, síkban közös középpontú négyzetek és körök rendszere, mely a térbeli alak közös tengelyű, egymás fölött elhelyezkedő térelemeinek felel meg, melyek többek között a mindenséget alkotó öt elem /föld, víz, tűz, szél, ég vagy éter/, a nekik megfeleltetett öt érzék és öt szellem-buddha család jelei. A lámaizmus formulázó és forma- s jelhalmozó szenvedélyének egyik legfontosabb megnyilvánulása.

a hármasság: a kezdet /a mester megnyerése a szolgálat segítségével/, az alpmű /alapozás a tudás megszerzéséhez/ és a beteljesülés /a tudás alkalmazása és "visszacsatolásul" teljes odaadás a mester iránt/.

a mester elődök vagy mester-ősök alkotják a mester /és így a tanítvány/ szellemi családfáját, melynek ágain hagyományozódik a tudás. Buddha, Tan /vagy Törvény/ és Közösség: a buddhizmus Három Drágaköve, melynek a a személyiségben megfelelő az érte, a szó és a test, melynek ellensége a nem-tudás, az indulat és a szenvedély háromsága, mely itt a valóságos létezés ember- és általános élettani alapmozgásait, a tudatot, önfenntartást és fajfenntartást formulázza. Az itt említett fohász szövegét l. lejjebb.

a kezdeti mű négy szolgálat: testi, szóbeli, szellemi és anyagi; az utóbbi legalább oly fontos, mint a fizetség korunk lélekelemző gyógyászatában. A Csillagkedvelő /Naksatramátika/ a legenda szerint azért fordult el Sákjamunitól, mert az felhagyott az önsanyargató vezekléssel. Aszanga, ki a legendában magát Maitréját, a jövő Szeretet-Buddháját hordozta, vsz. a 4. században élt Indiában /valójában mestere viselte az istenség nevét/; a Tószülötte /Padmavadszra/ és Anangavadszra, Buddhadzsnyána és a Szelelő Győzelme /az utóbbi Mandzsusirinek, a tudást megszemélyesítő istenségnek, valójában bódhiszattváknak nevét viseli/, Tilopa és Náropa /11. sz./, Góráksa és Gundhíri, Maitrípa és Savarípa: ind mesterek, az utóbbi az 5. a "24 nagy mester" sorában.

a Tett /szkr. karma, tib. las/ az alpműben a mágikus cselekedeteket jelenti, az avatás útján nyert vagy inkább felszabadított képességek használatát.

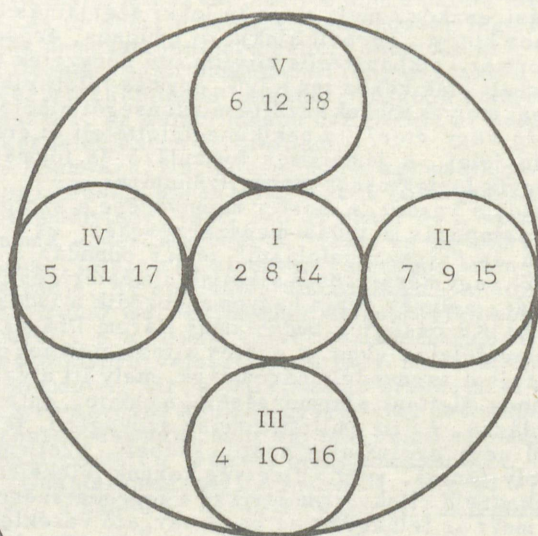
az Öt Egetjáró: itt nem egyszerűen az általában "egetjáró" /szkr. dāka, tib. mkha'-'gro/ néven ismert, hímnemű tündéreket, hanem az öt szellem-buddha ilyen változatait jelenti.

a körforgás: az életszomjból fakadó lét okozta szenvedésteljes újjászületések láncolata, melynek során az élőlény előző tetteinek megfelelően nyer jobb vagy rosszabb létalakot, istenit, félistenit, emberit, vagy félemlerit, állatit, pokolbelit. Az életszomj oka a már említett hármasság: nemtudás, indulat és szenvedély, ezekből fakad egy tizenkét tagú ok-okozati láncolat.

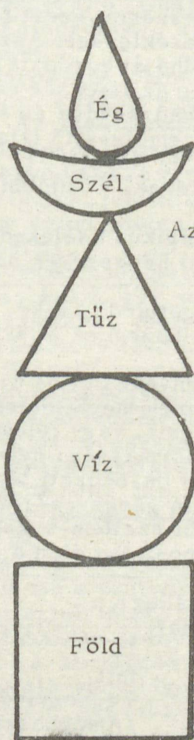
az Ugyanígyjötték /szkr. tathāgata, tib. de-b'zün g'cegs-pa/: az egymás nyomdokán járó buddhák, közülük öt tartozik az öt szellem-buddhához, kiket a következőkben, a mester és az istenségek azonosítása élén a szerző meg is nevez.

A, mester és az istenségek azonosításához:

A hat szellem-buddha /dhjáni buddha/			
A	B	C	D
jelenség	érzékelés	észlelés	tett
Fényhozó	Kincsforrás	Végtelen Fény	Véghezvivő
/Vairocsana/	/Ratnaszambhava/	/Amitábha/	/Amoghaziddhi/

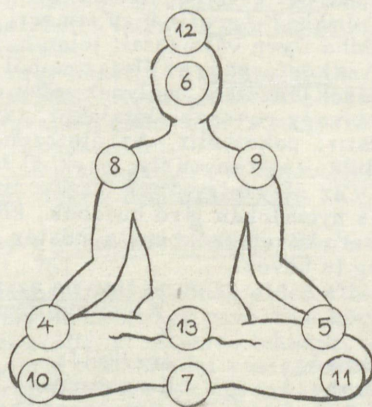

A mester és az istenségek

Az elemek erekyetoronny alakban

A test és istenségei

E	F
tudat	úr
Mozdulatlan	Gyémántjogarú
/Aksóbhja/	/Vadzsradhára/
/A, B, C, D, E/ = F	

Egy másik felosztás szerint

1. a Fényhozó	2. a Mozdulatlan	3. a Kincsforrás	4. a Végtelen Fény
Közép	Kelet	Dél	Nyugat
Ég-elem	Szél-elem	Föld-elem	Tűz-elem
Fehér	Kék	Sárga	Yörös
Alak	Hang	Illat	Íz
Szem, Látás	Fül, Hallás	Orr, Szaglás	Nyelv, Ízlelés
Nemtudás	Indulat	Gőg	Szenvedély

5. a Véghezvivő

Észak

Víz-elem

Zöld

Tapintható Felület

Test, Érintés

Irigység

1. Ég-elem női megjelenítése: a Tan Hatalmas Asszonya / Dharmadhátvisvári/
2. Szél-elemé: Megmentő istennő / Tára/
3. Föld-elemé: Megvilágosult Szem istennő / Buddhálócsaná/
4. Tűz-elemé: Fehérruhájú istennő / Panduravaszini/
5. Víz-elemé: Mámakí istennő

1. Látás bódhiszattvája: Föld-Szív / Ksítigarbha/
2. Hallásé: Kezében Gyémántjogarú / Vadzsrapáni/
3. Szaglásé: Ég-Szív / Ákásagarbha/
4. Ízlelésé: Világ Hatalmasa / Lókésvara/
5. Érintésé: Akadályhárító / Szarvanívaranaviskambhin/

1. a Fényhozó jelképe: kerék; jelszótagja: OM
2. a Mozdulatlané: gyémántjogar; jelszótagja: HÚM
3. a Kincsforrásé: drágakő; jelszótagja: TRAM
4. a Végtelen Fényé: tavirozsa; jelszótagja: HRÍ
5. a Véghezvivőé: keresztjogar; jelszótagja: A

A mester testrészei mint istenségek / eszményített személyek, eszmék és jelenségek megszemélyesítései stb./ lakóhelyei, folytatás:

1-3. bódhiszattvák

1. elme / helyét a szívbe képelték, de nem azonosították vele/ = Mandzsusri, a tudás: a nemtudás tagadása
2. tagok = Szamantabhadra, az általános jó: az indulat tagadása
3. erek = Maitréja, a szeretet: a szenvedély tagadása
- 4-13. haragvó, elrettentéssel oltalmazó istenségek
4. jobb kéz = Jamántakirti
5. bal = Aparádzsita
6. arc = Hajagríva
7. hímtag = Amritakundalin
8. jobb váll = Acsala
9. bal = Kámarádzsa
10. jobb lábakra = Níladanda

11. bal = Mahábala
12. fejbúb = Usnásacsakravartin
13. talpak = Sumbharádzsa

14-19. az egész testben: a megtestesített érzetek, istennők, kik a hal szellem-buddhának és "családjának" áldoznak.

a Gyémántsátrú könyve /Vadzsrápandzsara/: tantrikus mű, a kánon 11. műve /Rgyud I./

a Győzelemmel Túljutott: a történelmi buddha, Sákjamuni egyik leggyakoribb címe, jelzője; jelentése: aki legyőzte a szenvedést és úgy jutott a szenvedélytelen nem-lét létbe.

az áldozati jelkép-báb a lámaista oltár tésztából vagy vajból készített jelkép-alakzataira utal.

a Törvény /vagy Tan/ teste stb., a "négy test": az eszme megnyilvánulási formái, a megvalósulás és az átlényegülés /vagy átváltozás/ teste azok, melyeken keresztül a látható világban hat.

a kancsó-avatás: a kancsó itt a megtisztító víz jelképe, melyet tartalmaz.

a bal-orrlyuk: a "holddal tartó ér", a tantrikus anatómia három legfontosabb ere közül a nő-erőt képviselő lalaná ér kiindulópontja, mely a medencetáj mélyén csatlakozik újra a "középső érhez".

a Gyémánt Én-Nélküliségistennője, Nairatmjá, a szenvedélytelen nem-lét-lét, a külső tartalmaktól és én-tudattól nem "szennyezett", "tisztá tudat", azaz a nirvána megszemélyesítője; annak ékes bizonyítéka, hogy még e "nem szennyezett, tiszta tudati állapot" is megkívánja a képi, testi megszemélyesítés "szennyezését". Teste égbék színű, s a megvilágosult a vele való ölekezésben éri el a nirvána-állapotát.

a Látás Útja: a szellem megtisztulásának egyik fokozata, a tisztánlátás kezdete.

a közbülső lét: az újjászületést hívó buddhistáknál a halál és az újabb fogantatás közötti időszak, állapot.

a Dicső Rizshalom: közép-indiai buddhista szentély volt Amarávati közelében; nevével a Lhasza mellett 1416-ban alapított kolostor is, Drepung /'Bras-spuñs/, mely az ind Dhānyakūta vagy Dhānyakataka megfelelője.

Péhar, Dpe-dkar stb., a jövendőmondás egyik fontos, "harágvó" istensége, mint kincsörző démon, Kuvérával és a démonkirály Vaisravanával rokon.

Sziddhártha mester: a történelmi buddha Sákjamuni egyik jelző-névét viseli.

Atisa vagy Dipamkara Srdzsnyána, észak-indiai térítő /982-1055/, ki 1042-ben kezdett tevékenykedni Nyugat-Tibetben és a buddhizmus második tibeti felvirágzásának egyik legjelentősebb alakja.

az Örömteli Gyémántisten: a Hévadzsa egyik változata.

a Gyönyör Javának Köre /Csakrasamvara/: Héruka /a vérivó/ és Vadzsra-varáhi /az emse vagy emsefejű/ tantrikus istenségek és kísérei /Ak-sóbhja, a Mozdulatlan szellem-buddha kisugárzásai/ egyesülésével jelzett azonosulás, melynek célja ezúttal is a mindenség—személyiség—eszme egyesülése, mely a legfelső gyönyört jelentő "tisztá tudatba" torkollik, s egyben mindennek az elvont gyönyörűségnek a visszaváltása egy emberi képre alkotott istenségre, tehát ismét egy a valóságból szervesen elvont eszme szervesen megtestesítése.

Föld-Szfv, Kaitigarbha szellem-bódhisattva: Ratnasambhava, a

Kincsforrású szellem-buddha /dhjánibuddha/ "kisugárzása".

a Dicső Ur: tib. Mgon-po, szkr. Mahákála, tantrikus haragvó istenség, melynek —fontosságához illően— számos változata ismeretes.

az Istennő: tib. Lha-mo, szkr. Dévi, tantrikus haragvó istenség, egy a nyolc "ijesztő" vagy "elrettentő" közül.

a Könyörületes Szemű: Avalókitésvara bódhiszattva, Amitábhának, a Végtelen Fénynek, Nyugatdhjánibuddhájának "kisugárzása", társnője Tará, a Megmentő. A Mahájána-irányzat legfontosabb szellem-bódhiszattvája, igen sok változata ismeretes.

Kurukullé leányisten: szintén a Végtelen Fény "kisugárzása", jelszavának /mantrájának/ különleges erőt tulajdonítottak kigyómarás ellen, de ha harmincezerszer mondta ki valaki, miniszteren hihetett győzni, stb.

Eg Kincse bódhiszattva: a Kincsforrású "családjához" tartozik.

a Jóhallású Fia, Vaisravana mahárádza, az északi világtáj sárga színű, világórzó /és kincsőrző/ démonkirálya, Kuvéra kincsőrző démonnal rokon istenség, társnője Vaszudhára, a Kincsekű, aki Ratnaszambhava-kisugárzás és szintén sárga, mint Ratnaszambhava, Dél szellem-buddhája. Vaszudhára — vagy ahogy az ujjur fordítás hozzászerzi: Földistennő —, a gazdagság istennője. A Jóhallású Fia, Vaisravana egyik alakja, védőszellem-formája Dzsambhala, gazdagság-isten, kit baljában kincsekádó petymeggel, jobbában Vaisravana ernyője helyett/ citrommal szoktak ábrázolni. Kóvér hasa a bőség jelképe. Ugyancsak a Kincsforrású szellem-buddha családjához tartozik Aparádzsita démon, valamint a Sereg Ura, Ganapati, démonkirály.

Amóghadarsa szellem-bódhiszattva: a Véghezvivő, Amóghasziddhi szellem-buddha "kisugárzása", társai között van Vadzsravidárana és egy a sok Megmentő /Tará/ istennő közül.

az Édesfából Sarjadt /Iksváku/: Sákjamuni egy neve, mely arra a legenda utal, mely szerint egy őse nem asszonyi testből, hanem egy édesfára hullott férfigagból támadt.

Isvara /Mahésvara, Síva/ és Visnu: a hinduista világ istenségei, Mára, a Gonosz; a tibeti eredetiben jelképes néven szerepelnek: a Dicsőtörő, az Aranyruháju és a Virágnylő /szerelemisten/, nyilván a három fő baj, a nemtudás, az indulat és a szenvedély jelképei.

a Rossz itt a Tannak ellenszegülő démonokat, Mára, a buddhista ördög seregeit jelenti.

Szászkja pandita látszólag nem egyén és társadalom, hanem egyén /ember/ és természet /mindenség/ kettősségét igyekszik feloldani. Eszméi valóságontúliak: sajátos és szélsőségesen alanyi eszmeelvűsége látszatvilágnak hirdeti a valóságot, mint nem egy túl magabiztos, önhitt és egyént a köz fölé emelő vagy a túl bonyolult és kínzó valóság helyett az egyén látszatvilágát valósággá avató bölcséleti rendszer tette, mégis, ind hagyományaihoz híven, Szászkja pandita nemcsak megtűri, de használja az anyagelvűség olyan elemeit, mint a mindenség-építő elemek fogalmát, és ezek a kezdetlegesen egyetemes őselemek érvényesülnek a személyiség szerkezetében, sőt, a valóságon túli valónak hitt "tiszta tudat" állapotában is. Műve izgalmas jelteni szempontból is, több emeletű és több kiterjedésű jel- és jelképrendszere mozgó, és a maga egyszerre kezdetleges és bonyolult eszközeivel a mindenség egyetemes jelölésére törekszik.

A valóságon túli eszmevilág, mely nevelésbölcséletének alapja, meglehetősen valóságon inneni, pragmatikus, mondhatni földhöztapadt gyakorlattal párhuzamos. Az eszméi cél a tudással való azonosulás, az éntelen, szenvedélytelen és ezért szenvedéstelen, csak tudat-lét elérése; a gyakorlati cél viszont varázserők, hatalom, vagyon és dicsőség szerzése, mai szóval:

egyéni érvényesülés - egy arctalan társadalomban - és, hadd tegyem hozzá gonoszul: ajándék a mester számára.

Kegyetlen, tekintélyelvű neveléstanában a 13. század messzeségéből meghatóan hat a nevelőknek szóló szelíd intés; a valóságból elvont, de érvényességi határukon túl emelt és a valósághoz nem szervesen visszacsatolt eszméinek útvesztője pedig, mivel messzi, fájdalommentes, és mert nem szűnő lehetősége tévedéseinknek, ezért tanulságos példa mai elmék számára is.

Kara György

ས་སྐྱ་པཎིཏ་ཀུན་དགའ་བྱམ་མཆོད།

Szászkja pandita ikonképe

Ha csak felületesen is áttekintjük a legkülönbözőbb vallások túlvilág-elképzeléseit, azonnal szembetűnik, hogy mennyi bennük a hasonló elem: föld alatti pokol, alvilági folyó, pokol-fejedelem és bíró, a válogatott kínzásokat végző ördög-démonok, örök tűz, sírás és fogak csikorgatása, stb. Feltűnő az is, hogy a poklobéli világ nem egy eleme a "földi világot", különösen pedig az adott társadalom erőszakszervezetének intézményeit tükrözi elég közvetlen formában: a képekben például megelevenednek a kor ítélkezési jelenetei, bírák, vádlók, kínzómeisterek, és módszereik, valamint az általuk hozott ítéletek végrehajtása: nyelvkitépés, karóbahúzás, szétfűrészelés, nyúzás, stb. Ugyanakkor maguk az alvilág-leírások is közvetett megfélemlítő funkciót töltenek be; így tanulmányozásuk egyszerre szolgáltat adatokat a társadalom és a társadalmi tudat megismeréséhez.

Egy-egy közösségre, műveltségre érvényes következtetések levonásához azonban természetesen arra van szükség, hogy a szektánként, koronként és tájanként más-más kompozícióban jelentkező bonyolult hiedelem- és doktrína-szövevények egyedi, különös és általános elemeit, a lokális és "nemzetközi" nyelvfumokat elválasszuk egymástól. Az egyes tények és rendszerek csakis így válhatnak értékelhetővé, "érthetővé".

Az effajta elemzés előfeltétele, hogy magukat az alvilág-elképzeléseket ismerjük, és hogy konkrét közösséghez tudjuk kapcsolni azokat. Míg a közel-keleti, ókori-klasszikus és a keresztény-középkori alvilág-elképzelésekről alapos tanulmányok állnak rendelkezésre, és a források is megközelíthetők, addig, sajnos, az ázsiai vallások és irodalmak e tekintetben jószerével feltáratlanok, de különösen szegényes a buddhista-lamaista kozmológiáról közreadott anyag. A forrásokból szinte semmi sincs kiadva; a feldolgozások, összefoglalások, kézikönyvek pedig egy olyan alvilág-modellt ismételgetnek ma is, amelyet néhány kutató a múlt században állított össze szövegforrások megjelölése nélkül, talán szóbeli közlés nyomán. (1)

A kézikönyvek lekerekített, egysíkú leírásaival szemben a szövegek a túlvilágot nagyon is sokféleképpen ábrázolják. Magában a tibeti kánonban is több, egymástól eltérő felfogást találunk. Az általános 8 - 16 - 128 - 136 pokollal szemben például a Kālacakra-tantrát követő hagyomány 7 poklot sorol fel, ezeknek nevei is eltérnek a legfontosabb kánonikus összefoglalásától, amelyről alább még bővebben szólnunk. Ugyanez a szinkretizmus jellemzi az összes kozmológiai képzetet. Érdeemes megnézni, hogy Buston, a XIV. századi tibeti történetíró a világkorszakok számáról és hosszúságáról hányféle felfogást sorol fel, mindegyiket más-más jelentős egyházatya nevével fémjelezve.

Megfelelő előmunkálatok hiányában nem vállalkozhattunk arra, hogy dolgozatunkban részleteiben és teljes gazdaságukban mutassuk be a lamaista szövegek

pokol-ábrázolásait, hiszen ezek zöme még feltárássra vár. Ugyanezen oknál fogva elhamarkodott dolognak tartanánk messzesemenő következtetések levonását is, bár remélhető, hogy további tanulmányaink során túljutunk az anyagfeltárás stádiumán. Most a forrásoknál kell kezdenünk a munkát, és meg kell elégednünk azzal, hogy ezúttal egyetlen lamaista könyvet mutassunk be, amely a túlvilág kérdéseivel foglalkozik, és amelyet a múlt század első felében véstek fadűcba Mongóliában. A könyv címe: "Tanítás, amely képek segítségével mutatja be, hogy mely okok miatt születnek az élőlények a pokolba, vagy a bolygó-szellemek (préták) világába, és így az emberekben félelmet ébresztve a helyes útra kalauzolja őket." (2)

A műnek különös értéket ad, hogy tibeti és mongol szövegek mellett igen sok képpel teszi szemléletessé mondandóját, és ezek a fametszetek sajátosan XIX. századi, helyi színt adnak a sokszor ezer-kétezer éves szövegeknek. Elképzelhető, hogy például az a jelenet, amikor a villás-puskával felszerelt borzas démonok az olvadt ércet bugyborékoló vasfazék felé terelgetik a bűnösöket, milyen eleven emléket ébreszthetett a korabeli pusztalakókban, és feltehetően a könyv terjesztőinek egyik célja is éppen ez volt. Véleményünk szerint a fanyomat megérdemelné, hogy teljes terjedelemben és fordítással álljon a kutatók rendelkezésére, de itt természetesen csak felfűtöt adhatunk belőle.

A lamaista irodalomnak több műfaja foglalkozik pokolképekkel. A legismertebb forma a világon szinte mindenütt megtalálható pokoljárás típus. A buddhista irodalom legismertebb "pokoljárója" Maudgalyāyana, aki, miután megtudja, hogy anyja, bűnös életmódja következtében, az alvilágba került, Buddha segítségével alászáll megmentésére. (3) Ez a történet indiai eredetű, és már igen korán népszerű volt Kínában is. (4) A műnek néhány kézírata Tun-huangból került elő, s ezek közül az egyik illusztrációkra is hivatkozik. (5) Ez azért érdekes számunkra, mert a későbbi Molon-toyin illusztrációk szoros rokonságot mutatnak a mi könyvünk képeivel. Maguk a szövegek alapvetően különböznek: a Molon-toyin történet irodalmibb jellegű, dramatizált változata is élt a kínai avalambana népműveken.

Más pokoljárásokról is szólnak tudósítások, ezek közül Avalokitesvara és Csojidszid dákini utazása lett népszerű Tibetben és Mongóliában. (6)

Egy másik lamaista irodalmi típust képvisel a Bar-do thos-grol. (7) Ez valószínűleg rituális kézikönyv, amely a halál után a túlvilágon bolygó léleknek ad tanácsot. Evans-Wentz 1927-es angol kiadása nyomán e mű a "Tibeti halottaskönyv" néven vált ismertté Európában. A német fordításhoz C.G. Jung írt előszót.

A mi folyamatunk ezekkel szemben egy harmadik, nem kevésbé népszerű típushoz tartozik, a tankönyvszerű, szisztematikus pokolleírások közé, amely azonban nem nélkülözi a pokoljárás bizonyos motívumait sem; néha ebben is szó esik egy szerzetesről, aki időről-időre megjelenik, s a szerző az ő szemén át láttatja az alvilági szenvedéseket.

A következőkben ismertetni fogjuk a könyv adatait, a meglévő példányok lelőhelyeit, és azt, amit keletkezéséről, szerzőjéről eddig ki tudtunk deríteni. Leírjuk tartalmát, a poklok és bolygó-szellemek benne megtalálható neveit, és bemutatunk néhányat illusztrációiból.

A fanyomat

A fanyomat tulajdonképpen nem ismeretlen a mongolisták és tibetisták előtt. Egyik példányát W. Heissig írta le Katalógusban, (8) egy másikat pedig, amely a Sven Hedin gyűjteményben van, P. Aalto. (9) Ez utóbbi példány tibeti részeit H. Eimer katalogizálta egyik legutóbbi cikkében. (10) Heissig professzor megemlíti a könyvet mongol irodalomtörténetében is. (11) Ugyanő a képek közül is közreadott néhányat a mongol pokoljárás-történetekből szemelvényeket közlő kis könyvében. (12) További illusztrációkat jelentetett meg meg Kara György A mongol irodalom kistükrében, valamint a mongol könyvről szóló munkájában, és Bethlenfalvy Géza a Tibeti könyvillusztrációk c. kötetében. (13)

A katalógusok tanúsága szerint a fanyomat négy példányát őrzik a különböző könyvtárakban: egyet Marburgban, egyet Stockholmban, egyet Ulánbátorban, (14) s egy négylapos töredékét Leningrádban, (15) egy példány magántulajdonban, ugyanott van.

Örömmel számolhatunk be arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Kélti Könyvtára tulajdonában, további 3 példány van (Mong. 278/a, b, c). A legteljesebbet, amely 385 lapból áll, Kara György, Kőhalmi Katalin és Róna-Tas András hozta Mongóliából, Erdeni-dzú kolostorból. A második példány 196, míg a harmadik 131 lapot tesz ki, s ez csupán a szöveges oldalakat tartalmazza, a képes részek hiányzanak belőle. E példány margóján kézzel írt mongol lapszámozás van, amelynek folytonossági hiányaiból kitűnik, hogy ez a lapszámozás még az illusztrált részek kiszedése előtt készült. Az első és harmadik példányt XIX. századi orosz papírra nyomtatták. A lapokon nyolc különböző domború papírrjel található, amelyek alapján megközelítőleg megállapítható, hogy a papírlapot mikor és melyik gyár állította elő (16). Az egyik, tizennyolcszor előforduló papírrjelen pl. ezt olvashatjuk: "Fabrika naslednikov Sumkina". Ez a papírmalom 1829-től működött, s még ma is termel Lajskban, Vologda körzetben. A kezünkben lévő papírfajtát, 1855-től gyártották ott gépi eljárással. A második példány kétrétegű, összeragasztott, sárgás kínai papírból készült.

Mindhárom fanyomatunk lapjai teljes össze-visszaságban voltak, s nem könnyű feladat elé állított bennünket rendberakásuk, mivel a margókon nincs végigfutó, egységes lapszámozás, csak az egyes részeknek van külön, belső lapszámozásuk, amely néha tibeti vagy mongol számnevekből, tibeti kötetjelekből, néha pedig számjegyekből áll. Végül is a lapokat a margón található kötetjelek és lapszámok (ka 1, 2, ... stb.; kha 1, 2, ... stb), a margó-címek és a tartalom figyelembevételére alapján sikerült rendezni. Az egyes példányok összeállítását követően kerülhetett sor arra, hogy az első, legteljesebb példány hiányait a többiből kiegészítsük, s így egy 397 (+1) lapos változatot kaptunk. Ennek a példánynak a lapszáma megegyezik a legteljesebb ismert változatéval, a stockholmiéval. A +1 oldal egy előző részhez tartozónak látszik, azonban ez a rész eddig nem került elő. A második, kínai papírra készült változatból nem egyes lapok hiányoznak, hanem teljes fejezetek, a meglevő részek többé-kevésbé teljesnek látszanak. Ez arra a feltevésre ad alapot, hogy a nyomtatódúcok vésése nem egyszerre történt, hanem időről-időre egy-egy újabb résszel bővítették a már meglevőket. Ezt a feltételezést látszik igazolni az a tény is, hogy a műhöz tartozó tartalomjegyzék, amely újra felsorolja a műben szereplő poklokat, sokszor kevesebb alpokolról beszél, mint amennyi a teljes könyvben ténylegesen szerepel. Elképzelhető, hogy először

egy szűkebbre szabott terv szerint készítették el a könyvet, amely a 136 pokol közül csak meghatározott számút mutatott volna be, majd később további leírásokat és ábrázolásokat is hozzákapcsoltak.

A szerző és a források

Könyvünk kétségtelenül kompiláció, csaknem teljes szövegét a Kandzsurból vették. A legfőbb átvett szöveget a mongol fordítás Dambaniršag-ként emlegeti, ez a tibeti Dran-pa űer-bžag cím átírása, amely pedig a Phags-pa dam-pa'i čhos dran-pa űe-bar gžag-pa szútra címének rövidített változata. (17) Kisebb részeket más forrásokból is vettek át, így a ta és tha részt a Dul-ba gži (Vinayavastu)-ból, s néhány oldalt a 'jañs-blun-ból is. A kompilátor a Lam-rim pokolrendszerét is figyelembe vette. (18) Némely részének forrását még nem tudtuk azonosítani.

A kompilátor neve, Bandida Cebel Vangčug dorje (tib. Pañdita Che-spel dbañ-phug rdo-rje), háromszor fordul elő a könyv mongol nyelvű részében. (8/b. 303/o, 352/b.). A szerző azonosítható Erdeni bisireltü mergen bandida kambu-val, aki az Üifen güng qosiyun barayun süme kolostorban dolgozott, s feltételezhetően m Khan-po lámája volt. (19) Valószínűleg fontos, művelt személy lehetett, mert tibeti katalógusokból úgy tűnik, hogy műveinek gyűjteményes kiadása (gsuñ-bum) is létezett, amelyet általában csak jelentős alkotók műveiből állítottak össze. (20)

A tartalom

A következőkben egy jegyzéket közlünk, amelyben részletezzük, hogy a fanyomat mely részekből áll, megadjuk az általunk adott lapszámozást, és az eredeti, margón található paginációt. (Az 1. és 2. rész margójeleit nem adjuk meg, mert a ka 1, 2, 3, ... kha 1, 2, 3, ... stb. pagináció elegendő meghatározásukra).

1. Bevezetés

'Di ni las gañ-gis dmyal-ba dañ yi-dvags gañ-du skye rgyu-las ris-mo-dañ bšad sbrags-nas 'figs-pas flams-su len-te lam bžañ-la 'jug rgyu'i man-ñag bžags. Ene anu yambar űile-ber tamu birid-tü töröktü učir-i il-yan salyafu tusburi jiruy nom-i qamtu-da űiledügsen-eče ayun angqaraűa bubasu sayin mör-tür oroqu-yin ubadis orusibai. "Tanítás, amely képek segítségével mutatja be, hogy mely okok miatt születnek az élőlények a pokolba, vagy a bolygó szellemek világába, és így az emberekben félelmet ébresztve a helyes útra kalauzolja őket."

1-15. lap, ka 1-11 mongol szöveg, ka 12 (gon), 12 ('og), 13, 14 tibeti szöveg.

2. A pokol körei

a/ Yañ-sos; Dakin edegeregči 16-55 lap; ka 15-54

Thig-nag; Qara siyum-tu 56-63 lap; kha 1-8

Bsdus-gžom; Quriyan daruyči 64-98 lap; ga 1-35

Nu-bod; Ukilan dayudayči 99-113 lap; na 1-15.

<u>Nu-bod čhen-po; Yeke ukilan dayudayči</u>	114-120 lap; <u>ca</u> 1-7.
<u>Cha-ba čhen-po; Yeke qalayun</u>	121-143 lap; <u>chan</u> 1-23
<u>Rab-tu cha-ba; Masida yeke qalayun</u>	144-153 lap; <u>ja</u> 1-10
<u>Mnar-med; Amulasi ügei</u>	154-228 lap; <u>na</u> 1-77

(Két lapon két szám szerepel: 51-52 és 74-75.)

- b/ Gran-dmyal; Naiman küiten 229-230 lap; ta 1-2
c/ Ni-che-ba'i dmyal-ba 231-270 lap; tha 1-40

3. A pokol felosztásának és az egyes részek neveinek rendszerező felsorolása, s az egyes bűnök bemutatása, amely az alvilág különböző helyeire való szűletést eredményezi.
A Dran-pa űer-bžag-ból vett rész.
Dambaniršay-du bui tamu-ud-ača kümün-ü bayidal-dur neyilegüün abču.
yambar üile kigsen anu alin tamu-du törökü-i tobčilan...
271-303 lap; mongol számozás 1-33.
4. A 36 bolygó-szellem nevének felsorolása és képei
304-309 lap; számozás 1-6.
5. Az 1-6. és 16-18. bolygó-szellem tibeti leírása
310-316 lap; tibeti számozás 1-7.
6. A bolygó-szellemek felsorolása, a Dran-pa űer-bžag-ból átvett rész.
gangjuur-yin dangbaniršay-dur yaruysan 36 jüil birid-ün nomlal-i tusbüri-
eče tobčilan quriyaŋu öber öber-ün segül-dür...
317-352 lap; mongol számozás 1-36.
7. A negyedik bolygó-szellem mongol leírása
Birid 36-ača dörbedüger inu...
353-356 lap; mongol számozás 1-4.
Margójel: Rin-ma-bab
8. A huszönötödik bolygó-szellem mongol leírása
Birid 36-ača qorin tabuduyar ...
357-362 lap; mongol számozás 1-6
Margójel: khe-spogs
9. Képek és tibeti szövegek kánonikus és extrakánonikus művekből bizonyos bűnök és büntetések bemutatására.
363-378 lap; Margójelek és tibeti számozás: legs-nes ... 1, 1, 3, 4; brul-gtor..
1, 2; ke'u-chan... 1, 1, 2, 3; bsan bšad...

1; lan -čhags... 2; gtor-ma...1;
 'jigs-byed...
 2, 3; [dkar -čhag]1

10. A hatféle létforma

Eke boluysan jiruyuan jüilün amitan-u bayidal anu orusiba

379-390 lap; mongol számozás 1-12

11. Különböző létformákról szóló tibeti munka, a Dran-pa űer-bžag része.

Dran-pa űer-bžag-las űag-gi las phra-mo spoű-pas ri-rab-lhun-po'i baű-rim gűis-par gnas-yul-la čhags-par byed-pa žes-pa'i lhar skye chul ni

391-397 lap; tibeti számozás

A fanyomatban ábrázolt poklok

A könyv mintegy 2/3-át kitevő 2. rész adja a nagy és kis forró poklok, a hideg poklok és a rövid idős poklok leírását.

A különböző buddhista szövegek különbözőképpen vélekednek a poklok számát illetően, az egyes szövegek között jelentős eltérések mutatkoznak. A korai buddhista szövegek mindössze nyolc pokolról beszélnek, míg a későbbi és a lamaista szövegekben ez a szám már nyolc forró és nyolc hideg pokolra, valamint az ezekhez tartozó különböző számú alpokolra növekszik. A 136-os változatot megtaláljuk a páli, kínai és tibeti szövegekben is. Ez az elképzelés nyolc nagy és 128 kis poklot tételez fel, s nem veszi számításba a hideg poklokat. A mi szövegünk a 366/a oldalon 136 kis poklot említ (dmyal-ba čhuű-űu brgya-sum-ču-rca-drug-pa). Úgy tűnik, hogy a szerző a hideg poklokat is a kis poklokhoz számítja.

Bár könyvünk nem teljes, és nem adja meg az említett valamennyi pokol nevét és képét (például az Újragyógyuló pokolnak csak hét alpoklát említi), a címlapok minden esetben az egyes nagy pokolhoz tartozó 16-16 alpokol rendszerében gondolkozva beszélnek. Például: "Az Újragyógyuló pokol 16 bugyrából ez a hatodik, amelyet Sötétnek hívnak".

A következőkben felsoroljuk azokat a poklokat, amelyeket ami fanyomatunk leír.

A pokol körei

A nyolc nagy meleg pokol

I. (ka) Újragyógyuló T: Yaű-sos M: Dakin edegeregči

Ebben a pokolban az elítéltek kezében éles szűrő, vágó szerszámok vannak. A szél jobbra-balra fújja őket, s így egymást darabokra kaszabolják. Ezzel azonban nem érnek véget szenvedéseik, mivel amikor megsemmisülve a földre buknak, a légből hang hallatszik: "Éledjetek újjá", erre tagjaik újra összeforrnak, csak azért, hogy kínzatásuk előlről kezdődhessék. Ez az ismétlődés, a szenvedések véget nem érő

volta a pokol szinte valamennyi bugyrára jellemző, s a buddhizmus-alapgondolatából, az újraszületés elméletéből fakad. Ebbe a pokolba kerülnek az öngyilkosok, gyilkosok, a becstelen orvosok, akik betegek halálát okozták, s a zsarnokok.

Ennek a pokolnak, mint az összes többinek, tizenhat köre van, ebből a mi fanyomatunk hetet sorol fel:

- 1/ Tisztátalanság mocsara; T: Mi-gcañ-ba'i 'dam;

M: Ariyün busu-yin balčiy šabar-tu

- 2/ Vassá változó (itt a tibeti inkább "Vassal átváltoztató-"nak fordítható) T: Lčags-kyis bsgyur;

M: Temür-tür körbelgegči

- 3/ Fazékban főzetés; T: Snod-du bčos-pa'i dmyal;

M: Saban-a činaydaqu

- 4/ Soha nem nyugvó szenvedés; T: Gnod-pa rnam-par ma-gži-ba;

M: Qoorlal egenegte ülü amurliqu

- 5/ Sötét; T: Mun-pa;

M: Qarangyui-tu

- 6/ Örök boldogtalanság; T: Kun-tu mi dga';

M: Nebtedegen ülü bayasuyči

- 7/ Elviselhetetlen érzékelés kínja; T: Chor-ba bdo-ba;

M: Mederel jobalang dabaran arbidduyči

8-16. Hiányzik

- II. (kha) Fekete csfkos pokol; T: Thig-nag; M: Qara siyüm-tu

Itt a bűnösöket a földhöz szegezik, testükön fejüktől a talpukig 4-8 vonalat húznak vonalzóval, majd ezek mentén égő, tűzés fűrészekkel, késekkel felvágják őket. Ebbe a pokolba azok kerülnek, akik életük során nem viseltek kellő tisztelettel szüleik, Buddha és a papok iránt.

- 1/ Az állandó elviselhetetlen égés fojtogató érzékelésének pokla; T: Sreg-pa mi bžad-pa'i chor-ba rtag-tu 'dus-pa; M: Tülegdeju baraydasi ügei ürgüljide mederel quruy-dayči

- 2/ Teljesen elviselhetetlen; T: Rab-tu mi bžad-pa;

M: Masida testesi ügei

- 3/ Keselyűvel fenyegető; T: -; M: Tas-bar ayuulyayči

4-16. Hiányzik

- III. (ga) Összemorzsoló; T: Bsdus-gžom; M: Quriyan daruyči
 Ebben a pokolban a bűnösöket vörösen izzó oroszlán; kecske; birka; ökör-
 fejű vas-hegyek szorítják össze, hogy testük minden nyílásából a vér fo-
 lyóként ömlik. Itt szenvednek azok, akik a tant semmibe vették, lebecsül-
 ték, ide jutnak azok a papok, aki a meg nem tartott szertartásokért pénzt
 vettek fel. A tolvajokat vas mozsarakban törik, üllőkön kalapálják ebben a
 pokolban. Ide jutnak azok is, akik csalárd módon kereskedtek, a súlyokat
 megkönnyebbítették, a mércéket megrövidítették, valamint azok, akik a
 szemetet, döglött állatokat a közútra vetették.
- 1/ Mérhetetlen kín; T: Chor-ba chad-med-pa; M: Kemji ügei mederel-tü
 - 2/ Herélő; T: 'Bras-bu a-la bud lta-bur gčod-pa; M: Temüsü-yi tasulay-
či
 - 3/ Végtag kitépő; T: Gnad gčod-pa; M: Üyes tasulayči
 - 4/ Morzsoló; T: Sdus-pa; M: Quriyayči
 - 5/ Hiányzik
 - 6/ Félelmetes; T: Ńam-ia-ba mañ-ba; M: Ńigirkemsig-tei
 - 7/ Elviselhetetlen szenvedés; T: Gnod-pa mi bzad-pa; M: Qoorlal testesi
ügei
 - 8/ "Acsa"-t mondó; T: A-ča zer-ba; M: Ača kemekü
 - 9/ "Kji-hud" mondó (a mongol "Morzsolva romboló"-nak fordítható);
 T: Kyi-hud zer-ba; M: Quriyan ebdegči
 - 10/ Örök tüzes könny-folyam; T: Mčhi-ma'i rgyun me lta-bu; M: Nilbusun
ürgüljilel yal metü
 - 11/ Az érzékszervek teljes bezárása; T: Dbañ-po thams-čad 'gag-pa;
 M: Erketen бүкү nehtedegen qayayad bögledegči
 - 12/ Határtalan kín; T: Chor-ba mtha'-med-pa; M: Ńobalang-un mederel
kijałalasi ügei
 - 13/ Lótuszhoz hasonlóan kinyíló; T: Padma ltar; M: Lingqu-a metü
qayarayči
 - 14/ Nagy lótuszhoz hasonlóan kinyíló; T: Padma čhen-po ltar; M: Yeke
lingqu-a metü qayarayči
 - 15/ Tűzhely; T: Me-thab; M: Ńal-un tuly-a
 - 16/ Égő parázs kerítésű; T: Me-mdag-gi ra-ba; M: Ńal-un oči-yin
küriy-e-tü
- IV. (ña) Síró-rívó; T: Ńu-bod; M: Ukılan dayudayči

Az itt szenvedők enyhét adó helyet keresve egy vas-házhoz érnek, és a-
 mint bemennek, az ablakok, ajtók eltűnnek, mindenfelől tűznyelvek lángol-
 nak fel, semerre sincs menekvés. Itt azok szenvednek, akik földi életük-
 ben börtönbe kerültek, megzavarták az ivóvizek tisztaságát, zúgolódtak az
 időjárás ellen, s azok, akik elpazarolták az ételt.

1-4. Hiányzik

- 5/ Tűzpor, parázs-féreg; T: Me'i phyé-ma srin-bu;
M: lāl-un talq-a nurm-a qoruqai-tu
- 6/ Izzó vas mozsártörő; T: Lčags-kyi me 'bar-ba'i gtun-šin;
M: lāl badaraysan temür nidügüür
- 7/ Izzó kőeső; T: Rdo-me 'bar-ba char-ltar 'bab-pa;
M: lāl badaraysan čilağun qura bayuyči
- 8/ Gyilkol, de nem öl meg; T: Gsod-med; M: Alaydaqu ükügdekü ügei

9-12. Hiányzik

- 13/ Égő nád füstjének kertje; T: Čhu-šin bsregs-pa dud-pa'i chal;
M: čegesü tülegdegsen utuyan-u čecerlig
- 14/ Égő parázs füstjének kertje; T: Me-mdag dud-pa'i chal;
M: lāl-un nurm-a utuy-a-tu čecerlig-tü
- 15/ Izzó kód; T: Glog-gi na-bun; M: Gilbelgen-ü budang-tu
- 16/ Gyanakodva mindenképp kivizsgáló; T: Kun-tu rtog-byed;
M: Büküi-eče sejšigten yadayči

V.

(ča) Nagy síró-ríró; T: Ńu-bod čhen-po; M: Yeke ukilan dayudayči
Az előzőnél még hevesebben izzó vasházban szenvednek az elítéltek, s kínjukban hangosan ordítanak.
Ez az eretnekek pokla.

- 1/ Üvöltő és szörnyen üvöltő; T: Sgra 'byin-čin šin-tu sgra 'byin;
M: Barkiraqu böged masida barkirayči
- 2/ Mérhetetlen érzékelés; T: Chor-ba dpag-tu med-pa;
M: Kemjiy-e ügei mederel-tü
- 3/ Éles érzékelés, alig elviselhető hőség; T: Chor-ba rcub-čin
cha-ba bzod-par dka'ba;
M: Mederel-ni siregün böged qalağun teskü-e berke
- 4/ Példátlan szenvedés; T: Gnod-pa dpe-med;
M: Qoorlail üligerlesi ügei
- 5/ Teljes sötétség; T: Thams-čad mun-pa;
M: Nebtedegen qarangyui
- 6/ A világok közti űr sírása (a mongol "A világot betöltő sírás"-nak fordítható); T: 'jig-r ten-gyi bar-gyi Ńu-ba;
M: Yirtinčüi degüüren ukilayči

7/ Hiányzik

- 8/ Életoltó; T: 'Čhi-ba-daŋ bčas-pa; M: Ami ükülte
- 9/ Átváltoztató; T: Gžan-du gyur-ba; M: Busud-tur urbažu

10-12. Hiányzik

- 13/ Hosszú kín; T: Chor -ba riñ -ba; M: Urtu mederel -tū
 14/ Határtalan kín; T: Chor -ba mtha' -yas; M: Mederel kiŋayar ūgei
 15/ Vadzsra csőrű sólyom; T: Kva -mčhu rdo -rje lta -bu;
 M: Vajra palam qosiyutai qarčay -tu
 16/ Vér és velő szívó; T: Khrag dañ rkañ za -ba;
 M: Čisu kiged čimūge idegči
 17/ Tizenegy tűznyelv; T: Me -lče bču -gčig; M: Tal -un dölty -e

VI. (cha) Nagy forró pokol; T: Cha -ba čhen -po; M: Yeke qalayun
 Itt az elfélteteket vaskötéllel húzzák fejüknél és ivarszervüknél fogva, így darabokra szagatják, majd olvasztott vasban főzik. Itt nyerik el büntetésüket azok, akik állatokat sütöttek meg, hogy megegyék.

- 1/ Nagyon égető nagy; T: Rab -tu sreg -pa čhen; M: Masi yeke tūligdegči
 2/ Fehér lóuszhoz hasonló; T: Padma dkar blta -bu;
 M: Čayan lingqu -a metū
 3/ Kígyóval körülkötöző; T: Sbrul khyil -ba ? lta -bu;
 M: Moyai oriyalaysan metū
 4/ Olvasztott rézben fickándozó hal; T: Zañs žus -par ña 'khyug lta -bu;
 M: Qailamal Jes -tūr jiyasu körülbeküi
 5/ Vaszfázék; T: Lčags -kyi bum -pa; M: Temūr bumba
 6/ Rohanó vörös folyó; T: Čhu -bo dmar -po 'bab -pa; M: Ulayan usu bayuyči
 7/ A lábszárbán és a csontokban sok féreg; T: Rkañ dañ rus -pa -la srin -bu mañ -po; M: Köl yasun -dur qoruqai olangtai
 8/ Minden élet elégető; T: Skye -bo thams -čad sreg -pa;
 M: Törölkiten бүкүгеи [=bügüdeyi] tūlegči
 9/ Mértéktelen földbe süllyedés; T: Sar 'byin mtha' -yas; M: ŋajar -tur kemjiši ūgei jibegči
 10/ Nagy lóuszhoz hasonló; T: Padma čhen -po lta -bu;
 M: Yeke lingqu -a metū
 11/ A hat vég; T: Mtha' drug -pa; M: Aday -un 6
 12/ A csontokat vadzsrához hasonlóval feltörő és megsemmisítő;
 T: Rus -pa rdo -rje lta -bus 'byuñ -žiñ 'du -ba;
 M: Yasun -ni vajra metū -ber qayaraqu böged quruydaqu
 13/ Mindenfelől izzó tűz, és vaskötelekkel körülkötöző;
 T: Phyogs thams -čhad me 'bar -ba lčags -thag -gis dkris -pa;
 M: jüg бүкүи -eče yal badarayči ba temūr degesü -ber oriyayad...

- 13a/ Fekete vaskötelekkel tépő és vágó: T: Skud-pa nag-pos 'dral-žin gčod-pa; M: Qara temür-ün utasu ekiled tasulayči
- 14/ Nakra férges (a tibeti "Nakra féreg, kerék és félelmetes születés"-nek fordítható; T: Srin-bu na-kra dañ 'khor-lo dañ mi 'jigs-žjigs-ltar skyes-pa; M: Nakra qoruqai-tu
- 15/ Sötétségként beborító erdő-tűz; T: Nags-chal-gyi me mun-ltar 'khrigs-pa; M: Cečerleg-ün yal qarangyulan tululayči
- 16/ Méhek gyémánt-fegyverzetével kínzó (a mongol "Mézes kövekhez hasonló méhekkkel ártó fegyver"-nek fordítható) T: Buñ-ba rdo-rje lta-bus gnod-pa'i go-žha; M: Bal-tu čilayun metü žögei-ber qoorlayuluyči quyay-tu

VII.

- (ja) Nagyon forró pokol; T: Rab-tu cha-ba; M: Masida yeke qalayun
A hamis próféták pokla, ahol izzó lándzsákat döfnek testükbe, vas-villákkal tépik tagjaikat, izzó vasra terítik testüket, azután olvasztott vasat öntenek le torkukon.
- 1/ Minden irányból nagyon égető; T: Phyogs thams-čhad rab-tu sreg-pa; M: žüg бүкү-degen түligdegči
- 2/ T: Nagytestű, a félelem jajszavát nagyon hallató; M: Nagyhangú; T: Lus čhen-po šin-tu sgra 'byin 'jigs-'jigs ltar-bu; M: Masi yeke dayun yaryayči
- 3/ Tűznyelvvvel szűrő; T: Me-lče gcug [bcug?] lta-bu; M: Gal-un döli-ge qadqayči
- 4/ Esőként hulló izzó parázs; T: Mdag-me bye-ma lta-bu'i čhar-'bab; M: Oči yal qur-a metü bayuyči
- 5/ (Belül) izzó parázs; T: Me-mdag yod-pa; M: Dotora-ban yal-un oči-tu
- 6/ A-la-la-t kiabáló; T: A-la-la zer-ba; M: A-la-la kemegči
- 7/ Teljesen nyers hússá válás szenvedése; T: Šar-gyur-ba thams-čhad thams-čhad sdug-bsñal-ba; M: Miqan-čur boluğsan бүкүй jobalang yambarčilan...
- 8/ Nagyon forró, rév nélküli folyam; T: Čhu-bo rab-med rab-tu cha-ba; M: Olum ügei usu masi qalayun
- 9/ Mindig sötét; T: Rtag-tu mun-pa; M: Imayta qarangyui
- 10/ A szenvedés gyökere; T: Gnod-pa'i rgyud [rgyu?]; M: Qoorlayuluyči-yin ündüsü
- 11/ Gyötörve lehulló kötélháló; T: Srad-bu'i rgyud 'bab-pas dkrugs-pa; M: Utas-bar baylay-a bay-lay-a-bar yutayaci
- 12/ Hajmeresztő; T: Sgra [=skra] šad 'jiñs-pa; M: Üsün-ü sirekeg egedereki

- 13/ Könyörületért üvöltő; T: Sñiñ-rje-rje skad sgra 'byin-pa; M: Ore-beddün ibegekü-yin dayu yaryayči
- 14/ Nagy könyörület [-ért üvöltő]; T: Sñiñ-rje čhen-po; M: Yekede örebedkülügči
- 15/ Könyörtelenség földje; T: Sñiñ-rje med-pa'i sa; M: Örebedkü ügei yaJar
- 16/ Száraz faként gyűjt össze; T: Šiñ skam bsdus-pa lta-bu; M: Qatay-san modu metü quriyaqu

VIII. (ña) Soha meg nem nyugvó; T: Mnar-med; M: Amulasi ügei
 Ez a legkegyetlenebb szenvedéseket tartogató pokol, s itt kell az elítélteknek a leghosszabb időt eltölteniük. Állandóan égetik a testeket, ezek azonban sohasem enyésznek el. Ide kerülnek azok, akik Buddhát gyalázták, megsértették a tanítást, vagy papok vérét ontották.

- 1/ Mint varjú csőre; T: Bya-roq-gi kha lta-bu; M: Keriy-e-ü ama
- 2-3/ Hiányzik
- 4/ Rókahangú; T: Wa-skad 'byin; M: Ünegen-ü dayu-tu
- 5/ T: Vasnyelv és Farkas étke; M: Farkas étke;
 T: Lčags-kyi lče és Spyañ-gi zas; M: Činu-a-yin idesi
- 6/ Fekete has; T: Lto nag; M: Qara qoduyudu
- 7/ Testet átható félelem; T: Lus žum (mi zad 'phyan-bar skyes ni);
 M: Bey-e mitaraqu
- 8/ Félelemre megtanító lidércnyomás; T: Rmi-lam 'jigs-byed ston-pa;
 M: Ayuqun üjegülegči
- 9/ Felakasztott test, mérhetetlen kín;
 T: Lus zum mi-zad 'phyan; M: Bey-e degüüjilegülkü mitaral sintaral baraydasi ügei
- 10/ A hegyek egymásra szakadnak; T: Ri-brcegs čhar-ltar 'bab-pa'i;
 M: Ayula dabqurlaqu bayuyči
- 11/ Hiányzik
- 12/ Csillagfűzér; T: Skar-'phreñ-ba; M: Odun erikelegsen
- 13/ Mindenfajta kínnal gyötrő; T: Sdug-bsñal kun-gyis ñen-pa; M: Joba-lang bügüde-iyer gemtegči
- 14/ A bőrt csíkokra hasító; T: Ko-dra[~kro-dra~ gos-dral]; M: Siri arisuban žisügülkü
- 15/ Vas lemez; T: Lčags glebs; M: Temür qabtasu-tu
- 16/ Az élőket tűzzel égető; T: 'Gro-ba mes sreg-pa; M: Amitan-i yal-iyar tülegči

- IX. (ta) A nyolc nagy hideg pokol; T: Grañ-dmyal brgyad; M: Naiman küi-ten
- I. Fagyhólyagos; T: Čhu-bur čan; M: Usun čöbürgüd
 - II. Felfakadó fagyhólyagok; T: Čhu-bur rdol-pa; M: Usun čöbürgün del-belegči
 - III. Fogvacogó; T: So tham-tham pa; M: Sidün-ni qabčiyayči
 - IV. Kyi-hud mondó; T: Kyi-hud zer-ba; M: Kiyud kemegči
 - V. Acsu-t mondó; T: A-čhu zer-ba; M: A-čuu kemegči
 - VI. Kék lótuszként kinyíló; T: Utpal-ltar gas-pa; M: Udbala metü qaya-rači
 - VII. Padmaként kinyíló; T: Padma-ltar gas-pa; M: Badma metü qayaray-či
 - VIII. Nagy padmaként kinyíló; T: Padma-ltar gas-pa čhen; M: Badma metü yekede qayarayči

A hideg poklok – érthető okokból – inkább az északi buddhizmusban váltak a túlvilág állandó részévé. A hideg poklokba szenvedők jégen, jeges vízben ülnek, mígnem egész testüket fagyási hólyagok borítják, ezek felfakadnak, majd az elítéltek egész teste kék és rózsaszín virágként széntnyílik. Fogaik vacognak, szorosan összezáródnak, így már csak értelmetlen szótagokat tudnak kiejteni.

A 36 bolygó-szellem

A hat létforma közül a préraké, bolygó-szellemké, csak egy fokkal jobb a poklobeliekénél. A szóhoz, amely eredetileg "elhúnytat", "Nemrég elhunyt ember visszajáró lelkét" jelenti, a buddhista dogmatikában pontosan meghatározott, s a kézikönyvekben is mindig megtalálható leírás járul. Eszerint a bolygó-szellemeket állandóan éhség és szomjúság kínozza, ugyanis hasuk óriási, de torkuk, mint a tűfoka. Ha szörnyű kínok között sikerül is lenyelniük valamit a körülötük bőségesen heverő ételből, italból, az is izzó vassá, parázssá változik, s csak fokozza szenvedésüket.

A "hivatalos" préta fogalom azonban az idők folyamán hihetetlenül kitágult, a legkülönbözőbb népi hiedelmek gyűjteménye lett. Már a páli kánonban szereplő későinek tartott Petavatthu is a legkülönbözőbb kísértethistóriák gyűjteménye. A bolygó szellemek fajtáinak szaporodása az északi buddhizmusban csak folytatódott, és egyes szövegek úgy tudják, hogy alakjuk és számuk végtelen. Vannak rendszerési kísérletek is, (21) egy ilyet a mi könyvünk is tartalmaz. A sokféle bolygó-szellem és kísértet-fogalom keveredése ebben jól megfigyelhető. A könyvben mindegyiknek a képe is megtalálható. A felsorolás csak a mongol neveket adja teljes számban a tibetieknek csak egy része szerepel. A hiányzó tibeti elnevezéseket a Dran-pa fier-bžag-ból vettük.

- 1/ Éhségtől görnyedő; T: lto-gug; M: ölösčü ebkerigsen
- 2/ Tűfok torkú; T: kha khab-ltar phra-ba; M: ama ǰegüü-i sübe metü nariqan
- 3/ Bélsárevő; T: bsañ-pa za-ba; M: bayasun-i idegči

- 4/ Mindent megmutató; T: kun-ston; M: bükün-i üjegülügči
- 5/ Illatevő; T: dri za-ba; M: ünür idegči
- 6/ Tanevő; T: čhos za-ba; M: nom idegči
- 7/ Hányadékevő; T: skyugs-pa za-ba; M: bögeljisün idesitei
- 8/ Vízivő; T: čhu 'thun-ba; M: usun uyuyči
- 9/ Szája étek nélküli; T: kha zas-med; M: aman-i idege ügei
- 10/ Nyál-evő; T: mčhil-ma za-ba; M: silüsü-i idegči
- 11/ Belfüzér-evő; T: phren-ba za-ba; M: erike idesitu
- 12/ Vérivő; T: khrag za-ba; M: čisun idesiten
- 13/ Húsevő; T: ša za-ba ; M: miq-a idegči
- 14/ Füstáldozat evő; T: bdug-pa za-ba ; M: sitayaysan ünür-i idegči
- 15/ Erős és kemény viselkedésű; T: drag-šul spyod-pa ; M: küčüteiqatayu yabudal-tu
- 16/ Alkalmat leső; T: glags lta-ba; M: üy-e čilüge qaruyči
- 17/ Föld alatt lakó; T: sa'i 'og-na gnas-pa; M: yajar-tur dooradu orusiyči
- 18/ Hatalmas; T: mthu-bo čhe; M: küčün yeketü
- 19/ T: Éjszaka a teste nagyon ég; M: Éjszaka égő; T: mchan-mo lus rab-tu 'bar-ba ; M: söni yal badarayči
- 20/ Az emberek megfogására alkalmat leső; M: Gyereklopó; T: mi-rnams-la glags lta-ba ; M: kümün-ü nilqas-i abuyči
- 21/ Kedve szerinti alakot öltő; T: 'dod-pa'i gzugs-can ; M: durabar-ian dürsü-yi qubilyayči
- 22/ A földrészek közt lakó; T: glin-gi bar-na gnas-pa ; M: dalay-yin tib-yin jabsar orusiyči
- 23/ Yama isten bot tartója; T: gšin-rje'i dbyug-pa; M: erlig-ün beriy-e-dür jondoydayči
- 24/ Csecsemő evő; T: byis-pa-la za-ba ; M: nilqas-yi idegči
- 25/ T: Brahma-rākšasa; M: Égnek áldozó démon; T: chañs-pa'i srin-po; M: tengri-yi takiysan mangyus
- 26/ Hántolt mag héját evő; T: 'bru-drus-pa'i sun-pa za-ba; M: mul-turaysan qalisu idegči
- 27/ Szennyevő; T: mi-gcañ-ba za-ba; M: bujar idesitu
- 28/ A nagy úton lakozó; T: lam-po čhen-pa gnas-pa; M: yeke jam-dur orusiyči

- 29/ Sokat evő; T: mañ-du za-ba; M: olan idegči
 30/ Parázs-evő; T: me-mdag za-ba; M: yal-yin oči idegči
 31/ Méreg-evő; T: dug za-ba; M: qoor idesitü
 32/ Pusztában lakó; T: dgon-pa-na gnas-pa; M: aylay-tur orosiyči
 33/ Temetőben lakó; T: dur-khrod-na gnas-pa; M: ükeger-tür orusiyči
 34/ Fában lakó; T: šiñ-la gnas-pal; M: modun-dur orusiyči
 35/ Négy út kereszteződésénél lakó; T: lam-gyi bži-mdo-na gnas-pa; M: dörben jam-un ayuljar-tu orusiyči
 36/ Ördög nemzetség; T: bdud-kyi sde; M: šimnu-yin ayimay ke-megči

1

2

3

4

5

6

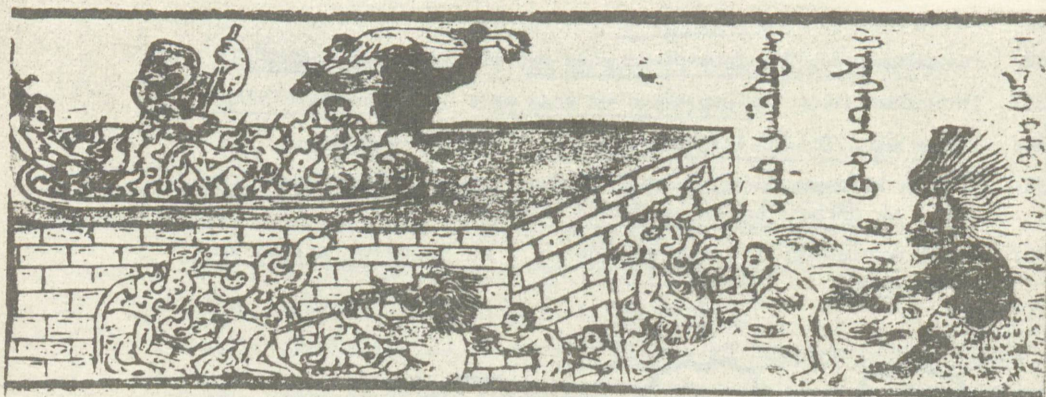
7

8

A budapesti példányok
 orosz papírájának
 domborjellei

- 1 ФАБРИКИ ЯТЕСЬ № 7 2 ФАБРИКИ ЯТЕСЬ № 8 [??]
 3 ФАБРИКИ НАСЛЕДНИКОВ СУМКИНА № 8
 4 № 8 БР НАГРУНИНЫ 5 № 7 ОКУЛО [В...]
 6 ЖЕВСКО[Й] ФАБРИКИ № 8
 7 КНЯЗЬ [П]АСКЕВ[ИЧ] 8 [?]

3

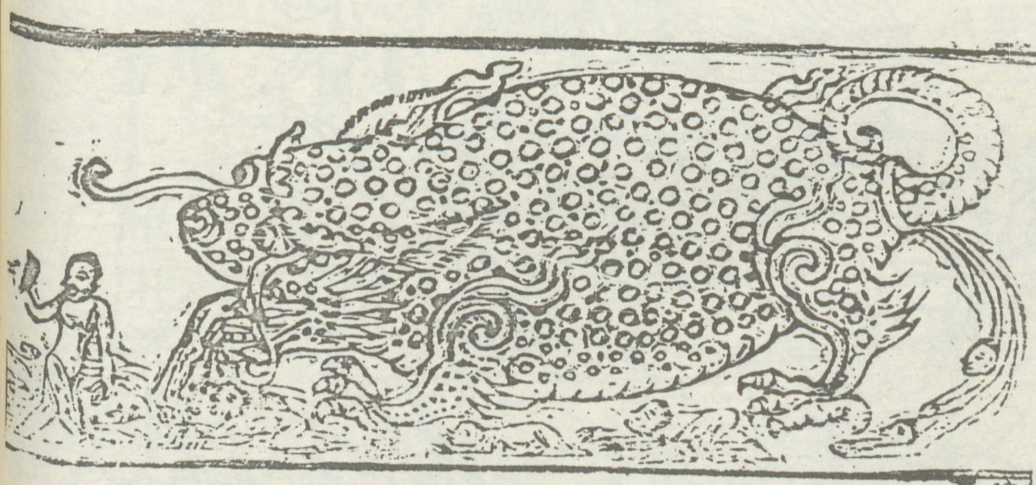
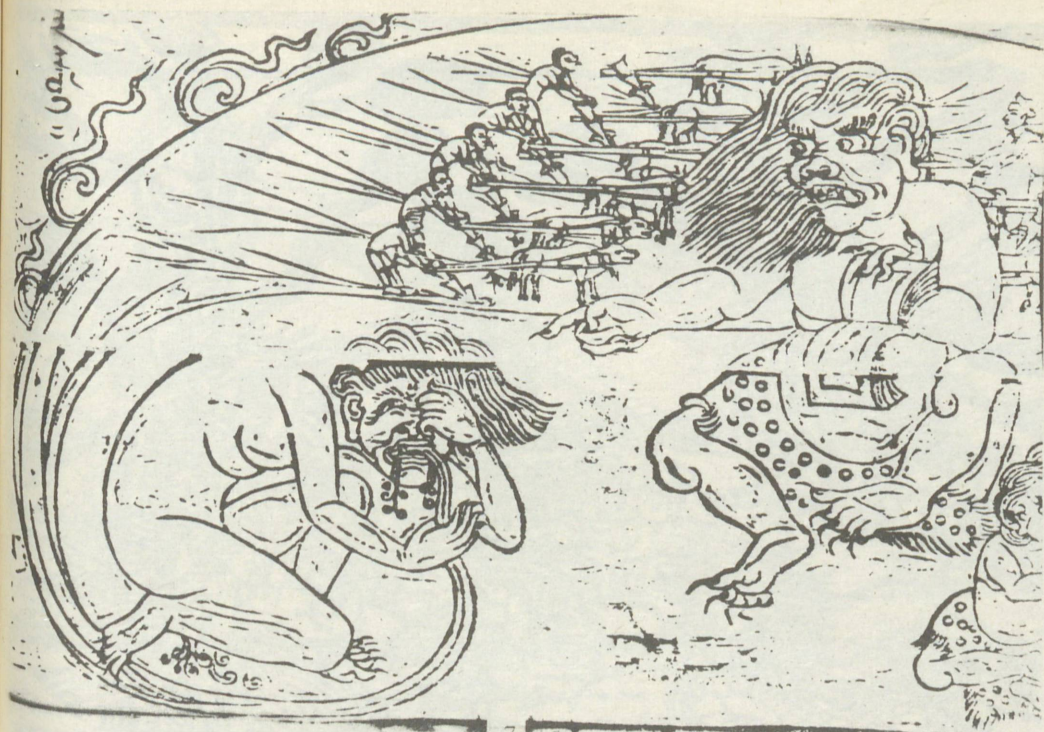

4

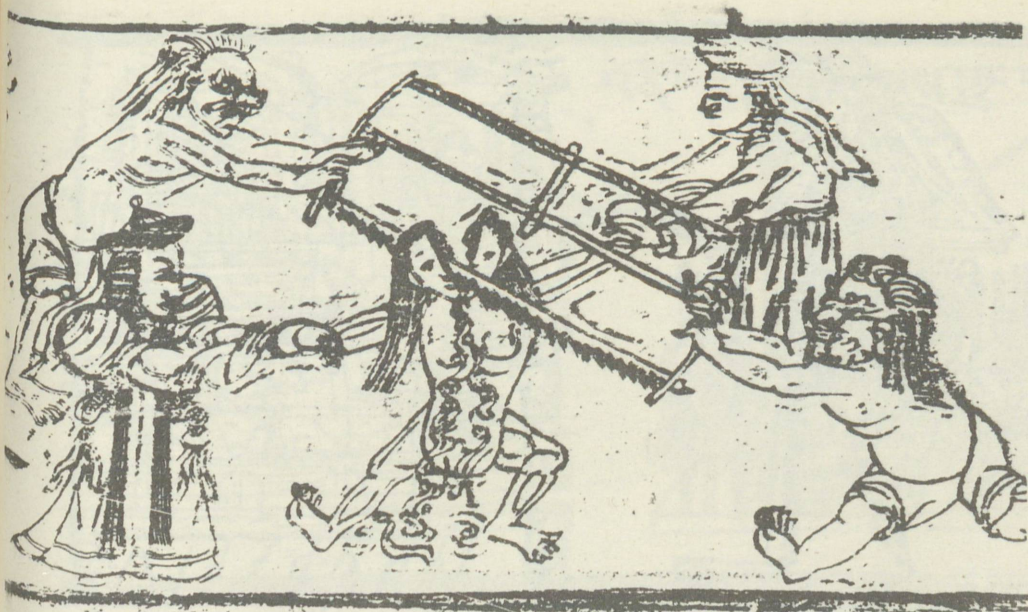

5

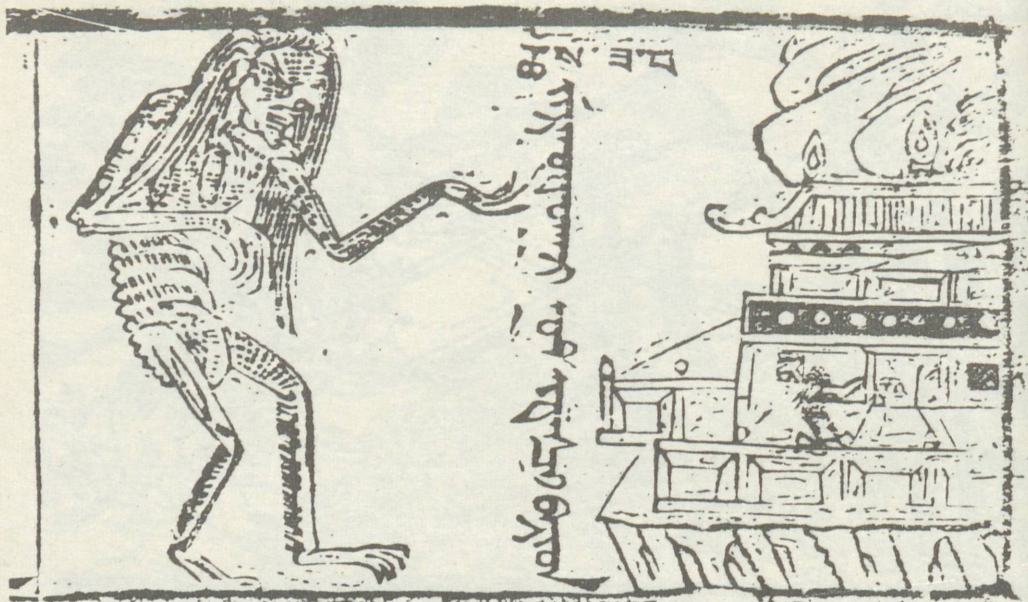

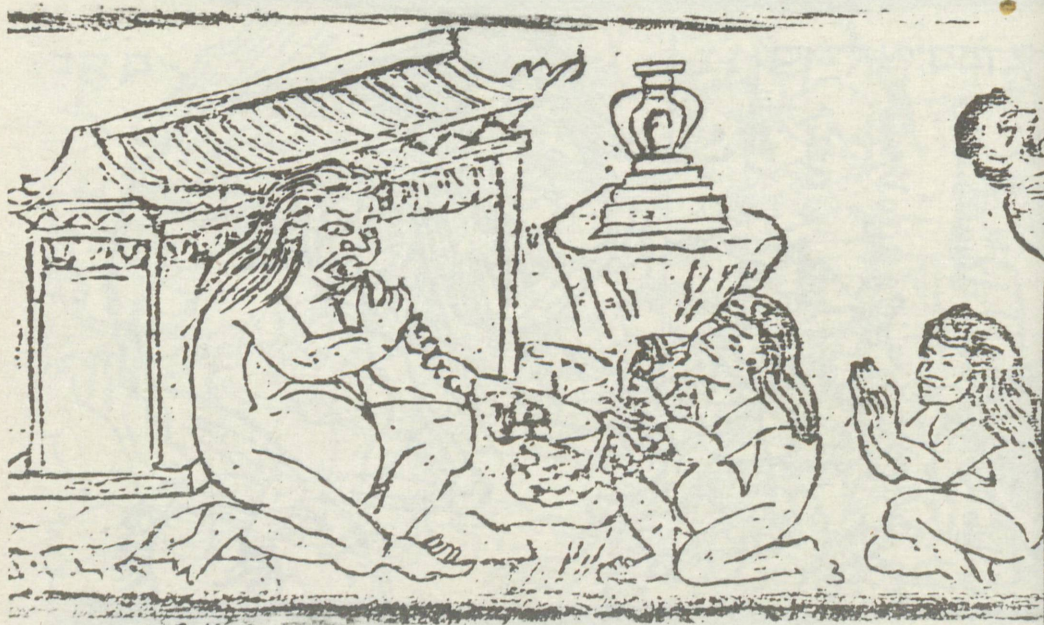
11

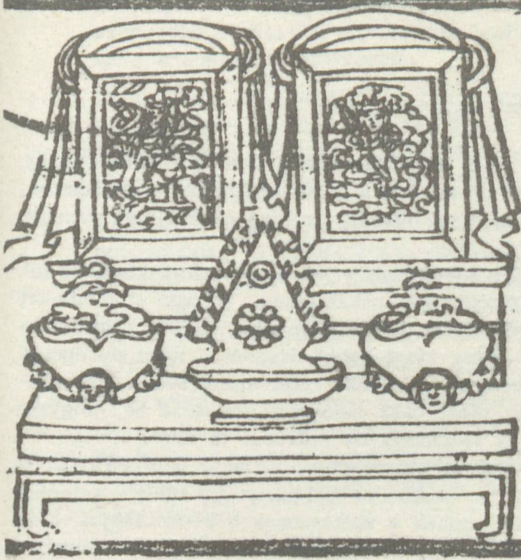
12

13

14

ཐོན་པོ་འོ་ཕྱེ་ལ་ཀ་ལས་ཕུར་བའི་

Képek

Bátran állíthatjuk, hogy a fanyomat legértékesebb s legérdekesebb részét a képek jelentik, mintahogy: a műnek is ez volt a fő célkitűzése: szemléletes, élő képet festeni az evilági bűnösöknek, hogy lássák, milyen gyötrelmek várnak rájuk a halál után.

A képeket figyelmesen szemlélve megállapíthatjuk, hogy stílusukban, de főleg témájukban a különböző elemek érdekes keverékét adják. Ezeket az elemeket az ábrázolás tárgya szerint csoportosíthatjuk: 1/ Hagyományos, nagyon régi buddhista elemek; 3/ Más idegen elemek (főleg kínai hatás érezhető, néha európai); 4/ A mongol nomád életre jellemző elemek. További kutatásaink során célul tűztük ki a képek teljes feldolgozását, itt most csak néhányat mutatunk be, hogy érzékelhetővé tegyük a könyv jellegét, az illusztrációk művészi értékét.

Az első példány képei a 123. oldalig színezettek. A kínai papírranyomott könyvben nincsenek színes képek, míg a harmadik példány, úgy tűnik, szintén színezett lehetett; mint már említettük, ennek a változatnak a képes lapjai hiányoznak, csupán három maradt meg közülük, valamennyi színezett. A színezéshez vízfestéket használtak, uralkodó szín a kék és a piros, ritkább a sárga és a zöld.

A képek magyarázata

- 1/ 42b oldal. A nagy Újragyógyuló pokol ötödik bugyrának, a Sötét nevezettnek egy jelenete. A kemence, amelyben az elítélteket elégetik, nem mongol, erős kínai hatást mutat. Ilyen típusú kemence képét közli H. Doré, Recherches sur les superstitions en Chine c. könyvében (XVI. kötet, Chang-Hai 1914, 49. ábra).
- 2/ 53b oldal. Az Újragyógyuló pokol hetedik bugyrát láthatjuk a képen, amelyet Elviselhetetlen érzékelés kínjának neveznek. Valódi pusztai nomád jelenet tanúi vagyunk, amelyben azonban állatok helyett embereket mészárolnak le ugyanolyan módon, amint azt a kárhozottak földi életükben az állatokkal tették: mellkasukat felnyitják, s a szívet kiszakítják. A háttérben emberi testrészek függenek egy kötélről, mint ha csak a szárításra kitett húst látnánk valahol egy jurta mellett.
- 3/ 102a oldal. A nagy Sfró-rívó pokol nyolcadik köre, amelynek neve "Gyilkol, de nem öl meg". Az alvilág egyik szolgálja és madarak hajtják végre az ítéletet.
- 4/ 138 oldal. A Nagy forró pokol 16. bugyra, ahol méhek és skorpiók segítenek az elítéltek kínzásában. A képen egy dróthúzó mestert látnunk munkában, ki nyersanyagul emberi testet használ. Szenvedésük végtelen, hiszen mindig visszanyerik eredeti emberi alakjukat, s a kínjaik újra kezdődnek.

- 5/ 150b oldal. A Nagyön forró pokol tizedik köre, melynek neve "A szenvedés gyökere". A képen megjelenő lámaruhás alak a pokoljárás-történetekre emlékeztet.
- 6/ 151a oldal. A Nagyön forró pokol tizenkettedik bugyra, melynek neve Hajtat fésűlve tépő. Ennek egyik jelenetét látjuk, amint a pokol szolgálai edényben sütik a bűnösöket, s hatalmas fűjtaróval izsáltják a tüzet, míg egy másik üstben összetörik őket.
- 7/ 160b-161a oldal. (Néhány kép két oldal terjedelmű.) A soha meg nem nyugvó pokol negyedik köre, melynek neve Rókahangú. A kép az eretnekek szenvedését mutatja. Más források is beszámolnak arról, hogy Purana Kāśyapa-t hatalmas nyelvű változtatták, és állandóan ötszáz eke szántotta, amelyek tulajdonképpen nem mások, mint emlékének szülő földi áldozatok.
- 8/ 174a oldal. A soha meg nem nyugvó pokol hatodik bugyra, a Fekete has. A kép érzékletesen eleveníti meg a pokolbeli szenvedések állandó újakezdését, a körforgást a haláltól és újraéledésig, újabb szenvedésekig. Mesebeli szörny, egy hatalmas testű állat itt az ítéltvégrehajtó.
- 9/ 175b oldal. A soha meg nem nyugvó pokol hetedik köre, a Testet átható félelem nevű. E dűc különösen sikerült vésésű. Témája talán indiai eredetű, az itt ábrázolt madarak azonban már nem az indiai keselyűk, hanem mongol sasok.
- 10/ 245a oldal. Jelenet a tha részből, a rövid-idős poklok egyike. Mint már előbb, itt is pusztai jelenetet látunk, felmázházott, orruknál fogva vezetett állatokhoz hasonlóan szenvednek azok, akik a földi világban így kínozták jószágait.
- 11/ 259b oldal. Szintén a tha rész egyik jelenete. Erre a sorsa azok jutnak, akik több feleséget tartottak. A pokolban földi feleségeik segídeknek hajdanvolt férjük szétfűrészelésében.
- 12/ 304a: a bélsár-evő bolygó-szellem képe.
- 13/ 304b oldal. A tanevő bolygó-szellem képe.
- 14/ 305b oldal. A koszorú-evő bolygó-szellem képe.
- 15/ 363a oldal. A könyv kilencedik részében néhány oldal a bon vallás praktikáival, s követőinek szánt büntetésekkel foglalkozik. Ez a rész különös érdeklődésre tarthat számot, mivel kevés mongolábrázolást ismerünk, amely a bon-nal foglalkozik. Ez a kép egy bon oltárt ábrázol, valamint egy srol-ka-t, mágikus hálót, amely megvédi a gonosz szellemek ártásától, ezt az utóbbit a buddhisták is átvették.
- 16/ 364a oldal. A bon egyik követője, amint éppen megöl egy állatot, hogy isteneinek áldozza.

Bethlenfalvy Géza és Sárközi Alice

JEGYZETEK

- 1/ S. Pallas, Sammlungen Historischer Nachrichten über die Mongolischen Völkerschaften II, St. Petersburg 1776-1801, pp. 56-60; B. Bergmann, Nomadische Streiferein unter den Kalmuken in den Jahren 1802 und 1803, Riga 1804, III. pp. 58-60 és 219-225; O. Kowalewski, Buddijskaja Kosmologija, Kazanj 1837, pp. 130-145; és Mongoljskaja Chrestomatija, Kazanj 1837, I, pp. 273, 338, II, 270; S. Beal, Catena of Buddhist Scriptures from the Chinese, London 1871, pp. 56-68; L.A. Waddell, The Buddhism of Tibet or Lamaism, Cambridge 1971, pp. 89-99; De Filippi, An Account of Tibet. The Travels of Ippolito Desideri of Pistoia S.J. 1712-1727, London 1932, pp. 232-238; hogy csak néhányat említsünk.
- 2/ A tibeti részeket Bethlenfalvy Géza, a mongolokat Sárközi Alice dolgozta fel. A szerzők szeretnék megköszönni azt a segítséget, amelyet munkájukban Kara Györgytől és PemaCeringtől kaptak, valamint a bonni egyetem belső-ázsiai szemináriumának vezetőjének és munkatársainak, hogy a könyvtárukban lévő xerox-másolatokat használhatták.
- 3/ Lőrincz László, Molon szerzetes pokoljárása; Mongol Nyelvemléktár X. Budapest 1966. W. Heissig, Helden - Höllefahrts - und Schelmengeschichten der Mongolen, Zürich 1962, pp. 171-222.
- 4/ Mahābhārata I. 13-14; Mahāvastu (ed. Senart) I.p.4; Avadānaśataka V.1; L. Scherman, Materialien zur Geschichte der Indischen Visionsliteratur, Leipzig 1892, pp. 62-86. A kínai változatokra lásd: Kenneth Ch'en, Filial Piety in Chinese Buddhism; HJAS 28 (1968), pp. 81-97.
- 5/ A Waley, Ballads and Stories from Tun-huang, London 1960, pp. 216-235.
- 6/ W. Heissig, Zum Totentanzmotiv in Zentralasien: eine neue mongolische Version von Cōyicid Dakini-yin namtar; ZAS 3 (1969), pp. 129-207; W. Baruch, Un mystère tibétain... Cahiers du sud XXXV (1948), pp. 314-20; E.B. Cowell, The Northern Buddhist Legend of Avalokiteśvara's Descent into the Hell Avichi: Indian Antiquary VIII. (1879) pp. 249-253. Vö. továbbá Scherman, i.h. Távoli párhuzamként hadd említsük a magyar Tar Lőrinc pokoljárását is; vö. Vargyas Lajos, Eastern analogies of Lőrinc Tar's descent to hell; Acta Ethnographica 15, p. 315.
- 7/ W. Y. Evans-Wentz, The Tibetan Book of the Dead, London 1949.
- 8/ W. Heissig, Mongolische Handschriften Blockdrucke, Landkarten, Wiesbaden 1961, No 137, p. 286.
- 9/ P. Aalto, A Catalogue of the Hedin Collection of Mongolian Literature, Stockholm 1953, No H. 3222, p. 82.
- 10/ H. Eimer, Tibetica Stockholmensia (I). Handliste der tibetischen Texte der Sven Hedin-Stiftung und des Ethnographischen Museums zu Stockholm; ZAS 6 (1972), p. 621

- 11/ W. Heissig, Geschichte der Mongolischen Literatur, I, Wiesbaden 1972, p. 92.
- 12/ W. Heissig, Helden-, Höllenfahrts- und Schelmengeschichten.
- 13/ Kara György, A mongol irodalom kistükre, Budapest 1971, pp. 64, 97; és Knigi mongoljskich kočevnikov, Moskva 1972, tabl. 26; Bethlenfalvy Géza, Tibeti könyvillusztrációk, Budapest 1972, 15-22 kép.
- 14/ Ulus-un nom-un sang-un aji-yin anggi-dur bayiqu mongyol anggi-yin biči-mel be darumal nom bičig -üd-ün бүрдкел, Ulaanbaatar 1937, No 223.
- 15/ Kara György szerint (i.m., p. 160, 178. jegyzet) csak négy lapot őriznek a gyűjteményben ebből a műből. Az általa említett címlap megfelel a műfanyomatunk 250. oldalának.
- 16/ Z.V. Uchastkina, History of Russian Hand Papermills and their Water-marks, Hilversum 1962, p. 174, No 197. A fanyomat lapjain a következő papírjeleket találjuk, az alábbi feliratokkal, L.101. oldalt.
- 17/ The Tibetan Tripitaka, Peking Edition, ed. by D.T. Suzuki, Tokyo-Kyoto 1956-58, No 953; L. Ligeti, Catalogue du Kanjur mongol imprimé, Budapest 1942, No. 1044-1047.
- 18/ The Tibetan Tripitaka, vol. 152, pp. 25-29, 190-199; G.Z. Cybikov, Lam-rim čhen-po, Vladivostok 1913, pp. 129-134.
- 19/ C. Šüger, Újzen gungijn chošunyn baryn sümijn tuchaj tovč medee: Čhel zochiol IX : 19 (1972), pp. 199-202.
- 20/ Che-spel dbaň-phyug rdo-rje ötkötetes gsuñ-'bum-jár ol tesz említést Ye-čes thabs-mkhas bibliográfiai művében, amelyet Lokesh Chandra publikált: Eminent Tibetan Polymaths of Mongolia: Šata Pitaka Series, vol. 16, Delhi 1961, pp. 11, 84, No 53; M. Taube, Die Bibliothek des Klosters Gandan in Ulaanbaator (Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, Bd. 14, Berlin 1968, p. 324, No. 115.) című cikkében is említi a szerző gsuñ-'bum-ját, de az a példány csak egy kötetes.
- 21/ Beal szintén harminchat nevet ad, (i.m., p. 67) amelyet egy név kihagyásával Waddell is átvett (i.m., pp. 96-97). Vö. L. Ligeti, Le sacrifice offert aux ancêtres dans l'Histoire Secrète: AOH XXVII (1973), pp. 151-159; W. Stede, Die Gespenstergeschichten des Peta Vatthu, Leipzig 1914; E. Abegg, Der Pretakalpa des Garuḍa Puraṇa, Berlin 1921; stb.

A DÉMON ÉS A SÁRKÁNY ÁBRÁZOLÁSA A MONGOL NÉPKÖLTÉSZETBEN

A mongol népköltészeti alkotások nagyrészenek – különösen a hősénekeknek – főszereplői a baatarok vagy bayaturok, a feudális vitézek, akik élet-halál harcot vívnak a kán lánya kezéért vagy a kán vagyonáért. Hadjáratokat vezetnek egymás ellen, hogy elrabolják a másik feleségét vagy a vagyonát. Ellenfeleik sorában kiemelkedő szerepet játszanak a démonok, sárkányok, mongolul manguszok (filológiai átfrás szerint: mangyusok).

I. A sárkány a mongol irodalom legrégibb emlékeiben

A mangyus szó legkorábbi előfordulási helye a legrégibb mongol krónika, a Mongolok Titkos Története (XIII. sz. első fele) A krónikában Hö' elün nagyasszony, Temüdzsin (a későbbi Dzsingisz kán) anyja, így szidja gyermekeit, Temüdzsint és Kaszart, amikor megtudja, hogy azok megölték testvérüket Bektort: (1)

"Qada-tur dobtulqu qablan metü
a'ur-ıyan darun yadaqu arslan metü
amidu jalgisu këgu manggus metü...

Sziklának pattanó párducként,
dühét elfojtani nem tudó oroszlánként,
sárkánykígyóként aki azt kiáltja, hogy
az élőlényeket elnyelem... úgy viselkedetek!"

A Mongolok Titkos Történetének egy másik helyén ugyancsak találkozunk a sárkánnyal. Ezen a helyen Dzsingisz kán ellenfele, Tajang kán Dzsamukától, Dzsingisz másik ellenségétől tudakolja azoknak a személyeknek a nevét, akik Dzsingisz oldalán vesznek majd részt az előttük álló ütközetben. Dzsocsi-kaszaról így beszél Dzsamuka: (2)

Keyibür sumu-ban deliŋü talbi'asu
kelkitele ülketele qarbuyu
yekede deliŋü qarbu'asu
yisün ja'ut alda qajar-a qarbuyu
tatan deliŋü qarbu'asu
tabun ja'ut alda qajar-a qarbuyu
gü'ün gü'ün-neče busu
tere büyyü je.

Keyibür nyilával rájuklő,
 egymásután nyilára fűzi őket.
 Ha erősen felajzza íját,
 kilencszáz ölnyi távolságra ellő.
 Ha megfeszíti íját,
 ötszáz ölnyi távolságra ellő.
 Különbözik ő az emberektől:
 ő a gürölgü démontól született
 Dzsocsi-kaszar.

A Mongolok Titkos Történetével foglalkozó tudósok ezeket a helyeket többnyire azonos módon értelmezik fordításaikban. A "Jüan-dinasztia történetét" fordító Palladius az első helyet óriáskígyónak, oroszul udávnak fordítja. (3). Részben az ő fordításának, részben pedig a kínai mang "kígyó" szóra visszavezetett etimológia hatására, E. Haenisch is így fordítja. Szótára szerint: mangus, mang-hus (v. chin. mang: Riesenschlange) "Dschungelschlange, Riesenschlange", vala-mint gürelgu" eine grosse Schlangenart". (4)

Ha elfogadnánk E. Haenisch magyarázatát, el kellene fogadnunk a szó kínai eredetét, s fel kellene tételeznünk, hogy a szó jelentésében a későbbiek során változás történt, mivel a Mongolok Titkos Történetén kívül sehol többé nem találkozzunk kígyó jelentéssel.

Ami az említett két szövegrész értelmezését illeti, az első esetben még magyarázható lenne a kígyó jelentés, a második esetben azonban már nem. Semmiképpen sem jellemző a mongol folklorra az olyan hasonlat, amely a rendkívüli erővel rendelkező hőst kígyótól származtatja, még akkor sem, ha nem közönséges, csúszómászóról, hanem óriáskígyóról van is szó. Az azonban egészen minden-napi dolog, hogy a hősök, akik természetfeletti erővel rendelkeznek, természetfeletti származásúak, istenek, tündérek, sárkányok ivadékai.

Nyilván ezekből a megfontolásokból kiindulva szakít Kozin, legalábbis ez utóbbi esetben, az addigi hagyományos fordítással, s így adja vissza oroszul a megfelelő sort:

suščij on demon – mangus, (5)
 (Valódi démon ő – mangus).

Ha elvetjük a Haenisch által javasolt kínai etimológiát, és eredeti mongol alakot, azaz mongol eredetet tételezünk fel, segítséget találunk az 1312-ben fa-nyomat formájában kiadott buddhista műben, a Bodhicaryāvatāra ránc maradt töredékében:

em-ld küčüten boltuyai:
darni ügülekün bütüküi boltuyai:
dakinis mayus terigüten:
nigülesküi sedkil-den boltuyai:

Az orvosságok legyenek erősek,
a ráolvasók mondása teljesedjék be!
a dākinīk, a mangyuszok és a többiek
váljanak kegyelmező szívűfekké!

Az idézett részben a démon a szokatlan mayus alakban fordul elő. A mayus alakot lehet magyarázni egyszerű sajtóhibának, valamint önálló alaknak. Cleaves, a Bodhicaryāvatāra 1312-es kiadásának kommentálása során elemzi a szót. (8) Felveti azt a lehetőséget, hogy a mayus alak a mongol mayui "rossz" jelentésű szó többszámú, s maga a sárkány-név is erre az eredetre megy vissza. Ez a feltevés azonban nem bizonyítható, s valószínűbbnek látszik egyelőre, hogy a szó valamelyik ismeretlen nyelvből származik, s mint műveltség-szó került a mongol nyelvbe. Mindenesetre nem a buddhizmussal érkezett, hiszen a Mongolok Titkos Történetének tanúsága szerint már a buddhizmus előtti mongol hiedelemvilágban ismeretes volt a szó és a fogalom.

A Bodhicaryāvatāra említett kommentárjában szereplő mayus alakot azonban nem lehet frászhibának tartani, mivel az újabban előkerült hasonló alakokon kívül a kalmük nyelvben, valamint az ordoszi mongolban mūs a sárkányneve, amely közvetlenül egy mayus-ra megy vissza. A mayus és a mangyus feltehetően párhuzamosan élt egymás mellett.

A Bodhicaryāvatārából világosan megállapítható a mayus akkori jelentése is, mivel a fordított szöveg tibeti eredetijének megfelelő helyén srin-po azaz "démon" jelentésű szó található.

Teljesen valószínűtlen azonban, hogy a Mongolok Titkos Történetében is a tibeti démonnak felelne meg a mangusz, mivel a Mongolok Titkos Története keletkezésének a korában semmiféle olyan kapcsolat nem volt Mongólia és Tibet között, amely az átvételt valószínűvé tenné – gondolunk itt elsősorban a mongolok között akkor még szinte ismeretlen buddhizmusra.

Mit takarhat tehát a Mongolok Titkos Történetének manggus, mangyus ill. gürölgü manggus kifejezése?

A tibetivel való azonosság elvetése után magából (ebben az esetben rendkívül szűkszavú) mongol szövegből kell kiindulni. Az idézett szöveg tanúsága szerint Dzsocsi-kaszar mangyustól született volna, mivel rettenetes erejű volt, aki nyilával hasonló ember számára áthidalhatatlan távolságokat volt képes átlógni.

Mi ezzel szemben a későbbi, a buddhizmus által Mongóliába került démonokkal kapcsolatban a valóság, találunk-e hasonló helyeket később is? A kérdésre egyértelműen nemmel felelhetünk. A tibeti eredetű démonok kizárólag egymással lépnek "házasságra", ismeretlen az olyan tevékenység mint az indiai és a tibeti hiedelemvilágban, hogy t.i. a démonnak (rākṣasa) halandó gyermeke születne. A buddhizmus démonai, ha rabolnak is asszonyt maguknak, azt megesszik, és fordítva is: a női démonok megesszik a kiszemelt férfit. A továbbiakban ezekre több példát is látunk majd. A szöveg szerint pedig Dzsocsi-kaszarnak az egyik szülője ember lehetett, erre utal a gü'ün gü'ün-neče busu "ember, de mégis más mint az ember" kifejezés. S ez esetben az sem változtat a lényegen, ha csak egyszerű szidalmazásról van szó (ami a szöveg további részének ismeretében valószínűtlennek tűnik!), hiszen a szidalmak is valóságos elképzelések torz vetületei.

A szöveg értelmezése szerint tehát a hős ettől a természetfeletti lénytől született, akitől úgy látszik lehet születni, vagy abban a korban, a Mongolok Titkos története korában (XII. század) hiedelemvilág szerint egyes, rendkívüli erővel rendelkező emberek születni szoktak.

A Mongolok Titkos Történetéből idézett első szövegben viszont a szörnyezt mondja: amidu ǰalgisu azaz "élve nyelem el", vagy "az élőlényt elnyelem". Ez a szövegrész azért lényeges, mivel a manguszt elhatárolja a kínai irodalom és folklór sárkányától, amely közismerten pozitív tulajdonságokkal rendelkezik, jó sárkány, inkább segíti az embereket, mint hogy ártana nekik. A mongol folklórban ismertek ezek a jó sárkányok is: a luu vagy luus bizonyos esetekben megközelítőleg a jó sárkány megfelelője lehet. (9)

A Mongolok Titkos Történetének a mangusza nem azonos tehát sem a kínai sárkánnyal, sem a tibeti démonnal, legkevésbé pedig óriás kígyó, mint ahogy Haenisch fordítja. A következőkben megvizsgáljuk a mongol folklórban szereplő sárkányokat (démonokat), s megpróbáljuk megtalálni köztük azt az ősi formát, amely következtetni enged a Mongolok Titkos Története korának mangyusára.

II. A sárkány a tibeti irodalomban és népköltészetben

Vizsgálatainkban a tibeti démonokból (srin-mo ill. srin-po) indulunk ki. Róluk az egyik legjobb tibeti szótárban, Das szótárában a következőt találjuk: (10) "srin-po cannibal demons, figuring in Indian and Tibetan mythology, with red neck and eyes, which drink blood and subsist on dead bodies. They are supposed to be, for the most part, of an enormous size, generally hostile to mankind, going about at night to do mischief to living beings. Their chief abode was Lañka (Ceylon) while Tibet and Mongolia were also originally inhabited by them. The Tibetans, acc. to the Mani Kambum, are descendants of a monkey, emanation from Avalokitesvara who had married a srin-mo or female demon living in the rocks."

A démonok sokféleségére és változatosságára jellemző, hogy a Pañcarakṣa buddhista mű tibeti és mongol változatai csak a női démon, a srin-mo egyik fajtájából (yeke eke mangyus) hetvenet ismernek. Íme közülük néhány: (11) Buzogány nevű női démon, Lángoló, Korsó, Oroszlán holdja, Győzedelmes. A víz istenének a felesége, Nagyerejű, A Megevő, Kézenjáró, Vörös-sárga, A hegyet elragadó, A méhlepényt megevő, Vértivó, Fogait csikorgató, Sárkányhangot hallató, Százfejtű, Százkezű, Százszemű, Elnyomó, Feldühödött, háromhegyű dárdát ragadott stb. A Pañcarakṣa egy másik helyén viszont a legjellemzőbb démon tulajdonságokkal találkozunk: (12) Nagytetűk, Kegyetlenkedők, Nagyfogúak, Hatágú-erős fogúak, Sáfrányszínű, Kalapácshoz hasonlóak, Százfejűek, Kancsó-fülűek, Tigrishez és oroszlánhoz hasonló fejűek, Vaszfogúak, Vashajúk. A szellemeket iszonyatosan megrémítők, Kezükben vas-mozsártörőt tartók, Kezükben vaskalapácsot tartók. Élesfogúak, Hosszúkezüek, Félelmetes vaspofájúk, Nagyfejűek, Sárgaszeműek, Kancsó-torkúak, Pirosszeműek, Nagymellűek, Egykarúak, Eglábúak, Dühöngők, Szájatlanok, Kétszájúak, Az embereket nagyon megrémítők, A félelmeteseket megrémítők, Az ostobákká tevők stb.

Ezek a démonok a hivatalos, tételes vallás hiedelemvilágát tükrözik, mestersegesen sokfélék, s szinte valamennyien meghatározott funkcióval bírnak. Az indiai rákšasak leszármazottai, örököve azok formáját és részben funkcióit is.

A tibeti népköltészetben azonban már megváltoznak a tételes vallás démon-alakjai, gazdagabbá, árnyaltabbá válik ábrázolásuk, ugyanakkor felbomlik a tételes vallásban szigorúan meghatározott rend s egy népköltési démon néha sok hivatalos, buddhista démon különböző vonásait sűríti magába.

A tibeti népköltészetben általában nem egy bizonyos meghatározott démon vagy démoncsoport szerepel, hanem a démon (elvontan), amelyet a legkülönbözőbb tulajdonságokkal és funkciókkal látnak el, elegyítve a tételes vallás és a népi elképzelések különféle színeit.

A démonnak az általános srin-mo ill. srin-po elnevezésén kívül egyedi neve is lehet. Az egyedi olykor arra utal, hogy bizonyos meghatározható típusú démon szerepel az adott műben, azonban legtöbbször csak nevében, funkciójában már nem. Funkciója általános, semmiben sem tér el a többi "névtelen" démontól. Az egyik tibeti mesében például: luñ -ba de'i phu-na srin-po Rja-čhen dañ Rja-čhuñ zer-ba gñis yod-pa: (E völgy végében a Rja-čhen és Rja-čhuñ nevű démonok éltek). (13)

A Rja-čhen szanszkrit megfelelője Kumbhaka, amely az egyik legismertebb indiai démon. Érdekes még megjegyezni, hogy a másik, a Rja-čhuñ alak minden bizonnyal tibeti belső fejlődés s a Rja-čhen analógiájára jött létre, mivel a mesében szereplő démonok ketten vannak s a Kumbhaka tibeti megfelelőjének čhen szótagja alkalmat adott a népetimológias čhen/čhuñ változatok megszületésére. (A čhen szó tibeti jelentése "nagy", a čhuñ pedig "kicsi"). Az említett néven kívül (Kumbhaka) azonban semmi nem utal már arra, hogy a mesénkben szereplő démon más lenne mint a többiek, a Kumbhaka névéhez fűződő speciális funkció (ha ilyen volt egyáltalán) már régen eltűnt a tibeti folklórban.

a) A démon alakja

A tibeti folklór nem túlságosan gyakran részletezi a démon kinézetét, többnyire megelégszik az olyan általános leírással, hogy "nagyon ijesztő, félelmetkeltő, rettenetes démon stb." Néhány helyen azonban részletesebben is lerajzolják a szörnyeteget. Ilyen szöveg a tibeti "Elvarázsolt holttest meséi" (Ro-sgruñs) gyűjtemény egyik meséje, "A disznófejvel varázsoló csodadoktor", melyben a mindentudónak hitt csodadoktor levágott disznófej segítségével leplezi le az ártó démonokat, amelyek a király életére törnek: (14)

"A disznó fejét akkor a bika fejéhez ütötte. 'Változz át!' – kiáltotta. A bika egy rettenetes kinézetű, ijesztő démonná változott át, ráncos mellei himbálóztak, szeméből vér csörgedezett, felső szemfoga a melléig, alsó szemfoga a szemöldökéig ért. Ilyen démonná változott át. 'Most a király feleségét hozzátok ide!' – kiáltotta a disznófejvel varázsoló csodadoktor, amikor a tömeg elővezette a kán feleségét úgy, hogy közben megállás nélkül kínozza, a varázslómester előkapta a disznófejet és az asszonyhoz ütötte. 'Változz át te is!' – kiáltotta. A király felesége, mintha csak a parancsra engedelmeskedne, levette emberi formáját, s félelmetes démonná változott. Mellei, a lábáig lógtak, szemfogai hosszúak voltak, szemei vörös fényben égtek. A tömeg rájukrontott és mind a kettőt a helyszínen összekaszabolta."

Majd még ugyanebben a mesében egy másik női démon leírása:

"Olyan tépőfogai voltak mint a szeggek, s egyszerre csak két feje nőtt. Amikor megkötözték befejezte az átváltozását s felvette eredeti alakját; szeghez hasonló fogaival vicsorgott, melleit átdobta a vállán – ilyen undorító női démon lett belőle." (15)

A démon egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy állandó alakja mellett (démonalak), képes felvenni mások alakját, beleváltozni más élőlényekbe; így sokkal mozgékonyabb, mint a tételes vallás démonalakjai. A tételes vallásban ugyanis annyiféle démon van, hogy nincs szükség különösebb átváltozóképességre, míg a folklórban lényegében véve csak egy démon szerepel, így nagyobb változóképességre van szüksége, mint a buddhizmus démonfigurájának.

b) A démon tevékenysége

A buddhizmus szent könyvei és a folklór szerint is a démon legfőbb funkciója az emberek rémítése, fizikai megsemmisítése. Igaz, hogy a tibeti buddhizmus ismer démonalakokat, amelyek bizonyos esetekben segítenek az embereknek, a folklórban azonban ez lehetetlen, a démonok kizárólag az emberek életére törnek. (Persze előfordulhat, hogy az ember hatalmába hajt egy démont, varázseszközök stb. segítségével, s az aztán kénytelen az embernek segíteni, amit azonban természeté ellenére tesz.)

A fentebb idézett mese kezdetén a következő szövegrészt találjuk: (16)

"Történetünk mezejében élt hét testvér, akik valamennyien kánok voltak. Egy alkalommal, amikor mind a heten vadászni mentek, hogy unalmukat elűzzék, egy erdőbe értek. Ebben az erdőben egy olyan szépséges lányra leltek, hogy a szépségével egyszerűen nem lehetett betelni. A gyönyörűséges leány egy bikát legeltetett. A királyfiak megszólították a lányt: 'Honnan jöttetek erre a vidékre, és mi a szándékotok?' A gyönyörűséges erre így válaszolt: 'Én a déli vidékek egyik kánjának vagyok a lánya. Csak úgy hajtottam magam előtt ezt a bikát, így kerültem erre a tájra.' 'Akarsz-e a feleségünk lenni?' – kérdezték a kánfiak – 'Ha akarsz, feleségül veszünk, hiszen mind a hatan nőszülni szándékozunk'. 'Jó, vegyetek...' felelte a lány mire azok magukkal vitték és elvették feleségül. Nem tudhatták, hogy a lány és a bika démonok, akik azért jöttek erre a vidékre, hogy embereket öljenek meg. Mielőtt ide jöttek volna a démon-pár férfi tagja bikába változott, a női démon pedig egy lány képét és alakját vette fel.

Miután a királyfiak feleségül vették a lányt, a két démon minden évben megevett egyet közülük s végül hat év múlva már csak egy király maradt. Hogy elveszítsék ezt is, súlyos betegséget bocsátottak rá, s élvezték szenvedéseit."

A démonok az embereknek általában kétféle módon ártanak: vagy beteggésztetik azzal, hogy a vérét szívják, vagy pedig egyszerűen megeszik.

Az első változat általában városi környezetre jellemző, vagy királyi palotákra, ahol a démonok átváltozott alakban élnek s vagy vérszívással, vagy valamilyen más módon a halálba kergetik a királyt (esetleg azért, hogy a hulláját később megehessék).

A másik esetben vidéki környezetben játszódik a történet, ahol a szegény pásztort vagy földművelőt egyszerűen megeszik a démonok. (17)

"Élt egyszer egy völgyben egy öregasszony és egy öregember három lányával. Az öregember naphosszat a juhait őrizte, terelgette őket. Egy alkalommal egy hágó tetején az öregembert megette egy démon, s megevett a juhok közül egy fekete birkát is. Lenyúzta az öreg bőrét s magára öltötte, majd rávette az öreg ruháját, a csizmáját és a sapkáját, s pontosan úgy nézett ki bennük, mint maga az öregember. Áldozata lekaptat zsríját a hátára vette, s elindult a völgy felé. Amikor már egészen közelre ért, az öregasszony mint mindig, most is e-léje futott, hogy fogadja a birkákat. Az öregember akkor az öregasszonyhoz for-

dult, és látszólag lelkendezve így szólt hozzá: "Figyelj csak rám öregasszony! Én, nyomorult vénség, mint rendszeren ma is felmásztram a hágó tetejére, és csodák csodájára, egy gazdag emberrel találkoztam. Beszélgetni kezdtünk, és én neki ígértem a legidősebb lányunkat feleségül. Új vejünk ajándékkal is kedveskedett, hússal és pálinkával, s amikor mindet megettük és megittuk, levágtam egy fekete bárányt, és nekiadtam. De a te részedet magammal hoztam belőle, itt van, tessék!" – mondta, és a zsírt az öregasszonynak adta.

Az öregasszony megörült a zsírnak, a tűz fölé tarotta, és olvasztani kezdte. "Meg tudnád-e enni, embernek a húsát-zsírját?" – kérdezte az öregember. "Micsoda furcsa dolgokat kérdezel ma tőlem!" – korholta az öregasszony, s megette az olvasztott zsírt és a megsütött húst. A démon pedig másnap magával vitte a legidősebb lányt, megölte, és a húsát megette. (A démon a továbbiakban sorban megeszi a lányokat, a legkisebb kivételével).

Erdekessége még a mese démonábrázolásának, hogy a démon természetfeletti képességéből vajmi kevés látszik; inkább hasonlított egy ravasz gyilkosra, mint egy igazi démonra. Sokkal inkább ember-közelben áll, mint a buddhizmus démonalakjai, felhúzza a megölt öregember lenyűzött bőrét, felölti a ruháit, s így férkőzik be a kiszemelt családba.

Lényegében véve erre az egysíkú tevékenységre korlátozódik a tibeti folklór démonjainak a szerepe. Ritkán vív diadalma csatákat (inkább csak egyes hőseinkben vagy regényekben), egyszerű emberevérté degradálódott.

c) A démon és az ember viszonya

A buddhista világkép szerint a démonok az ember felett állnak, sennek következtében erősebbek nála, legyőzhetetlenek számára. Előfordul ugyan, hogy buddhista szentek démonokat térítenek meg, és állítják őket az egyház szolgálatába, azonban ezt a dicséretes fegyvertényt a buddhista Tan segítségével s néha magának Buddhának a segítségével érik el, nem pedig saját fizikai vagy lelki erejüket által.

Sok esetben a démon nemcsak fizikai erejével, hanem ravaszságával is az ember fölé nő: (18)

"Egy alkalommal az történt, hogy egy lány éppen egy démon-asszonyhoz ment tüzet kérni. A démon-asszony és a lánya az ember lányának egy darab sült, emberi fület adott. Amikor az ember lánya megette, csak annyit szólt, hogy "nagyon finom volt!" "Hát ha annyira ízlett, gyere, légy a szolgálónk, s akkor más-kor is kaphatsz ilyen..." – hívták a ravasz démonok a lányt. "Jönnék én szívesen-búsult el a lány – , jönnék én, de az anyám nem enged!" Mi sem egyszerűbb ennél – oktatták a démonok –, öld meg az anyádat, akkor senki sem akadályozhat meg benne, hogy a szolgálónk légy, és ilyen finomságokkal töltsd meg a gyomrod!" "Hogyan tudnám én egyszerű, gyenge lány megölni az anyámat" – szomorodott el az ember lánya. A démonoknak azonban erre is volt tanácsuk: "Csinálj így, mintha megbetegedtél volna – tanították. – S amikor az anyád megkérdezi majd, hogy mi a bajod, és hogy a betegségednek mi az orvossága, válaszd azt, hogy bár a betegségednek van orvossága, halandó ember nem tudja azt megszerezni. Erre az anyád azt feleli majd, hogy bármilyen fáradságába is kerüljön, megszerzi neked. Akkor te csak annyit mondjál: Hozzál nekem egy malomkövet, s ha ezt a malomkövet a melledhez értetted meggyógyulok! Erre az anyád azt fogja mondani, hogy "ha a lányomnak a hasznára válik megteszem én!"

S amikor valóban elhozza neked a malomkövet, így kiált: A melledhez értetem a követ! – ezzel kapd fel a követ, vágd az anyád melléhez és öld meg vele! – tanították a démonok.

A lány pedig ezután mindenben úgy cselekedett, ahogy a démonok tanították volt, úgy tett mintha az anyjához akarná érinteni a követ, közben nagy erővel a melléhez vágta, és megölte a saját anyját."

A folklórban azonban ritkábban sikerül a démonnak végrehajtania gonosz tervét, mint ahányszor balsikerrel jár próbálkozása. A folklór általában ember-párit s ezért szinte törvényszerű, hogy az esetek többségében az ember kerekedik felül, még akkor is, ha az ellenfél nem mérhető földi mértékkel.

Egy másik mesében egy lány, hogy a házassága útjában álló nővérétől megszabaduljon, betegséget tettett. Tettett betegsége orvosságaként arra kérte nővérét, hogy lopjon számára hagymát egy démon zöldségeskertjéből (!). (19)

"A nővér felpattant jó táltos paripájára, két jó kutyáját láncon vezetett, s a völgy végébe lovagolt. Belopódzott a kerítésen keresztül a démon zöldségeskertjébe, kihúzkodta a hagymákat, és megtönte velük a táskáját. A démon akkor észrevette az asszonyt. "Átkozott tolvaja! – kiáltotta a démon – amióta csak élek, senkinek sem sikerült a kertemből lopni, ez a nyomorult pedig most kihúzkodta a hagymáimat!" – dühöngött, s az öklét rázva a kertje felé rohant. Amikor beért a kertbe, és a tolvajnak esett volna, a táltosló a mellébe harapott, a két kutya pedig a lábába mart. A nővér maga, korbácsával úgy a démon arcába vágott, hogy az fájdalmában még a kezében tartott baltáját is elejtette. A kétségbeesett démon akkor így kiáltott fel: "Mindent megteszek, amit csak akarsz, akár a szolgád is leszek,..." (A továbbiakban a démon a nővér szolgálatába áll, és segít neki nehézeladatai végrehajtásában).

Az eddigiekben röviden áttekintettük a tibeti démon-ábrázolásokat, s megállapítottuk, hogy a) indiai eredetűek; b) a folklórban másként viselkednek, mint a buddhista szövegekben. A következőkben a mongol démonábrázolásokkal foglalkozunk, megvizsgáljuk a tibeti eredetűeket, majd az ezektől elütő formákat is.

III. A mangusz a mongol népköltészetben

a/ A tibeti típusú mangusz

A mongol folklórban a démonok ábrázolása nem egységes, nagyjából két alapvető típusra vezethetők vissza: az első a tibeti típusú mangyus: a rākṣasa és a srin-po közvetlen leszármazottja, alakja, formája, azoktól lényegesen nem tér el.

"Az öregember egy reggel elhatározta hogy megnézi nyolcszáz lovát.... s amint így ment, egy fekete mangusz asszonnyal találkozott, akinek akkora hasa volt, mint egy sátor, akkora feje volt, mint egy üst". (20)

A démon alakja megközelítőleg azonos a tibeti démonokéval vagy rākṣasákéval, pontosabban a nagyhasú, nagyfejű Kumbakáéval, vagy valamelyik másik hasonló démonéval. "Rettenetes nagy hasú, lelógó ajkú, szörnyű haragú mangyus" – olvashatjuk egy másik helyen. (21)

b/ A mangyusz lakóhelye

Ez a tibeti típusú démon általában a természetben lakik, erdők, hegyek között, a leggyakrabban magas hágók tetején. Legtöbbször egyedül lakik, néha fe-

leségével és hasonló gyermekeivel. A mongol néphit szerint démonok mindenütt élnek vagy élhetnek (éppen ezeknek a kiengesztelésére szolgálnak esetenként az áldozati körakások, az obók is).

A folklórban gyakorta feltételeznek egy különálló országot vagy területet, ahol a démonok laknak:

Fekete kísértet-démon földjét
Homokvihár burkolta be.
Rettenetes-gonosz föld volt ez.
Sötét volt, mivel nem világított Nap itt,
Sötét volt, mivel nem világított Hold itt...
Rettenetes-gonosz vidék volt ez. (22)

Ez az ábrázolásmód már megközelíti a mongol folklór másik típusú démonának a lakóhelyét, azonban még túl általános, még természetfeletti helynek képzelet el.

A démon tevékenysége

A tibeti folklórhoz hasonlóan, a démonok legfőbb funkciója a mongol népköltészetben is az emberek megrontása, megevése. A mangusz gyakran ragad el embert, hogy a gyermekeit etesse húsaival. (23)

Egy híres mongol mesében a mangusz elrabol egy öregasszonyt s hazaviszi gyermekeinek, hogy megetesse velük.

"He, he, he! – kacagott a mangusz örömeiben – főzzétek meg magatoknak ezt a vénasszonyt!" Kötélnél is vastagabb kötéllel összekötözte az elraboltat, és a gerendára akasztotta. Gyújtatok tüzet alatta, pirítsátok meg ha főve nem ízlik, és úgy egyétek! – kiáltott még vissza az ajtóból, s elindult vadászni." (Az öregasszony később csellel megszabadul, megöli a mangusz gyerekeit, majd később magát a démont is: baltával széthasítja a fejét.)

A fiatal fiúcskákat vagy lányokat azonban még az öregasszonyoknál is jobban szereti. A mongol hősmesék egyik ismert témája az apa, aki feláldozza fiát a démonnak, hogy a saját életét megmentsen: (24)

"Élt egyszer egy öregasszony és egy öregember. Az öregnek volt nyolcszáz paripája, egy tarka táltosa és egy Csagá nevű fia. Az öreget Nemtaj-mergennek hívták. A nyolcéves Csagá naphosszat egy arany és egy ezüst bokacsontjátékkal játszott. Az öregember egy reggel elindult, hogy megsejmelje nyolcszáz leghélesebb paripáját. Az északi hegyen vadat keresett, a déli hegyen a ménesét kereste, és amint így ment, mendegélt, egy fekete mangusz asszonnyal találkozott, aki nek akkor hasa volt mint egy jurta, akkora feje volt mint egy üst. Mit vegyek el inkább tőled? – kérdezte a démon a megszeppent öreg. – Megöregedett testedet vagy nyolcszáz paripádat adod-e inkább oda? Vagy talán nyolc éves fiadat szívesebben adod? – kérdezte egyre a mangusz, és már előre örült a lakomának. Nemtaj-mergen apó megretten: "Kegyelmezz megvénült életemnek, kegyelmezz megvénült életemnek, kegyelmezz nyolcszáz gyönyörű paripámnak, vidd inkább nyolc éves fiamat!" (A mese további részében a fiú természetesen megszabadul a démon rabságából, s megöli a szörnyet).

c/ A démon ereje és értelme

A tibeti típusú démon bár erős, mégsem legyőzhetetlen. A tibeti folklórszövegek tárgyalásakor hoztunk példát arra, hogy egy nő (!) táltoslova és kutyái segítségével szolgáljává tette a szörnyeteget.

A mongol folklórban a démon értelmi képességei felettébb gyengék, néha ki-mondottan ostoba. Az emberek ravaszsággal szinte minden esetben le tudják győzni, amint azt a következő szövegrészlet is mutatja: (25)

"Dalantaj öregapónak volt hetven vörös ökre és egy púpos vörös bikája. Egyszer, amikor hetven vörös ökrét itatta, rajtaütt a tizenötfejű fekete mangusz. Mit szeretsz inkább – kérdezte a vérszomjas szörnyeteg – hetven vörös ökrödet, púpos vörös bikádat, vagy hetven rétegfű zsírodát a testeden? Dalantaj apó megrétenve válaszolt: Hetven vörös ökrömet is szeretem, púpos vörös bikámat is szeretem, hetven rétegfű zsíromat viszont megeheted! De hetven rétegnyi zsíromat csak Tontij apó kése vágja, mással nem mész semmire! – tette hozzá nagy ravaszul.

A mangusz akkor Tontij apóhoz ment. – Hé, Tontij apó! Add csak ide a késedet! – kiáltotta, mire Tontij apó nagy ravaszul továbbküldte. Hiába vinnéd el a késem, nem mész vele semmire, amíg Bintij apó köszörűjén ki nem köszörűlöd! A démon ekkor elkullogott Bontij apóhoz: Hé, Bontij apó! Add kölcsön a köszörűdet, hogy kiköszörűlhessem Tontij apó kését! Hahaha, – nevetett az apó, – azzal ugyan nem mész semmire! Ha el nem kéred Hantij apó szekerét, mással bizony el nem tudod szállítani! A démon akkor már olyan fáradt volt, hogy alig tudott mozogni. Összeszedte azért maradék erejét, és Hantij apóhoz kullogott. Hé, Hantij apó! Add oda a szekeredet! Hantij apó nagy ravaszul így válaszolt: Elviheted, de a szekeremet Tontij apó nagy fehér ménjén kívül más nem tudja megmozdítani. A mangusz akkor odament Tontij apóhoz. Hé, Tontij apó! Odaadod-e a nagy fehér ménedet? Erre Tontij apó így válaszolt: Adnám én szívesen, de Untij apó hosszú, nyírfanyelű pányváján kívül mással nem lehet kifogni a ménesemből! Kérdd csak el a pányvát Untij apótól! A mangusz akkor Untij apóhoz ment: Untij apó! Add kölcsön a hosszú, fehér, nyírfanyelű pányvádat! Adnám én szívesen, hogyné adnám, de az óceán-tenger tulsó partján felejtettem... A tulsó parton? – csodálkozott a mangusz, aztán hogyan lehet átjutni az óceán tulsó partjára? Mi sem egyszerűbb ennél – magyarázta az öreg, köss egy nagy követ a nyakadba, ugorj a vízbe, s meglátod, rövidesen a tulsó parton találsz magad!

Az ostoba démon meg mindent úgy tett, ahogy az öreg tanácsolta neki; követ kötött a nyakába, beugrott a tengerbe, és bele is fulladt. A vagyona meg az öregké lett, akik boldogan éltek belőle még jó sokáig."

Vagy vegyünk példának egy másik történetet, amelyben a Ravasz Sárga Róka elhatározza, hogy Boroldoj pásztorfiút gazdaggá teszi, amiért az megmentette egyszer az életét. A Ravasz Sárga most éppen a mangusz lakóhelye felé fut... (26)

"A róka éppen a juhokat őrző ember mellett futott el, farkát behúzta, s észveszetten loholt. Hova menekülsz Ravasz Sárga? – tudakolta a juhokat őrző ember. – Csak nem ijesztett meg valaki?

Ajjajaj! – sópánkodott futás közben a róka, Kormuszda isten jön erre, hogy a manguszotokkal együtt elpusztítson benneteket! Még csak az hiányzik, hogy én is veletek pusztuljak!

Akkor a juhokat őrző ember rettenetesen megrémült. Jaj, te Ravasz Sárga! Mutass valamit a ravaszságodból, és mondd meg, hogy mit csináljunk? Hogy tud-

nánk kikerülni a vészt? A Ravasz Sárga úgy tett, mintha elgondolkozna, majd így szólt az öreghez: "Hát ami azt illeti, valóban van egy mód, hogy megmentésék az életeteket... Erre jön majd Kormuszda isten, s megkérdezi tőletek, hogy kinek a nyáját őrzitek. Te csak annyit mondj, hogy ez a nyáj a gazdag Boroldoj nyája. Ha így felelsz, nem történik bántódásod. Boroldoj ugyanis nem más Kormuszda isten veje, és ha azt feleled, hogy a nyáj a mangusz nyája, egy mozdulatával eltapos!"

A Ravasz Sárga ugyanezeket mondta a csikósnak, a tevépásztornak a csordásnak is, rábeszélte őket, hogy az isten kérdésére azt feleljék, hogy ez a nyáj Boroldoj nyája! A Ravasz Sárga ezután ismét behúzta a farkát s nagy lihegve a mangusz jurtá ajtajához érkezett.

"Hé te Ravasz Sárga, hova sietsz ilyen veszekedetten? – kiáltott rá a mangusz a menekülő rókára." Jaj, hát hogyne menekülnék, amikor Kormuszda isten el akar pusztítani téged minden pereputtyoddal együtt, s ha nem vigyáztok, még én is közéjük keveredhetek..."

A mangusz egyszeriben remegni kezdett a félelemtől. "Segíts rajtam, egykomám – rimázkodott. – Ravasz Sárga Rókának hívnak ugye? Hát akkor most mutasd meg, hogy méltó vagy a névre, és segíts rajtam... Valamilyen kiút csak van a veszedelemből?"

"Kiút az éppen akad – mondta a róka látszólag elgondolkozva –, ha megfogadod a tanácsomat megmenekülhetsz. Áss a borjak kikötésére szolgáló cölöpök alá egy mély vermet, s amikor Kormuszda kán ideérkezik, bújj a verembe és maradj ott hét-nyolc napig mozdulatlan. Ha így teszel, sikerül megmentenied az életed... Amíg te a gödörben üldögélsz, majd csak kitalálok valamit, hogy megmentsem az életedet..."

Az ostoba démon megfogadta a tanácsot, mély gödört ásott, és belebújt. Ezalatt a szegény Boroldoj fiú a démon jurtáját a saját palotájává tette, hét-nyolc napon át lakomázott a mangusz javaiból, s amikor megérkeztek az isteni vendégek, és megbizonyosodtak Boroldoj gazdagságáról, Kormuszda hozzáadta a lányát. Addigra a mangusz már nagyon elúnta a gödörben a dolgot, s türelmetlenül kikiáltott belőle: "Héj, Ravasz Sárga! Kimászhatok-e már, vagy maradjak még?" A róka akkor odafordult a meglepett Kormuszdához: "Két gyermekem ördöggé változott, s a borjak kikötőszlopa alatt egy gödörbe bújt. A két átkozott nem enged, hogy a gazdám gulyája szaporodjék. Nem tudnád valahogy elpusztítani őket?... " Kormuszda csak intett, megjelent egy rettenetes vízisárkány, s elpusztította a démont."

E néhány példával röviden megvilágítottuk a mongol folklór tibeti típusú démon ábrázolását. A tibeti típusú mangusz lényegében véve azonos az indiai rák-sasával és a tibeti srin-poval. Jellemét és tevékenységei sokkal jobban ismerjük, mint a tibeti démonét, hiszen a tibeti folklór dolgában a mai napig igen szegényesen állunk.

Mindenesetre a vizsgált anyag alapján úgy tűnik, hogy a tibeti démon mongol megfelelője sokkal ostobább, mint maga a tibeti. A mongol folklórban a démon ostobasága sok esetben szinte humoros vagy szatirikus színt kap.

A srin-po-ból származó, tibeti típusú démonon kívül ismeretes még egy másik, sajátos szörnnyeteg is a mongol folklórban, amely lényegesen elüt az eddig tárgyaltaktól.

B) A mongol folklór sárkány típusú démonalakja

Ezzel a típusú démonnal szinte kizárólag hősénekekben és hősmesékben találkozunk.

a) A sárkány neve és állandó jelzői

A démon, mangasz (a mangyus régi, irodalmi nyelvi forma, míg a mangas az új irodalmi nyelv, a halha alakja) neve előtt általában a char "fekete" jelentésű szót találjuk, de ritkábban előfordulhat más szín is pl. šar azaz sárga. E nevek előtt, char mangas, šar mangas, találunk egy jelzőt, amely a démon tulajdonságára utal.

A következő jelzők a leggyakoribbak:

1. Žaraachaj (char mangas). A Žaraachaj a burját-mongol nyelvben pió-cát jelent. (27) Nem valószínű, hogy a pióca a színre utal s a char erősítésére szolgálna, sokkal inkább valószínű, hogy alakja miatt kapta a žaraachaj jelzőt. Ebben az esetben a kifejezés egy olyan mangaszt jelentene, amelynek alakja hasonlatos a piócaéhoz, tehát valamilyen kígyószerű testet, semmiképpen sem olyat, amilyen a rākšasa típusú démoné volt.

2. Dalžgar (char mangas). (28) A dalžgar szó a halha nyelvben a dalbi-gar-ral váltakozik, jelentése "görbe, ferde". Lásd. burját zalžagar "görbe", zalžagar sabchi "félretaposott csizma". A jelző a mangasz tulajdonságára utal "görbe, ferde" azaz eredeti jelentésében nyilván összegörbült, összezsavarodott, tehát kígyóalakú.

3. Atgar (char mangas). (29) A szó az atirach "összezsavarodni, összegörbülteni" szó származéka. Jelentése teljesen világos a luvsandendev féle mongol szótár példájának a tükrében: mogoj atiraad chevtež bajv "a kígyó összetekeredve feküdt".

4. Endgir vagy endger (char mangas). (30) A szó összefügg a jondgor "szegletes" jelentésű szóval. Kétségtelen, hogy valamilyen a mangasz alakjára utal. Lehetséges, hogy a mangasz szegletesre tekeredik össze, vagy pedig az alakja szegletes valamilyen módon.

5. Inder (char mangas) (31) A szó jelentése "szegletes", összefügg az end-gir szóval.

6. Ider (char mangas) (32) az ider szótári jelentése egyértelmű: "fiatal, erős". Főleg újabb keletkezésű hősmesékben használják a jelzőt az elhomályosult jelentésű endgir, endger, inder helyett.

7. Chotgor (char mangas). (33) A chotgor jelentése "homorú, hajlott", megfelel az atgar "összezsavarodott" jelentésű szónak.

8. Gunan (char mangas). (34) A szó jelentése "hároméves hím állat". Az előzőekkel ellentétben nem a démon tulajdonságára, hanem a korára utal.

9. Dönön (char mangas). (35) A szó jelentése "négyéves bika", ugyancsak a mangasz életkorára utal. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy miképpen jött létre a többi jelzőtől eltérő két utóbbi forma. Ezzel kapcsolatban két lehetőséggel számolhatunk: a) Az utóbbi jelzők alliterációs kényszer következtében jöttek létre. Mivel e két jelző kizárólag hősénekekben használatos, valószínű, hogy a harminc (gučin), vagy a negyven (döčin)-fejű démonokhoz megfelelő alliteráló szót kellett keresni, s mivel az "összezsavarodott, piócaalakú stb." szavak között ilyen nem akadt, más jelentésű szavakkal kellett a megfelelő számú fejet jelző szót alliteráltatni; b) analógikus hatás is érvényesülhet, hiszen a hősénekek főszereplői többségükben gyerekek:

Haranguj kán, férfiak dísze
 Harcos káni apjához indult,
 Halvány káni anyjához indult.
 "Gyönyörű asszonyt, kit elvehetnék,
 Gyors-kemény vitézt, kit megölhetnék,
 Milyen vidéken, merre keressek?"
 Káni szülei ily szókat szóltak:
 "Édes fiacskánk, férfiak dísze,
 Éveid száma bizony kevés még,
 Égi-tűz-véred sem jó-sűrű még,
 Gyönyörű asszonyt, kit elvehetnél,
 Gyors-kemény vitézt, kit megölhetnél.
 Korai néked még felkeresned,
 Két-három évig még várnod kéne,
 Két-három évet pihenned kéne... (36)

Ugyancsak a hősénekekben szerepel még Haranguj kán öccse, a hároméves Uládaj mergen, vagy gondoljunk Geszer bátorra, aki pályás korában fojtotta meg a szemét kívájni induló ördögöt. Feltételezhető, hogy ennek a hatására kapta a démon is a gunan (hároméves), dönön (négyéves) jelzőket.

Ritkábban az is előfordul, hogy a mangasz nem ilyen tulajdonságra utaló névvel, hanem egyedi névvel rendelkezik, pl. Muu zantaj salchiny elee char mangas azaz "Szél-kísértet, fekete-mangasz." (37) A többi esetben pedig jellemére utaló nevekkal találkozunk, ugymint "félelmetes, kegyetlen, emberevő," stb.

A nevek vizsgálatából fény derül a démon kinézetére. A tibeti típusú démonnal ellentétben a mangasz kígyó alakú, összecsavarodott formájú, s valahogyan szegletes is. Semmiképpen nem azonos a rākšasa formával.

A mangasz formájára nézve azonban kifejezetten leíró jellegű részeket is találunk a mongol hősénekekben. Ezek közül a legszemléletesebbek azok, amelyek a mangasz nevét említik, bizonyos, rá jellemző tulajdonságokkal együtt, például azzal, hogy hány feje van. Míg a tibeti típusú démonok többségükben egy-fejűek voltak, vagy pedig állandóan változtatták formájukat, addig a hősénekek és hős-mesék mangaszai, sárkányai, kizárólag sokfejűek lehetnek, az alakjukat pedig nem tudják megváltoztatni.

A fejekkel kapcsolatosan (pontosabban a fejek számával) érdekes jelenségnek lehetünk tanúi a hősénekekben. A fejek számai a leggyakrabban a következők lehetnek:

arvan tavan tolgojtoj (38)
atgar char mangas ireed...
 (Tizenötfejű,
 csavarodott testű, fekete man-
 gasz érkezett...)

A démon ritkán lehet más színű is mint fekete:

arvan tavan tolgojtoj (39)
atgar šar mangas
 (Tizenötfejű, ...sárga mangasz...)

Chojt zugees irdeg (40)
Chorin tavan tolgojtoj
Chotgor char mangas
(Észak felől szokott érkezni
a huszonötfejű,
szegletes, fekete mangasz.)

A démon fejének a száma leggyakrabban ötre végződik, de ritkábban végződikhet más számra is:

Chorin chojor tolgojtoj (41)
Chotgor char mangas
(Huszonkét fejű,
szögletes, fekete mangasz.)

Gučin tavan tolgojtoj (42)
Gunan šar mangas
(Harmincötfejű,
hároméves, sárga mangasz.)

Dòčin tavan tolgojtoj (43)
Dònòn šar mangas
(Negyvenötfejű,
négyéves, sárga mangasz.)

Žaran tolgojt (44)
Žaraachaj char mangas
(Hatvanfejű,
piócaszerű, fekete mangasz.)

Dalan tolgojt (45)
Dalgaj char mangas
(Hetvenfejű,
Csavarostestű, fekete mangasz.)

Eren tavan tolgojtoj (46)
Ender char mangas
(Kilencvenöt fejű
szegletes, fekete mangasz).
vagy, Eren tavan tolgojtoj (47)
Inder char mangas bolz ...
(Kilencvenöt fejű,
Szegletes, fekete mangasszá lett).
vagy Eren tolgojt (48)
Endgir char mangas
(Kilencven fejű,
Szögletes, fekete mangasz).

Az említett példákban a hősénekekben a következő szabályszerűséget szűrjük le: a hősénekekben a mangasz jelzője, valamint a fejeinek a száma, az alliteráció miatt szigorúan meghatározott. Nem lehet a fejek számát és a jelzőket tetszés szerint változtatni, mivel a változtatást az alliteráció nem engedi meg. Így a tízfejfű mangasz(arvan) vagy minden olyan, amely fejeinek a száma tízzel kezdődik (arvan tavan "tizenöt" stb.) az a betűvel való rímeltetés miatt kizárólag atgar jelzővel ellátott lehet, a húszfejfű (chorin) chotgor, a harmincfejfű (gucin) gunan, a negyvenfejfű (döčin) dönön, a hatvanfejfű (žaran) žaraachaj, a hetvenfejfű (dalan) daldgaj, s a kilencvenfejfű (eren), ender, inder, ider, jelzőkkel állhat csak, vagy más olyanokkal, amelyek használatát az alliteráció megengedi. Így a mangasz fejeinek a száma, valamint a jelzője két verssorban megmerevedett, állandósult összetétellé vált, s bármelyik hősénekbe változatlan formában épül be.

A hősmesékre, ahol nincs alliterációs kényszer, nem kellene, hogy vonatkozzék a szabály, mégis azt látjuk, hogy a hősmesék többségében ugyanezek az állandósult összetételek fordulnak elő. Egészen ritkán találunk csak olyan szókatlan képeket mint pl. chöch mangas (49) "kék, vagy kékesszürke mangasz." Ebben az esetben azonban nem szerepel a fejek száma, így szabadon választható a jelző. Az esetek túlnyomó többségében azonban a fejek száma azokat a meghatározó jelzőket vonja maga után, amelyekről már a hősénekek démonjaival kapcsolatban szözlöttünk.

A hősmesékben is a következő összetételeket találjuk a leggyakrabban: arvan tavan tolgojt atgar char mangas; (50) arvan tavan tolgojt atgaalžin char mangas; (51) eren tavan tolgojtoj Indermaa char mangas. (52) Az állandósult összetételek a hősmesékben is megtalálhatók, mivel a hősmesék a hősénekek bomlás-lástermékei, s bizonyos állandósult összetételeket megőriztek a hősénekekből, amelyek ott az alliterációs kényszer következtében alakultak ki. Ezek az állandósult összetételek aztán a hősénekek bomlása folyamán önállóvá váltak, s ma már bármelyik hősmesébe beépíthetők változatlan formában. A mai mesélő számára természetes hogy pl. a huszonötfejfű mangasznak (chorin tavan) kizárólag chotgor lehet a jelzője.

b/ A mangasz lakóhelye és vagyona

A tibeti típusú démon tárgyalásakor beszéltünk már arról, hogy a démon általában hágókon lakik, kinn a természetben, itt találkozunk a juhait hajtó öregemberrel, akit megeszik, vagy arra kényszerít, hogy a fiát adja oda az életért cserébe. A másik típusú démon, a sárkány, ezzel szemben meghatározható helyen lakik. (53)

(Egy mesében a Ravasz Sárga Rókát megmenti a szegényember az üldözői elől. A róka hálából megmentőjének ígéri Kormuszda isten kisebbik lányát. A róka Kormuszdához fut s közli vele, hogy a földkerekség leggazdagabb embere kéri feleségül a lányát, s hogy ez a gazdag a világ legerősebb négy állatát küldi ajándékba az istennek. A szegény megrémül a róka felelőtlen ígretétől, de az megnyugtatta, s csellel, mint a gazdag ajándékát, az istenhez hajtja az orosz-lánt, a tigrist, a medvét és a fekete vadlovat. Utban az isten szállása felé a róka újabb ravaszságot eszel ki, hogy a meztelen szegényembert felöltöztesse és megszerezze számára a mangasz vagyonát.)

"Én majd előreszaladok és előkészítek mindent a fogadásotokra – mondta a Ravasz Sárga Róka, s futásnak eredt a mangasz jurtája felé. Amikor a mangasz

legelőterületére ért, húsz napig futott, és mégsem ért a végére. Húsz napig juhnyáják mellett futott, tíz napig ménesek mellett futott, öt napig tevecsordák mellett futott, de nem ért a végére. Egy nap és egy éjszaka futott még marhacsordák mellett, míg nem a mangasz jurtájához érkezett."

Az idézett részletben a mangasz nem más mint egy gazdag nomád, aki hatalmas jurtában lakik, és megszámlálhatatlan állat ura. Bizonyos szempontból kétféle típusú démon keveréke, mivel bár másképpen viselkedik mint indiai típusú rokonai, mégis, alakját és jellemét illetően inkább az első típusba tartozik. Ostobaságával is túltesz sokfejjű társain. Legjellemzőbb tulajdonsága azonban a gazdagság, amely élesen megkülönbözteti a hágókon ólálkodó rākšasa társaitól.

A mangasz a Dzsangar hősenekben már nem is csak egyszerűen gazdag nomádként szerepel, hanem egyenesen feudális úrként. (54)

"No, most nézzük csak, hogy kit is hívnak a szörnyűséges, fekete démon kánnak... Hatalmas szállásterülete hét nemzedék óta változatlan nagyságú. Magához edesgette a legerősebb és legvitézebb harcosokat, bátorokat, akik csak a Nap alatt élnek. A bátorok, a testőrei, olyanok, hogy közülük a legutolsó is hét-ezer közönséges vitézzel ér fel. Amikor pedig nyolcezer híres vitéz vonul ellenük hadjáratba, úgy megnövekszik az erejük, hogy egy-egy felér közülük mind a nyolcezerrel.

Amikor sárga-tarka palotájában alszik, tízezer ór váltja egymást az ajtaja előtt. A tigris és a medve, amelyek a sárga-tarka palota kapuinál állnak őrszétépnek boldog-boldogtalant, aki csak arra téved, nappalra pedig megkötik a nyakukat erősebbnél is erősebb küdür-chara acélból készült acéllánccal, nehogy kárt tegyenek a szövetséges vitézekben. Éjszaka, amikor elengedik őket láncaikról, messzire űznek mindenkit a palotától, üvöltésüktől és vicsorgásuktól még a legerősebb ember is fejvesztett futásban keres menedéket".

A mangasz tehát vagy gazdag nomád, vagy pedig feudális kán, pontosan ugyanolyan udvartartással rendelkezik, mint a korabeli feudális urak. Tekintettel arra, hogy a hősenek egyrésze a XIV.-XVII. században keletkezett, a nomád feudalizmus teljes kibontakozása idején, a démon-hősök is csak nevükben és alakjukban démonok, s már nem azonosak azokkal a társaikkal, akik az előző századokban uralták a mongol folklórt. Gazdaggá váltak, feudalizálódtak, a nyilvánvalóan megváltozott körülmények között ők is megváltoztak. A pekingi kiadású mongol Geszer-regényben például a tizenkétfejjű démonnak kastélya van, ahol Geszer egyik elrabolt feleségét őrzi drágaságok között. (55)

A mangasz felölti a feudális, hódító úr mezét, s harcba indul a vitéz ellen. A legtöbb esetben orvul és ravaszul támad, amíg a bátor harcban vagy hadjáratban van, a sárkány megtámadja védtelenül hagyott családját és birtokát, elhajtja állatait, feleségét pedig elrabolja: (56)

Egyszer régen,
Elmúlt időkben,
Tizenötfejjű
Tűzfúvó sárkány,
Kerek-kőcfejjű
Kövér, Szakáll-kán
Kedves leányát

jó ezerötszáz
Lovával együtt
lám elrabolta!

A Harhöhöl bátor című hősmesében a vitéz hadjáratból tér vissza s szállásterületét feldúlva találja: (57)

"Harhöhöl bátor... az éves utat hónaposra rövidítette le, úgy vágatott, s amikor hazájába érkezett, lakóhelyét, alattvalóit, feleségét és gyermekeit nem találta többé, szállásterülete gazdátlanná vált. Először nem tudta, hogy mit tegyen, aztán felment egy hóval borított fehér hegyre, lefeküdt egy szantálfának az árnyékába. Egy aranyos pacsirta, amely a szantálfa tetején ült, énekelni kezdett felette. A vitéz csodálkozva vette észre, hogy megérti a pacsirta énekét.

"Ki vagy te, vitéz? Ha te vagy Harhöhöl, hírt adok néked a feleségedről. Miután elvonultál a hadjáratba, rajtaütött szállásterületeden az északi vidék urának született, kilencvenöt fejű, Indermaa fekete mangasz, alattvalóidat elrabolta és szolgájává tette őket. Feleséged öt éven át szakadatlanul küzdött ellene, végül is két évvel ezelőtt a kezébe került."

A madár ezután átadja a vitéznek felesége utasításait, hogy milyen módon szabadíthatja ki fiával együtt a démon rabságából.

A vitéz elindul, hogy kiszabadítsa feleségét és fiát, útközben találkozik vele siető gyermekével, akit még nem is látott, mivel a feleség elrabloltatása után, a démon rabságában született: (58)

"Arany-tündér asszonyomat
Átkozottól visszaveszem!"
Mangasz-járta hegyre hágott,
Magas sziklák között lépdelt.
Szarvast ejtett jó nyilával,
Szeletelte, eszegette,
Szép világú délutánon
Szeletelt szarvasa húsát,
Sárga csikón szökellő hős,
Szál magában elragadta.
Újra ejtett hosszúszarvút,
Újra jött az sárga csikón,
Ugrott, s ismét elragadta,
Ódij-mergen résen volt és
Ördögadtát lám megfogta.
"Ki vagy vitéz, ördögadta,
Ki az apád? Ki tanított
Más zsákmányát elrabolni,
Más szarvasát elvonszolni?"
"Ördög ki nem fogott rajta,
Öreg 'ujja nem hibázott:
Ódij-mergen volt az apám!
Sárkány ellen hadba szállott,
Sárkány ellen vítt haraggal,
Másik sárkány reánk támadt,

Mind országunk, mind szolgáink
Hosszú pályán elhurcolta!"

A vitéz ezután elindul, hogy visszaszerezze elrabolt javait és feleségét, s végül is természetesen legyőzi a démon.

A mangasz legyőzésének két módja lehetséges: vagy a vitéz fizikai ereje elégséges a szörnyeteg ellen, vagy előbb a démon "lelkeit" kell megölni, s az így legyintett ellenfél már a bátor könnyű zsákmánya lesz. Nézzünk példát az első lehetőségre: (59)

Hősök hőse Haranguj kán
Hókájának jobb oldalán,
Hároméves, vitéz gyermek,
Uládaj-mergen ott termett.
Bal kengyele bal oldalán
Bőgve, összezsavarodva,
Bősz szitkokkal átkozódva,
Fekete mangasz ott termett.
Hősök hőse visszahőkölt,
Hókáját visszarántotta s
Míg a kantárszárat húzta,
Mangasz, torkát kitátotta, s
Hároméves, erős vitézt
Hét gyomrába bocsátotta.
Hősök hőse Haranguj kán
Hókájához fordult nyomban:
"Undorító sárkány-fattyát
Utolérni ha nem tudod,
Lakként fénylő négy patádat
Levágom és messze dobom.
Undorító sárkány-fattyát,
Utolérni ha nem tudom,
Tizenöt fekete fejét
Talpam alá ha nem gyűröm,
Torkom vágom – magam halok!"
Esküdt erős esküvéssel,
Eredt sárkány-fattyú után.
Táltos, barna paripája
Tizenöt, fekete fejűt,
Csavaros, fekete testűt
Körül a földön kergette,
Kétszer már körülkergette.
Harmadszorra utolérte,
Útját állta kősziklaként.
Hősök-hőse Haranguj kán,
Horpadt testét megragadta,
Tizenöt fekete fejét
Talpa alatt széttaposta.

Rémisztő-nagy rikkantással
Rángó testét szétvagdosta.
Gyomrából a sárkány-fattynak
Gyilkolt öccsét kiengedte,
Kiszabadult jó Uládajt,
Kebelére ölelgette."

Ez a típusú mangasz nem eszik embert, míg a tibeti típusú démon első-sorban a gyermekeket kedveli, de az öregebbeket sem veti meg, addig a sokfejű sárkány-mangasz az emberek vagyonára tör. Nem kannibál, nincs szüksége emberhús táplálékra, a hős vagyonát, állatait, házát, szolgálait és nem utolsósorban a feleségét igyekszik megkaparintani magának. Ha elrabolta is, nem eszi meg őket hanem feleségévé teszi az asszonyt, s együtt él vele a palotájában. Egyes esetekben előfordul a vitéz elnyelése. Ennek az az oka, hogy a démonnak nincs más lehetősége a védekezésre, mint hogy száját kitátva elnyelje ellenfelét. De ezek a démonok is csak harc közben nyelnek el embereket, egyébként tökéletesen úgy viselkednek mint a feudális társadalom vitézei.

A mangasznak nyila és íja van, mint a vitéznek, s az az elfoglaltsága, hogy nyíjait őrző embereit ellenőrzi, vadászni jár, esetleg felfegyverzett hadseregével hadat visel. A Dzsangar hősnék szinte valamennyi énekében mangasz-kánok harcolnak Dzsangar és vitézei ellen. Ez a tipikusan feudális rabló csak a vagyonát és a feleséget tulajdonítja el, nem eszi meg áldozatait.

A vitéz viadalra kel a sárkánnyal, és kemény küzdelemben legyőzi. A bátor általában fizikai erejére van utalva, esetleg táltos-paripája, vagy varázsszóval bíró fegyverei segítik a harcban. A mongol hőségekre nem jellemző a földöntúli erők beavatkozása a küzdelemben. Mégis, a legnagyobb mongol hőségeket, buddhista hatásra, telis-tele vannak az istenek beavatkozásának a jeleneivel. Mind a Dzsangar, mind pedig a Geszer hőségeiben a főhős már-már elkerülhetetlenül elbukik, amikor kétségbeesett kérésére földöntúli erők avatkoznak a küzdelemben, s eldöntik azt a főhős javára. A nagy hőségeken kívül azonban a mongol hőségeket zöméből hiányzik az istenek beavatkozásának a motívuma.

A hős csodálatos átváltozási képességgel rendelkezik, s amikor ellenfele felé közeledik, hogy fel ne ismerjék, saját magát taknyos fiúcskává, lovát pedig, a táltos paripát, kopott szőrű kiscsikóvá változtatja. Előfordul az is, hogy egy öregember stb. alakját veszi fel. Egyes hőségekből a bátor nem csak arra képes, hogy átváltozzék, hanem meg is sokszorozza alakját, azaz mágikus ereje segítségével egyszerre több alakba is képes változni:

"A következő napon Geszer kán, a tíz világtáj ura, egy öreg, ide-oda vándorló, kéregető szerzetessé változott, egyik mágikus erejét két tanítványára változtatta, akik a szerzetest kísérték, az összegyűjtött csekélyke adománytegy öszvérré pakolták, és az öszvért vezették."

A mangasz is képes az alakját megsokszorozni, életét szétosztani. Különböző tárgyak és élőlények tartalmazhatják életének egy egy darabját, lelkeit, s ha valamelyiket megölik, a sárkány még nem pusztul el, csupán elgyengül, s fájdalom útján megérzi, hogy életének egy darabja, egy lelke, elpusztult. Ezért a hős, hogy megölhesse ellenfelét, kénytelen előbb a sárkány lelkeit megölni.

Az élet-megsokszorozása oka az önvédelem, hogy minél nehezebben lehessen a szörnyet elpusztítani. A vitéz általában az útjába kerülő öregembertől tudja meg, hogy a mangasz életei milyen alakokban rejtkeznek: (61)

"Sárkány apánk szörnyű lelkét,
 Sűgva-bűgva elmondom:
 Sziklás, nyugati hegyen,
 Csíkos tigris, vad oroszlán,
 – e kettő egy élete!
 Őklelődző vadkecske és
 Őzgida, ki vígan szökdel,
 – ők egy másik élete!
 Ajtajánál, viczorogva,
 Aszar, Baszar – vad kutyái,
 – bizony ők is élete!
 Táltoslova – egy élete,
 Táncoló láng, hogyha alszik,
 Táncol tarka mája táján,
 – bizony ez egy élete!
 Csíkos kígyó, orlikából
 Csúszik elő, hogyha alszik,
 Körülfonja, simogatja,
 – ez is az ő élete!

A Harhőhöl vitéz című hősmesében a mangasznek ismét csak több élete, "lelke" van: (62)

"..... Harhőhöl bátor akkor a fényes piros arcú Uhaj asszonytól azt kérdezte: 'Hol van a mangasz-kán, aki errefelé lakik? Valóban akkora az ereje, ahogy mesélik?' Az asszony erre így válaszolt: 'A sárkány elment, hogy élelmet keressen magának. Észak felé indult el, így hát dél felől fog visszaérkezni. Ennek a szörnyű sárkánynak nyolc lelke van, amelyek kettesével bűjtak el. Az északi hegy tetején van egy arany és ez ezüst szantálfa. A déli hegy lábánál két vasházban, két hatalmas pók lakik, amelyek nappalra másznak csak be a házukba. Aztán még arrafelé találsz majd két óriáskígyót és két varjút... Ez a nyolc élőlény a mangasz nyolc lelke!'"

A pekingi kiadású Geszer regény híres jelenete a sárkány-kán legyőzése, aki elrabolta és kastélyába zárta Geszer vitéz egyik kedvenc feleségét: (63)

"Azt mondják, hogy a tizenkétfejű sárkány-kánnak van egy lelke, amely egy fába változott. Ha ez a fa lenne is az, mit törődöm én vele? Szegény, szükségét látott koldus vagyok, aki ide-oda vándorol a pusztán, s nem tettem egyebet, mint hogy ennek a fának a gyökerénél néhány gumót láttam, amelyet ki szeretnék ásni és megenni!"

Az átváltozott fa ekkor meghatódott: "Milyen szépen és megindítóan is beszél ez a koldus..." Aztán hangosan ezt mondta: 'Szegény ördög! Maradj csak itt nyugodtan az árnyékomban, ásd ki a gumókat és fald be őket!'"

Geszer erre úgy tett mintha a gumókat ásná, eközben azonban aláásott a fatörzsnek, kristálynyelű kis késével átvágta a gyökereket egymás után, majd egy utolsó lökessel kidöntötte a fát. Azután háromöles acélkardjával darabokra vágta és elégette. S mivel ezzel megölte a sárkány egyik legfontosabb lelkét, a sárkány, aki éppen vadászott, olyan szörnyű fejfájást kapott, hogy a közeli tengerbe rohant, egy kicsit lehűteni magát..."

Geszer vitéz a fa után sorba megöli a sárkány többi életét is, majd végül magát az elerőtlenedett szörnyet, s megszabadítja elrabolt feleségét.

c.) A mangasz születése (keletkezése)

Egyes hősénekek arról is tudósítanak bennünket, hogy a néphit hogyan kép-
zeli el a mangaszok keletkezését: a mangaszok egyrésze elvarázsolt vitéz lenne:
(64)

Hősök hőse, Haranguj kán,
Horgas testűvé bár nem lett,
Szilaj eszét elvesztette.
Szűmber hegy csúcsára tévedt s
Szörnyű, kilencvenöt fejű,
Szegetes, bösz démonná lett.

Szűmber hegynek sziklás csúcsán, (65)
Szegetes, fekete testű,
Kilencvenöt undok fejű,
Kunkorodva, mélyen alszik.
Ha rémülsz is, ez az apád!
Hősök hőse, volt Haranguj!

c.) Keverék típusú démonok

Az említett mangasz típusok mellett még néhány szót ejthetünk a kettő kö-
zött álló típusokról, amelyek ugyancsak szép számmal találhatók a mongol folklór-
ban. Ezek a kevert típusok, mindkét fő típus bizonyos tulajdonságait és alkati sa-
jtságait, vagy azokból csupán részleteket viselnek magukon. A mongol folklór
rendkívül gazdag természetfeletti alakokban, s a meséket és a hősénekeket való-
sággal ellepik a mangaszok, ördögök, kísértetek, démonok stb. Ezek között kü-
lönben sem egyszerű az egymástól elkülönítő jegyeket megtalálni, hátha még
keverednek is egymással! Az alaptípusok néha azonban tisztán is megmutatkoznak,
s így a többiekről lassan le lehet fejteni a rájukrakódott, nem eredeti rétegeket.

Összefoglalva az elmondottakat: megkíséreltük bizonyítani, hogy a mangasz
név a mongol folklórban két jelentést takar, egy régebbit és egy újabbat. A régi,
az ősi, sárkány típusú, sokfejű, kígyóalakú, amely már a Mongolok Titkos Tör-
ténétében is szerepel. A másik jóval későbbi, az Indiából Tibetbe származott dé-
mon, a rākṣasa vagy srin-po, amely a lamaizmus átvételével került a mongol
folklórba. Az ősi sárkánykígyó típus azonban a buddhista démon elterjedése követ-
keztében sem halt ki, hanem a hősénekekben és a hősmesékben tovább élt egészen
napjainkig. Ez a típus nem kínai, és nem tibeti eredetű, a belső-ázsiai folklór
sajátos terméke, és az ősi mongol folklór egy kései időkig megőrzött alakját ke-
reshetjük benne.

A későbbi időkben aztán ez a démon-típus feudalizálódott, s a XVII. század
folyamán már mint a mongol feudalizmus jellegzetes képviselője jelenik meg előt-
tünk.

Lőrincz László

JEGYZETEK

1. A Mongolok Titkos Története: Mongol Nyelvemléktár III. (Budapest, 1964).
Közzéteszi: Ligeti Lajos; pp. 36-37.
2. I. m., pp. 130-134.
3. N.N. Poppe, Chalacha-mongoljskij geroičeskij êpos (Moszkva-Leningrád 1937), 93; ugyanott 3. jegyzet.
4. Erich Haenisch, Wörterbuch zu Manghol un niuca tobca'an (Leipzig 1939), p. 107.
5. S.A. Kozin, Sokrovennoe skazanie (Moszkva-Leningrád 1941), p. 149.
6. Preklasszikus emlékek I, XIII-XIV. század: Mongol Nyelvemléktár I (Budapest 1963). Közzéteszi: Ligeti Lajos; p. 29.
7. Az önálló alak mellett szól az 1716-ban kiadott pekingi fanyomatos Geszer-regény számos mayus alakja is. Pl. IV. fejezet 6b: arban qoyar toluyai-tu mayus, "Tizenkétféjű mayus". Vö. még: G. Kara, Chants d'un barde mongol, Budapest 1970, p. 105.
8. F.W. Cleaves, The Bodistw-a Cari-a Awatar-un Tayilbur of 1312: Harvard Journal of Asiatic Studies 17 (1954), pp. 75, 99.
9. G.I. Michajlov, Luu i luus v proizvedenijach geroičeskogo êposa mongoljskich narodov (különnyomat, év nélkül).
10. Sarat Chandra Das, Tibetan-English Dictionary (Calcutta 1902), p. 1290.
11. Az öt oltalom könyve, Ayusi átdolgozott fordítása. Közzéteszi Kara Gy. (Budapest 1965), p. 111.
12. I. m., p. 215.
13. C. Damdinsürüŋg, Töbed mongyol siditü kegür-ün üliger qoyaduyar debter (Tibetan and Mongolian Tales of Vetala): Corpus Scriptorum Mongolorum, Tomus II (Ulaanbaatar 1964), p. 369.
14. C. Damdinsürüŋg, i. m.: Mo-ston phag-mgo-čan-gyi le'u-ste című mesében pp. 48-49.
15. C. Damdinsürüŋg, i. m.: II. Mo-ston phag-mgo-čan-gyis srin-mo bza'-cho btul-ba'i le'u žugs mesében, p. 423.
16. C. Damdinsürüŋg, i. m., I. Idézett mese: pp. 44-45.
17. C. Damdinsürüŋg, i. m., II. pp. 306-307.
18. C. Damdinsürüŋg, i. m., II. p. 335.
19. C. Damdinsürüŋg, i. m., II. p. 371.
20. Mongol ardyn aman zochiolyn deež (Ulaanbaatar 1967), pp. 143-145.

21. Ardyn aman zochioloos (Ulaanbaatar 1958), p.38.
22. Chilin galzuu baatar (Ulaanbaatar 1960), p.17.
23. Mongol ardyn aman zochiolyn deež, pp.182-183.
24. I.m., pp.143-145.
25. I.m., p.175.
26. I.m., pp.178-180.
27. K.M. Čeremisov, Burjat-mongoljsko-russkij slovarj(Moszkva 1951), p.247;
A. Luvsandendev, Mongoljsko-russkij slovarj (Moszkva 1957), p.177.
28. Luvsandendev, pp.142-143; Čeremisov, p.247.
29. Luvsandendev, p.47.
30. I.m., p.174.
31. Kovalevskij, Mongoljsko-russkij-francuzskij slovarj (Kazan 1844), I, p.279.
32. Luvsandendev, p.217.
33. I.m., p.543.
34. I.m., p.126.
35. I.m., p.155.
36. Chalch ardyn tuulī (Ulaanbaatar 1967), p. 14.
37. Chilin galzuu baatar, p.8.
38. Chalch ardyn tuulī I, p.25.
39. I.m., p.144.
40. I.m., p.41.
41. I.m., p.214.
42. I.m., p.144.
43. I.m., p.144.
44. I.m., p.195.
45. I.m., p.195.
46. I.m., p. 83.
47. I.m., p. 58.
48. I.m., p.195.
49. I.m., p.126.
50. I.m., p.126.
51. I.m., p.149.
52. Mongol ardyn ūlger (Ulaanbaatar 1957), p.149.

53. Mongol ardyn aman zochiolyn deež..., p.179.
54. S.A. Kozin, Džangariada (Moszkva-Leningrád).
55. I.J.Schmidt, Die Thaten Bogda Gesser Chan's des Vertilgers der Wurzel der zehn Übel in den zehn Gegenden (St. Petersburg 1839), pp.139-140.
56. Chalch ardyn tuulǎ, p.119.
57. Mongol ardyn ulger, pp.65-66.
58. Chalch ardyn tuulǎ, p. 208.
59. I.m., pp.25-26.
60. Die Thaten Bogda Gesser Chan's....., p.230.
61. Chalch ardyn tuulǎ, p.208.
62. Mongol ardyn ulger, p.71.
63. Die Thaten Bogda Gesser Chan's, pp.138-139.
64. Chalch ardyn tuulǎ, p.58.
65. I.m., p.61.

"Az arab medicina assimilatioja a későközépkori latin orvosi irodalomban" c. cikkemben (1) egy mondat erejéig utaltam a perzsa medicina, valamint a szír orvosi irodalom jelentőségére az európai orvostudomány fejlődésében (2). Itt megemlítettem, hogy a Corpus Constantinumot a szír szövegek illetve a Corpus Medicorum Syriacum szükségszerűen jelentős mértékben ki fogja egészíteni.

Ha a Corpus Medicorum Graecorum teljességre törekszik, úgy jogos J. Kollerschnek megjegyzése a fenti műnek a Supplementum Orientaleval kapcsolatosan, mely szerint a görög orvosi irodalom arab fordításait jobban és teljesebb körben kell figyelembe venni az orvostörténeti kép kialakításához (3). Az arabra fordított görög szövegeket az orvosi irodalom több-kevesebb intenzitással, változó és sajnos nem egészen egységes szemlélettel, de viszonylag nagy terjedelemben tárgyalta és tárgyalja. Ezzel szemben csak keveset foglalkozik a szír textusokkal, jól lehet ezek jelentősége az egyetemes orvostörténelem fejlődése szempontjából, különösképpen annak szemlélettörténeti aspektusából szinte kulcskérdésnek tekintendő a görög szakirodalom későközépkori recepcióját illetően. Ez annál is inkább sajnálatos és indokolatlan az orvostörténelem szempontjából, mivel a századforduló óta nemcsak hogy több új szír kézirat került napfényre, hanem sok fordítással is gyarapodott, és így az orvostörténészek számára is hozzáférhetővé vált a szóbanforgó irodalom (4).

A szír medicina tényleges szerepének feldolgozása és az orvostörténeti képen való szabatos elhelyezése ezzel együtt is kedvezőtlenebb helyzetben van az arab medicínánál. Ennek magyarázata részben abban is keresendő, hogy az anyag valóban csekélyebb, másrészt pedig kevésbé egybegyűjtött s rendszeres egybefoglalása mindmáig hiányzik.

Hogy kevesebb szír nyelvű textus maradt reánk, mint arab nyelvű, annak több oka is van. A maronita és egyéb kolostorokban a szír orvosi, ill. általában természettudományi szövegeket kevésbé kísérték figyelemmel, nem utolsósorban a teológiának a szokásosnál is nagyobb preferenciája miatt (5); emellett oka lehet az is, amire Thomas de Marga püspök mutat rá, ti. hogy a kolostorok lakóinak jó táplálkozási viszonyai érdektelenné tették őket a Galenus-követők recepciójában. Ez az orvostörténész számára világos; arról van itt szó, hogy a Galenus-követők művei tekintélyes részében az anatómiai, élettani értekezések jelentős mértékben diaetetikai fejtegetésekhez kapcsolódnak; az utóbbiak számban és terjedelemben túlnőnek az előbbieken, s ennek következtében az utóbbiakban való érdektelenség az előbbinek szükségképpen való elhanyagolásához, sőt elhagyásához vezet. S mivel a diaetetika érdektelen volt számukra, így az anatómia még ennél is inkább kikerült érdeklődési körükből. Vagyis csak abban az esetben volt számukra érdekes az egész kézirat lemásolása, ha a diaetetikai, ill. pharmacológiai rész érdeklődésükre tarthatott számot.

A fenti okok miatt elveszett kéziratok száma ma már aligha állapítható meg, de tekintélyes mennyiségükre következtethetünk az olyan antik "katalógusból" mint amilyen pl. Hunain ibn Ishaaq műve a szír és arab Galenus-fordításokról vagy a Bar Bahbul-lexikon citátumaiból (9).

Mindezek miatt is helyes és kívánatos R. Degen kezdeményezése (10), amelynek értelmében minden ismert és egyértelműen azonosított szír orvosi textus egy Corpus Medicorum Syriacumban gyűjtendő össze és adandó ki. Ennek fontossága kézenfekvő, hiszen az orvostörténész csak az orientalista által szakszerűen az orvostörténéssel való együttműködésben tud menni a textus irodalom- és nyelvtörténeti vonatkozásain, illetve az orvosi-természettudományi részekben az adatszűrűségek közlésén. Ez az interdisziplináris munka ma már az orvostörténetben nélkülözhetetlen s talán az orientalisztikának sem válik hátrányává.

R. Degen nyomán a már kiadott görög eredetű szír szövegek felsorolására szorítkozom, a fentiekben kifejtettek bemutatása céljából, tehát annak érzékeltesére, hogy miképpen viszonylanak az arányok vonatkozásában a szír orvosi kéziratok az arab textusokhoz: Hippokratesz aforizmái, Galenus-fragmentumok, Mar Ahumdemneh "Antipatros"-a, Edessai Hiob "Kincsek könyve", Hunain ibn Ishaaq "Orvosi kérdések" c. művének egy része, végül egy névtelen szerzőtől származó ún. "Szír orvosi könyv". Ennek mintegy háromszorosára tehető az ismert, de még kiadatlan szövegek száma s e pillanatban nem állapítható meg számszerűen azoknak a fragmentumoknak és természetesen a lappangó anyagoknak - mennyisége, amelyeknek feltárásán és feldolgozásán az orientalisták munkálkodnak.

Hogy az orvosok e téren mégoly anyagismeret mellett sem tudnak eljutni a végkövetkeztetésekhez, kitűnik pl. Hakim Mohamed Saidnak a XXIX. Nemzetközi Orientalista Kongresszuson elhangzott - egyébként érdekes adatokban gazdag - előadásából, ahol a görög-arab medicínának a modern orvostudomány kialakításában betöltött szerepéről tulajdonképpen csak a textusokban foglalt tényeket sorolja fel, anélkül azonban, hogy azoknak magában a fejlődésben mutatkozó gondolati jelentőségét felismerné, ill. ismertetné. A komplex jellegű kutatás hiánya ebben az esetben ott érzékelhető, hogy Mohamed Said a görög szövegekkel való egybevetés nélkül természetesen eleve reménytelenül kísérli meg az adott orvostörténelmi korszak teoretikus képét megrajzolni - ami helyett végülis adatfelsorolásba torlik tanulmánya.

Mindezekkel végső soron arra kívántam rámutatni, hogy az orvostörténet teljes igényű művelése nem képzelhető el az orientalisztika minden ágának segítségével.

Schultheisz Emil

JEGYZETEK

- 1/ Keletkutatás 1974, 77.p.
- 2/ De Lacy O' Leary, How Greek Science passed to the Arabs (London, 1951), - Vö. Schultheisz E.-Tardy L., A Physician-Diplomat from the Time of the Renaissance: Comm. Hist. Art. Med. (1975), 13-27.

- 3/ Medizin-historisches Journal VII (1972), 116.
- 4/ Fuat Sezgin, Geschichte des arabischen Schrifttums (Leiden. 1967), I-III, stb.
- 5/ Egy palimpsest-kézirat a 9. századból (felső része 11. századi melkiti un. Parakliti) alsó része bizonyossággal megállapíthatóan szír orvosiszöveg, amely két terjedelmes kolumnája folytán igen jelentős volna – letöröltetett, de Baumstark szerint (K.W. Hiersemann, Orientalische Manuscripten, Leipzig, é.n., 22.p. kézirat fol. 22.a. annot. ab A. Baumstark, 14.p.) rekonstruálható.
- 6/ The Book of Governors. The Historia Monastica of Thomas Bishop of Marga A.D. 840. Ed. from Syriac manuscripts by E.A. Wallis Budge. London 1893, 280.p. (az angol szövegben).
- 7/ Schleifer J., Zum Syrischen Medizinbuch: Ztschr. für Semistik IV (1925), 75.p.
- 8/ Ed. G. Bergstatter, Leipzig 1925 (reprint Nendeln, 1966)
- 9/ Lexicon Syriacum auctore Bar Bahbule ... edidit Rubens Duval. Vol. I-III (Paris 1901).
- 10/ Medizin-historisches Journal VII (1972), 116.
- 11/ Hakim Mohamed Said The Role of Greco-Arab Medicine in the Progress of Modern Medical Science: XXIX Int. Congr. of Orientalists, 1973, Paris (klny.)

Itt mondok köszönetet Czeglédy Károly professzornak néhány értékes közléséért.

A keletről nyugat felé tartó nagy népvándorlás során az ázsiai, majd a kelet-európai füves pusztaságokat követve számos nomád nép jut el a Kárpát-medencébe, s talál itt új hazára. E több ezer éves korszak a kunok európai megjelenésével ér véget.

A Belső-Ázsiából Kelet-Európába érkező török kunok a XI. és XIII. század közötti időben hatalmas birodalmat hoznak létre a Káspi-tengertől a Kárpátokig nyúló óriási területen. A kunok mintegy két évszázados dél-oroszországi uralmának a XIII. század első felében a mongol Dzsingisz kánnak, majd Batu kánnak seregei vetnek véget. A kun birodalom - vagy perzsa eredetű nevén a Däšt-i Qipčaq "Kun Pusztaság" - keleti területei csakhamar a mongolok uralma alá kerülnek, s az ott élő kun törzsek egy része kénytelen meghódolni a mongoloknak, másik részük pedig egyre nyugatabbra menekül. A legnyugatabbra eső területek kun törzsei még egy ideig sikerrel szegülnek szembe a hódítókkal, míg nem a végzetes Kalka-menti csatavesztés után e törzsekre is keleti testvéreiknek sorsa vár: vagy meghódolnak ők is és csatlakoznak a mongol sereghez, vagy pedig korábbi szállásterületeiket elhagyva kitérnek az immár jelentős túlerővel támadó seregek útjából. Ez utóbbit teszik. A kun törzsszövetség nyugati törzsei, továbbá a mongolok által már elfoglalt keletibb területek menekülő törzsei az egykori törzsszövetség nagyfejedelmének, Köten kánnak vezetésével a Balkánra vonulnak, onnan pedig Magyarországra kéri bebocsáttatásukat. 1239-ben a kunok be is költöznek Magyarországra, de ezt a beköltözést még nem követi, nem követheti végleges megtelepedés, hiszen közvetlenül a tatárjárás előtt kénytelenek elhagyni az országot. A magyarországi tatárjárás után azonban IV. Béla király visszahívja a kunok népét a Balkánról, és letelepti őket az Alföld meggyérült lakosságú, vagy addig még csak kevéssé lakott területeire: a Tisza-Duna közén és a Tiszántúlon. Ezen az egységes területen zárt tömbben élnek évszázadokon át, királyainktól kapott különféle - bár olykor rövidebb-hosszabb időre megszakadó, majd ismét megújuló - kiváltságaik védelmében, erős katonai szervezetben, seregkörzeti közösségi keretek között. A mai Nagykunság és Kiskunság hajdan szabad népe éppen 100 esztendővel ezelőtt, 1876-ban veszíti el véglegesen sok évszázados, oly sokak által annyira és állandóan irigyelt kiváltságait, autonómiáját. /1/

Magyarországra való beköltözésük után a kunok még igen sokáig, szinte a hódoltságkoráig szívesen ragaszkodnak nomád életmódjukhoz, ősi szokásaikhoz, hagyományaikhoz, s természetesen nyelvükhöz is. Favázás nemzsatrákban laknak, hatalmas méneseiket, nyájaikat, gulyákat legeltetve gyakran tévednek tilosba, a szomszédságukban levő főúri birtokok legelőire, szántóföldjeire. Azonban királyaink állandó biztatására, de az új környezet adta szűkebb lehetőségek folytán is, a kunok lassankint kénytelenek felhagyni korábbi nomád életformájukkal. E folyamatot még a körükben egyre nagyobb erővel terjesztett keresztyén vallás hatása is gyorsítja. Mégis, viszonylag állandóbb téli szállásaikból csupán a XV. század elején-

derekán keletkeznek az első faluk, s épülnek fel bennük a legelső templomok. Vannak azonban olyan kun téli szállások, illetőleg faluk is, amelyekben a hódoltságig és a reformáció koráig egyáltalán nem építettek templomot. /2/

Állandó megtelepedésükkel, fokozatos megkeresztelkedésükkel egyidejűen a kunok lassan-lassan anyanyelvüket is kezdik a magyarral felcserélni, ami azért is megy könnyebben és aránylag simán, mert mint egy nem idegen és legyőzött, hanem önként csatlakozott és rokonfajtajú nép, jobban hajlik a beolvadásra, a megmagyarosodásra. A királyaink által adományozott és időről-időre megújított kiváltságaik ugyan mintha kedveztek volna különállásuknak, népi kultúrájuk és nyelvük megőrzésének, mégis talán e kiváltságoknak köszönhető elsősorban, hogy a kunok néhány század leforgása alatt önként válnak igaz magyarokká.

A hódoltság korában és a reformáció hazai terjedésének idején azonban még él a kun nyelv. Egy XVI. századi török utazó és történetíró, az 1588-ban hazánkban megfordult Seyh Ali ugyanis azt írja, hogy számos olyan faluban járt, amelyeknek lakói külsejükben, viseletükben és szokásaikban "tatarok", és közülük sokan "tatárul" is beszélnek. Összebarátkozott velük, meghallgatta legendáikat és történeteiket, s úgy találta, hogy azok sokban megegyeznek a mohamedánok történeteivel. /3/ Jól tudjuk, hogy az oszmán-törökök minden olyan népet tatárnak neveztek és neveznek ma is, akiknek nyelve különbözik az övékétől. Ezt a Seyh Ali-féle tudósítást sem értelmezhetjük másképpen, mint a kunokról, a kun nyelv, a kun szokások és viselet XVI. század végi meglétéről való híradásként. Noha a középkorban az Arany Sereg területéről többfőben is költöznek be hazánkba tatarok, de azok nem egy tömbben, hanem az ország különböző vidékeire, többnyire egymástól távol fekvő szállásokon telepednek le, s így aligha képzelhető, hogy Seyh Ali éppen ezeket a tatár településeket kereste volna fel. Sajnos, szűkszavú tudósításában egyetlen szállásnak, településnek sem említi a nevét, ami pedig kérdést eldönthetné, mégis a fentebb mondottak alapján nagy valószínűséggel úgy véljük, hogy az 1588-ban nálunk járt török író tatár viseletű és tatárul beszélő barátai kunok voltak. Hogy pedig nem mesélő kedvében vetette papírra e különös és számunkra rendkívül becses tudósítást, azt legnagyobb magyarországi kun szövegemlékünk, a kun miatyánk is bizonyítja. Hiszen a kun miatyánk is a reformáció idején, vagy legalábbis nem sokkal utána, tehát a török utazó híradásával közel egyidőben keletkezett.

A kunok a hódoltság korában aztán hol rövidebb, hol még hosszabb időre többször is földönfutókká válnak. Jórésztük az állandó zaklatások elől a kunsági és Kunság környéki nádasokban, mocsarakban keres menedéket, más részük viszont szülőföldjét elhagyva távolabbi vidékekre menekül. Csendesebb idők jöttével azonban ismét visszatérnek, hiszen nemcsak a szülőföld, de a kiváltságos helyzet újbóli reménye is vonzza őket. Ekkorra azonban már mindannyian tudnak magyarul, illetőleg már alig akad köztük olyan, aki magyarul ne tudna. Elmagyarosodásukat és megmagyarosodásukat a bújdosásban eltöltött évek mellett a hazatértükkor velük tartó és közéjük telepődő magyarok is nagyban segítették. Mai ismereteink szerint tehát azt mondhatjuk, hogy a kun nyelv Magyarországon kb. a XVII. század derekára hal ki és enyészik el teljesen.

Hasonló a helyzet a Balkánon maradt kunokkal is, bár ők sokkal hamarabb elfelejtik régi kun nyelvüket, mint magyarországi testvéreik. Szétszórt, egymástól távol eső településeiken egyre inkább kisebbségbe kerülnek az idegenekhez képest, s így igen rövid idő alatt felszívódnak a kialakuló román és bolgár etnikumban. Csupán az egykori kun birodalom mongolok által meghódított területeinek lakói maradnak meg kun anyanyelvű kunoknak, de azok meg az Arany Sereg megalakulása után már "tatár" néven szere -

pelnek /krími tatárok, kazáni tatárok stb./, más részük viszont a később kialakuló nogajok, kazakok, karakalpakok és egyéb kipszak népek fő őszszetevőjévé lesz.

A kunok nyelve - noha nyelvemlékeik alapján olykor szinte teljesen oguzos jellegű nyelvjáráásokat beszélő kun törzsekre vagy nemzetségekre is követhetethetünk - a török nyelvek kun-kipszak ágába tartozik; vele együtt a régi török nyelvek közül a besenyőt is ebbe a csoportba soroljuk. A középkorban kun volt egy ideig még az Arany Sereg hivatalos, irodalmi és népnyelve, továbbá az egyiptomi, szíriai mamlukok birodalmának hivatalos nyelve is. /4/

A kun nyelvnek - sajnos - nem sok emléke maradt ránk, legalábbis nem annyi, mint amennyit egy ilyen hajdani nagy nép esetében várnánk és remélnénk. A nyelvemlékek zöme is szórvány, nagyjából személy- és helynevek és a kunokkal kapcsolatban volt népek nyelvének kun eredetű jövevényszavai.

A déloroszországi kunoknak, s egyben az egész kunságnak legjelentősebb nyelvi és művelődéstörténeti emléke az ú.n. Codex Cumanicus, a Kun Kódex, amely egy olasz kereskedők és német hittérítő szerzetesek által a Krímben írott és összeállított latin-perzsa-kun szókönyvet, latinról kunra fordított egyházi tárgyú glosszákat, továbbá a kun nyelvre vonatkozó grammatikai megjegyzéseket és eredeti kun népköltészeti anyagot /találós kérdéseket/ tartalmazó hártakódex. Első része valószínűleg a XIII. század végéről, második része pedig a XIV. század elejéről való. Jelenleg Velenében őrzik, a Marciana könyvtárában. /5/

Ugyancsak a déloroszországi kunok nyelvének emlékei az ú.n. "Moszkvai Kun Szójegyzék", amely mindössze csak néhány kun szót tartalmaz /6/; ezenkívül az orosz és ukrán nyelv kun eredetű kölcsönszavai, amelyeket eddig még nem sikerült megnyugtató módon elválasztani e nyelvek egyéb kun-kipszak típusú török jövevényszavaitól, továbbá az orosz krónikákban, évkönyvekben és régi irodalomban nagyszámban előforduló kun személynevek, illetőleg a ma is élő, kun eredetű orosz és ukrán személy- és helynevek. /7/

A balkáni kunok nyelvének a bolgárban alig maradt jelentősebb nyoma, legalábbis a bolgár kutatók ezidáig még nem számoltak be ilyen jellegű eredményeikről. Pedig a bolgár cárok sorában két dinasztia is - az Asen- és a Terter-féle - kun eredetű, és jól tudjuk, hogy a kunok a bolgár történelemben mennyire jelentős szerepet játszottak. Kunokra utaló helynevek ma is szép számmal találhatók bolgár földön.

Sokkal nagyobb kun hatással számolhatunk azonban a román nyelvben. /8/ Különösen a valaha kunok által sűrűbben lakott vidékek - mint Olténia, Havaselve, Barágán, Dobrudzsa és Moldova - népnyelvében találunk sok kun eredetű jövevényszót. Ez érthető is, hiszen e tájakra a románok kései jövevények, s elsősorban éppen a kunok telepítették őket ide igen nagy számban, ezrével-tízezrével, mint szolganépet, majd a kunok fokozatosan kisebbségbe kerültek és elrománosodtak, de számottevő etnikai, kulturális és nyelvi hatásuk máig jól érzékelhető. A románoknak a XIII. században kezdődő balkáni és erdélyi passzív immigrációja a magyar főurak révén a későbbiek során még csak erősödik, akik, ha lehet, még nagyobb számban telepítenek le románokat Erdélyben. A kunok hajdani fontos szerepéről egyértelműen vallanak továbbá a román bojárok nagyszámú kun eredetű személynevei és az előbb említett romániai területeken még Erdélyben mindenütt és sűrűn felbukkanó kun eredetű földrajzi nevek is. /9/

A nyugati kunok nyelvének legtöbb emléke Magyarországon található, és ez igen természetes is, mivel a kunok legnagyobb számban hazánkban telepedtek meg. A hazai kun nyelvemlékeket két nagy csoportban, a szöveg-

emlékek és a szórványemlékek csoportjában tartjuk számon.

A szövegemlékek /10/ között kétségtelenül a legbecsesebb, de az egyéb magyarországi kun nyelvemlékek sorában is az egyik legfontosabb a miatyánk kun fordítása, közismert nevén a kun miatyánk. Szerzte a Kis- és Nagykun-ságban még ma is sokan ismerik, főként az idősebb nemzedékhez tartozók körében, de egy-két sorát még a fiatalabbak közül is sokan el tudják mondani.

A kun miatyánk csaknem harmadfél száz esztendeje tartja lázban az iránta érdeklődők - szakemberek és nem szakemberek - népes táborát. Kései, hirtelen felbukkanása miatt többekben az a kétely is felmerült, hogy hátha nem is kun ez a szöveg, illetőleg nem a magyarországi kunok nyelvének hagyatéka, hanem holmi "rendelésre készült tákolmány". A legújabb kutatások azonban bebizonyították, hogy a kun miatyánk a magyarországi kunok nyelvének hiteles emléke. A fordítás ugyanis csakis magyar földön, feltehetően egy magyar nyelvű miatyánk szöveg alapján készülhetett, ezt a kun szövegben levő számos hungarizmus és egy magyar szóból képzett igei alak is tanúsítja. Keletkezésének idejét is többé-kevésbé pontosan meghatározhatjuk - de ezt már annakidején Jerney is megtette -, mivel a kun miatyánk a protestánsok használta, a Máté evangyélioma 6. részének a 9-től a 13. verséig terjedő szakaszában található miatyánknak a fordítása, ezért valószínűleg a reformáció korában, vagy nem sokkal utána készülhetett. Szövegünk - sajnos igen eltorzult formában maradt ránk, de ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen lejegyzésekor - feltehetően a XVII. század végén vagy a XVIII. század elején - már aligha élt a kun nyelv. Az elmagyarosodó és kunul már nem tudó kunok egy-két nemzedékének ajkán is már csaknem annyira eltorzulhatott, mint amilyen alakban végül is papírra vetették. Az is meg lehet azonban, hogy csupán első lejegyzője nem tudott kunul, idegen is lehetett, s akkor ezért az igen hibás és pontatlan munkáért is csak köszönet illetheti meg. /11/

A többi kun - illetőleg kunnak tartott vagy gondolt - szövegemlék szintén igen romlott formában maradt ránk, ha ugyan - egyes vélemények szerint - nem apokrif koholmányok, legalábbis részben. Mi úgy gondoljuk, hogy aligha lehetnek hamisítványok, vagy netán megrendelésre készült korabeli fordítások. Noha rekonstruálásuk eddig még csak részben sikerült, a megfejtett részletek azonban máris világosan bizonyítják, hogy e nyelvemlékeink is a kun miatyánkéhoz hasonló kun nyelvű szövegek, megfejtésüket pedig bízva remélhetjük a mai kun-kipcsak rokonnépek körében végzendő jövőbeni kutatásainktól.

A kun miatyánkon kívül közismert és kiadott szövegemlékeink közé tartozik még az ú. n. "Asztali áldás", a "Köszöntések/Salutationes/" és a "Halasi ének" is. Az előbbieket a XVIII. század végén, az utóbbit meg a XIX. század közepén jegyezték le először. Eddig még egyikük megfejtése sem járt sikerrel. /12/ Az "Asztali áldás"-t mi nem tartjuk külön emlékeknek, csupán a kun miatyánk egyik igen torzult variánsát látjuk benne. De szövegének rekonstruálása még így sem zökkenőmentes. A másik két emlék megfejtését pedig a kun miatyánkéhoz - és az "Asztali áldás"-éhoz - hasonló igen megrongálódott hangtani állapotukon kívül még más is nehezíti: nem ismerjük tartalmukat. Mert amíg a kun miatyánkot, bármennyire is kivetkőzött kun hangalakjából, teljes tartalmának pontos és biztos ismeretében csaknem tökéletesen vissza tudtuk állítani eredeti formájára, addig többi szövegemlékünk-nél még a tartalmukra utalni engedő címük sincs túlságosan segítségünkre.

Eredeti kun népköltészeti emléket sejtet már a címével is a "Halasi ének", eddig kiadott szövegemlékeink legfiatalabbika. Először a múlt század 40-es éveiben Kiskunhalason bukkannak rá, ahol akkoriban az iskolában is tanítják, így aztán nevét is innen kapja. Gyárfás István szerint: "Ez

éneket, hagyomány szerint, Halas városi tanácsnok Miskolczi Kerekes László, nem tudni mikor és hol tanulta el, s hozta magával 1840 körül, mint állítólag régi kunmaradványt, s ettől jutott az iskolába." /13/ A halasi hagyománnyal és Gyárfással ellentétben azonban ma már tudjuk, hogy e becses kun nyelvemlékünök nagykunsági eredetű. A Nagykunságon ugyanis a gyerekek mondókái, kiolvasó versei között több, a "Halasi ének"-hez jól felismerhető módon hasonlító - de természetesen nem ilyen néven ismert - szöveget is találunk. Ezeket aztán nemcsak Karcagon - Miskolczi Kerekes László szülővárosában -, hanem Kisújszálláson és Kunmadarason is ismerik, csak Kunhegyesről és Túrkevéből nincs rá adatunk, illetőleg az ottani "értelmetlen szövegű" mondókák között még nem sikerült hasonlókat lelteni.

A "Halasi ének" ősenek eddigi legkorábbi lejegyzése a XIX. század elejéről való. Szűcs Kovács Mihálynak - a XVIII. század végén született karcagi szűcsmesternek - az 1800-as évek elején több esztendőn át folyamatosan írt, helyi és országos érdekességeket, politikai eseményeket, Csokonai verseket, babonákat, a gazdálkodással, továbbá a mesterségével kapcsolatos bejegyzéseket, szűcsbőzegeket, virágdíszeket, őrnagyomustrákat tartalmazó egyik kéziratos könyvében, több más érthetetlen hangzású versike között, a mi "Halasi ének"-ünk ősenek tekinthető szövegét is megtaláljuk, minden cím nélkül. E szöveg nem teljesen egyezik a "Halasi ének"-kel, annál valamivel bővebb, így pl. több benne a refrénként ható ismétlődő rész. Első pillantásra nem is könnyű a két szöveg közötti azonosságot, illetve nagyfokú hasonlóságot észrevenni. Ezért aztán egyáltalán nem meglepő, ha Csancsár Kiss Gusztáv karcagi lakos - Szűcs Kovács Mihály dédunokája - 1923-ban a könyv egyik üres lapjára ismét leírja a 13-as Jászkun huszárezredben vele együtt katonáskodott kiskunsági bajtársától kapott szöveget, immár "Halasi ének" címmel.

A több szövegváltozatban ránk maradt "Köszöntések"-kel kapcsolatban itt csupán még annyit kívánunk megemlíteni, hogy az igen töredékesnek látszó és a szóhatárokat gyakran változtató szövegek még a legóvatosabb közlőkre is bizonyos mohamedán jellegről árulkodnak: közülük háromnak is allah a kezdőszava. /14/ A kunoknak - legalábbis egy részüknek - valahai mohamedán hitére egyébként biztos történeti adataink is vannak, sőt a kunsági emlékezés még a körülmetélés műtszázadi szörványos gyakorlatáról is számot ad. A fentiekben idézett Šeyh ALT-féle tudósításnak azt a részét pedig, amelyben a török utazó a "tatár" külsejű, viseletű és nyelvű magyarok mohamedán történeteire utal, aligha értelmezhetjük másként, mint világos célzást arra, hogy a "tatár-magyarok" között hajdan mohamedánok is voltak.

Kun szövegemlékeinknek eddig még kevésbé ismert és kutatott csoportját a két Kunság területén szerte előforduló, de a csekélyebb használat folytán a kunságiak emlékezetéből mind jobban kihulló és ezért manapság már egyre nehezebben gyűjthető gyerekversek, mondókák, kiolvasó szövegek alkotják. Egy részüket a kunsági múzeumok adattárjai őrzik, másik, nagyobb részüket pedig a Kunságon élő tanítók, tanárok és a szülőföldjük múltja, népi műveltsége iránt érdeklődő önkéntes néprajzi gyűjtők igyekeznek a feledéstől megmenteni. Természetesen, ezen szövegeknek a megfejtése sem könnyű feladat, addig pedig sokunknak még kun eredetét sem tudjuk bizonyítani. Egyelőre csak annyit mondhatunk róluk, hogy némelyiküket kun szövegeknek gyanítjuk.

A magyarországi kun nyelvemlékek másik nagy csoportját a szörványemlékek alkotják. Ezek közé tartoznak az írásos forrásokban, oklevelekben feljegyzett kun személy- és helynevek, továbbá a mai Kis- és Nagykunság területén, vagy az egyéb, korábban szintén a kun területekhez tartozott vidékeken élő kun eredetű családnevek és földrajzi nevek. A régi forrásokban

előforduló kun tulajdonnevek mindegyike megannyi kun nyelvemlék, szótári adat. Összegyűjtésük és szinte csaknem teljes kiadásuk Rásonyi László érdeme, aki munkásságának igen nagy részét a kun tulajdonnevek - köztük a magyarországi kunok tulajdonneveinek - kutatására áldozta. Legújabb összefoglalásait franciául és törökül jelentette meg. /15/

A csak régi oklevelekből és egyéb történeti forrásokból ismert kun tulajdonnevek számát jelentősen gyarapítják a kunsági városok anyakönyveiben, tanácsi jegyzőkönyveiben található és nagyrészt ma is használt kun eredetű család- és határresznevek. Gyűjtésüket, feldolgozásukat és értelmezésüket most végezzük. Számuk és nyelvtörténeti értékük mellett a kunok lakta területek település- és népiségtörténetének kutatása szempontjából is igen nagy a jelentőségük.

Ugyancsak kun szórványemlékeink közé tartoznak a magyar nyelv kun jövevényszavai is, mint pl. a köznyelvi bicsak, bögöly, buzogány, csákány, csalit, csanak, csök, hurok, kabak, kalauz, koboz, komócsin, komondor, kórgan, kun, kuvasz, nyőgér, orosz, örmény, pöcsik, szongor, terem, torontáj /torontál/, tőzeg, valag stb. /16/ E csoporton belül külön tartjuk számon a kunsági magyar nyelvjárások kun eredetű tájszavait. Közülük nem egy hajdan a köznyelvnek is ismert szava volt - éppen a hazai kun divat meg-megújuló korszakaiban -, ott azonban idővel feledésbe merült, s ma már megint csak a kunlakta területek lakosainak ajkán él. Ilyen pl. boza szavunk. /17/ De meglehetősen szép számmal találunk olyan kun eredetű szavakat is, amelyeket ha országosan nem is, de legalább Alföld-szerte sokfelé ismertek, különösen a két Kunságon és környékén, mint pl. árbus, árkány, cötkény, csabak, daku stb. szavainkat. /18/ Ezeken kívül azonban olyan kun jövevényszókról is tudunk, amelyek régebben is csak a Kiskunságon vagy a Nagy-kunságon éltek, s ma is csupán e vidékeken használatosak, pl. bar, barag, cseralma, kajtár, kamcsi /kamzsi, kandzsi/, kangyfk /kancsiga/, kapkány, karambél, ontok stb. /19/ Többnyire sajátos kunokkal kapcsolatos fogalmak nevei ezek, leginkább az állattenyésztés, a vadászat, a növény- és állatvilág, a jószágorvoslás, a népi gyógyászat, a hiedelmek és babonák, a szokások és népi játékok, a rokonsági rendszer, a viselet, az étkezés stb. szókincsébe tartozó szavak. Legtöbbjükről egyelőre még nem tudjuk biztosan, hogy valóban kun szavak-e, csupán hangzásuk és csekély számú törökségi párhuzamaik alapján gondolunk kun eredetükre. Nagy Czirok László kiskunsági, illetőleg Györffy Lajos, Szűcs Sándor és Kaszás Lajos nagy-kunsági kéziratok, eddig még publikálatlan gyűjtéséből ezeket a részben máris kun eredetűnek tartható, részben erősen kungyanús tájszokat írhatjuk ide: arán, botka, bödönye, bödörgő, börörtörgny, bésmet, cap 'sor, rend', csaprag, csaska /saska/, csattog 'egy fajta bogyós termésű cserje', csender, csenger, csil, csobár, csögöcs, gyetegnny, györmő /zsörmő/, frány, irkett, karakotány, karalgány, kárta, katak, kírpitkny, kojocskán, kolodon, kora, könyök 'nagy veder', kuba, kúrt, lacsuha, nagacsi, ócsag, ögőj, örmeg, örös 'páskom', remcsik, sömöröcsög, szaricsóka, szonka, tamba /tanga/, tobógu, torgányó, toronga, tutka, tömör, tütökny, ujmakk 'gyűszű', ülös, zsügön stb. E szavak etimológiájának tisztázása a jövő kutatások feladata. Legtöbbjüket a jelenleg rendelkezésünkre álló török szókézlleti anyag alapján is meg tudjuk fejteni, más részüknek pedig egyelőre még homályban lappangó titkaira a még publikálatlan török - elsősorban kun-kipcsak - nyelvjárási szókincs tanulmányozásával igyekszünk fényt deríteni. /20/

Végezetül megemlíttjük, hogy több kun eredetű szót találunk azokban a tolvajnyelvi listákban is, amelyeket a Jászkun Kerületek adta ki a XVIII. század végén és a XIX. században az igen sokszor kunsági származású szegénylegények, betyárok elfogásának és kézbe tartásának megkönnyítésé-

re. Az olykor több száz szavas lajstromokban ilyen szavakat látunk, mint pl.: karak 'zsivány, betyár, tolvaj, rabló', tésó 'békó', búgó 'bilincs, békó', etek 'csizma', gyenge 'menyecske', taga 'asszony', töre/türe/ 'módos gazda' stb. /21/ Igen érdekes, hogy amíg a mai kunok legöregebbjei is csak alig egyet-kettőt ismernek belőlük, addig a kunsági cigányság még mindig meglepően sok, e régi listákban szereplő szót használ manapság is.

Az itt bemutatott kun eredetű tájszók száma a jövőben talán még gyarapodni fog. A Kunság és szomszédsága lakóinak idősebb nemzedéke még sok olyan szót ismer, amelyek már egy messze tovatűnt életforma halvány emlékeiként utolsó napjaikat élik. Mai, megváltozott életünkben mind feleslegessé válván apránként az emlékezetből is kihullanak. Most még gyűjthetők, és kötelességünk, hogy lehetőség szerint valamennyit, legalábbis nagyobb részüket megmentsük az utókor és a tudomány számára. Kunságon élő vagy oda már csak hazalátogató tanító, tanár, etnográfus gyűjtőink immár évek óta kitartó szorgalommal és lelkesedéssel gyűjtik nemcsak e szavakat, de más kunsági nyelvemlékeinket, családi és földrajzi neveket, egyéb szövegemlékeket is, hiszen mindannyiunk érdeke, hogy ne engedjük veszendőbe menni e becses örökséget.

Mándoky Kongur István

Szűcs Kovács Mihály mustrakönyvéből

/Karcag, 19. század/

JEGYZETEK

1. A kunok történetének legújabb összefoglalását, a korábbi szakirodalom bemutatását és értékelését l.: L. Rásonyi, Les Turcs non-islamisés en occident / Pétchénergues, Ouzes et Qiptchaqs, et leurs rapport avec les Hongrois / PhTF. III /1970/, pp. 1-25; az azóta megjelent cikkek és tanulmányok ismertetését a kunok történetéről írandó, most készülő munkánkban fogjuk adni.
2. Pálóczi-Horváth András, A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete: Folia Arch. XXIV /1973/, pp. 241-250; Selmeczi László, Nomád települési struktúra a Nagyikunságban /Orgondaszentmiklós 14-16. századi településátadásának eredménye/: Paraszi társadalom és műveltsége 18-20. században. I. Faluk /Budapest-Szolnok 1974/, pp. 27-58; Pálóczi-Horváth András, A kunok meglepedése Magyarországon: Archaeológiai Értesítő 101 /1974/, pp. 244-259.
3. C.M. Fraehn, Veteres Memoriae Chasarorum ex Ibn-Foszlan, Ibn-Haukale et Schems-ed-dino Damasceno: Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg VIII /1822/, pp. 618-620.
4. O. Pritsak, Das Kiptschakische: PhTF. I /1959/, pp. 74-87; J. Eckmann, Die kiptschakische Literatur: PhTF. II /1964/, pp. 275-304.
5. Comes Géza Kuun, Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis, notis et compluribus glossariis instruxit. Budapest 1880; Codex Cumanicus, Cod. Marc. Lat. DXLIX, in Faksimile herausgegeben, mit einer Einleitung von K. Grønbech: Monumenta Linguarum Asiae Maioris I. Kopenhagen 1935; K. Grønbech, Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus: Monumenta Linguarum Asiae Maioris. Subsidia I. København 1942; Györfy György, A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéséhez. Budapest 1942; Annemarie von Gabain, Die Sprache des Codex Cumanicus: PhTF. I /1959/, pp. 46-73; Uő., Komanische Literatur: PhTF. II /1964/, pp. 243-251; Andreas Tietze, The Koman Riddles and Turcic Folklore. Berkeley and Los Angeles 1965.
6. W. Bang, Zuder Moskauer Polowzischen Wörterliste: Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Classe des lettres 1911, pp. 91-103.
7. A. Zajaczkowski, Związki językowe połowiecko-słowiańskie. Wrocław 1949; K. H. Menges, The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos, The Igo Tale. New York 1951.
8. H. F. Wendt, Die türkischen Elemente im Rumänischen. Berlin 1960.
9. Ladislaus Rásonyi-Nagy, Valacho-turcica: Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Dem Andenken Robert Graggers gewidmet /Berlin-Leipzig 1927/, pp. 68-96; László Rásonyi, Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains. L'origine des Basaraba: Östmitteleuropäische Bibliothek 3 /Budapest 1936/, pp. 221-253.
10. Mészáros Gyula, Magyarországi kún nyelvemlékek. Budapest 1914; Németh Gyula, Mészáros Gyula, Magyarországi kún nyelvemlékek /ism./: EphK. XXXVIII /1914/, pp. 706-708.

11. Németh Gyula, Árpád-kori törökjeink /Kié volt a nagyszentmiklósi kincs?/: NéNy. III /1931/, pp. 169-185; J. Németh, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós: BOH II. /Budapest-Leipzig 1932/, Anhang I.: Die Sprache der Petschenegen und Komanen, pp. 50-59; Mándoky István, A kun miatyánk: Szolnok megyei Múzeumi Evkönyv 1973. /Szolnok 1973/, pp. 117-125.
12. Mészáros Gyula i. m., pp. 30-42.
13. Gyárfás István, A jászúnok nyelve és nemzetisége: Értekezések a történelmi tudományok köréből X. kötet, V. szám /1882/, p. 68.
14. Mészáros Gyula i. m., pp. 39-42.
15. L. Rásonyi, Les noms toponymiques comans de Kiskunság: Acta Linguist. Hung. VII /1957/, pp. 75-146; Uő., Kiskunság'da Kumanca Yer Adlari: Németh Armağanı /Ankara 1962/, pp. 341-352; Uő., Les anthroponymes Comans de Hongrie: Acta Orient. Hung. XX /1967/, pp. 135-149; Uő., Kuman Özel Adlari: Türk Kültürü Araştırmaları III-VI /1966-1969/, pp. 71-144.
16. Németh Gyula, Török jövevényszavaink középső rétege: MNy. XVII /1921/, pp. 22-26.
17. Mándoky István, Néhánykun eredetű nagykunsági tájszó: NyK. LXXIII /1971/, pp. 366-367.
18. Mándoky István i. m., pp. 365-367; Mándoky Kongur István, Cötkény: MNy. LXIX /1974/, pp. 457-465.
19. I. Mándoky-Kongur, Büyük-Kumanistan ve Küçük-Kumanistan Ağiz-larında Kuman Asıllı Unsurlar: I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972 /Ankara 1975/, pp. 321-329.
20. I. Mándoky, Der Wandel zweier Konsonanten in der ungarländischen komanischen Sprache: Schriften zur Geschichte und Kultur des alten Orients 5. Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker /Berlin 1974/, pp. 393-394.
21. Györffy István, Tolvajszótár 1872-ből: Nyr. XXXIX /1910/, pp. 129-148; Mándoky István, A kun nyelv: Karcagi Várostarténeti Tanulmányok /Karcag 1974/, p. 44.

Egy
Kúnsági Paraszt.

Szűcs Kovács Mihály 19. századi karcagi szűcsmester mustrakönyvéből

A NAÍV ŐSHA ZAKUTATÁS MÚLTJÁBÓL

A XIX. század első felében Oroszországban élt magyarok néhány levele

A XVIII. század végi magyar értelmiség emigrációs kedve - mely már korábban is észlelhető volt, s okai között éppúgy megtaláljuk a külföldön tanult protestáns diákok ottmarasztalását, mind a szabadgondolkodókra a Habsburg-uralom részéről nehezedő nyomást, erőteljesen megnövekedett. A magyar királyi helytartótanács Köz- és városrendőrségi ügyosztályának (Departamentum politiae generalis et civitatum) állománya őrizte e kor kivándorlási kérvényeit és az iktatókönyvek átnézésére alapján is megállapítható, hogy a hazájukat elhagyni szándékozók között tekintélyes számban akadtak, akik Oroszországba kívántak költözni (1). Az Oroszországba irányuló kivándorlások II. Katalin és I. Pál uralkodása alatt kezdtek nagyobb mérvet öltetni, és II. Sándor cárral liberalisnak ígérkező korszakában érték el tetőpontjukat. A jelenség elemzése nem ide tartozik (2), csupán egyetlen vetülete kíváncsodik e hasábkra, nevezetesen az a tény, hogy a felvilágosodás korától a reformkorig Oroszországban megfordult művelt, tág látókörű magyarok - akik közül jónéháynak szereplését már ismertettük - erőteljes érdeklődést mutattak az akkori orosz birodalom területén élő rokonnépek, valamint az őshaza és a vándorlás problémái iránt.

E jelenséggel régóta foglalkozom, azzal a szándékkal, hogy összefoglaló jelleggel számolhassak be az Oroszországban megtelepedett magyarok feljegyzéseiről, utazásairól. Ezuttal ezekből szeretnék néhányat bemutatni, anélkül, hogy íróik személyével és működésével behatóbban foglalkoznék.

Orlay János 1770-ben született az Ungvár melletti Palágy községben (3); atyja Orlay Simon katonatiszt volt, anyja Beleznyai Katalin (4). Bár Palágy a többségében szláv lakosságú Ung-megyében viszonylag ritka szinmagyar falvak sorába tartozott, a munkácsi elemi iskola, majd a tágabb értelemben vett környezet hatásának lehet tulajdonítani a budapesti piarista levéltárban őrzött rulla (5) megállapítását, mely szerint Orlay 19 éves korában a magyaron kívül tökéletesen irt és beszélt oroszul is (6). Középiskoláit Nagykárolyban (7), főiskolái tanulmányait a nagyváradi királyi akadémián és a lwóvi egyetemen végezte, ahol Martinovics Ignácnak is hallgatója volt. Papnak készül, de hamarosan szakít az egyházi pályával. Tanári állást keres Pesten és vidéken, de eredménytelenül. A sikertelen kísérletezések után - lehet, hogy engedéllyel, de ennek nem bukkantam nyomára, lehet, hogy illegálisan - Oroszországba távozik. 1791. május 6-án már Szentpétervárott találjuk (8). Orvosi tanulmányokat folytat, diplomát szerez, 1798-ban törzsorvos, 1800-ban már udvari sebész (9). Tertina Mihályhoz (10) 1803. július 15-én Pétervárról irt latinnyelvű, itt kivonatosan fordításban közreadott híradásából némiképpen re-

konstruálhatjuk első nagyobb szabású utazásának útvonalát, továbbá utrakelésének célját, de legalább is egyik célját:

"Bűn az, ha valaki nem igyekszik hazájának múltját feltárni, jóllehet ez módjában áll... Én magam is, amikor 1791-ben a Balti-tengeren át Pétervározt kötöttem ki, úgy találtam, hogy itt lehetőségem nyílik a magyarokkal rokon népek tanulmányozására. Így jártam be a lappok földjét, Finnországot, a Kaukázust és az Ural hegyvidékeit s mindenütt a saját szememmel láttam a régi magyarság nyomait. Azon a vidéken, amely a Don, a Kaukázus-hegység és a Káspi-tenger között terül el, megtekintettem a Magyar nevű város romjait, amelyet ma is ugyanígy neveznek; megsejleltem a Török nevű folyót és más helyeket, mint Mozdokot, Irtist és Kő-bányát, melyet az oroszok mai napság is Kubanynak neveznek, Ebben az oroszoktól Kubanynak nevezett városban igen nevezetes bányák vannak, ezért méltán adták e helynek a magyar Kőbánya nevet. Ami az Ural-hegyeket illeti, azok is a magyaroknak köszönhetik elnevezésüket. A körülöttük elterülő síkságnak ugyanis a folyóval egyetemben Ur-Allya a neve, akár csak Magyarországon: Hegy-Allya. Maguk az oroszok nevezik ezeket a hegyeket Jahorszkija vagy Uhorszkija Hori-nak, vagyis Magyar Hegyeknek, amint azt a térképeiken is világosan olvashatjuk. A kárpátoroszek, akik Magyarországon a Kárpátokat lakják, a magyarokat Uhri-nak nevezik, ami megdönthetetlenül bizonyítja, hogy Ázsiának ezt a részét is magyarok lakták, Magának az Ural-hegység körül lakó népek is Uritsi a neve és magyarhoz hasonló idiómán beszélnek" (11). Ezt az utazását - de az is lehetséges, hogy egy későbbit, az 1819. évi - Nagylaki Jaksics Gergely társaságában tette meg. Közös utazásuk emlékét - Jaksics közlése nyomán, vagy inkább csak alapul vételével - Perecsényi Nagy László dolgozta fel a "Felső-Magyarországi Minerva" c. folyóiratban (12). Amikor Orlay János ezt a levelet intézte Tertina Mihályhoz, Horvát István még csak 19 éves egyetemi hallgató volt és így eleve kizárhatjuk annak a lehetőségét, hogy a nagy álmodozó elképzelései, összehasonlító nyelvészeti csapongásai hatása alá került a fiatal pétervári orvos és amatőr őshazakutató. E sorai inkább arra utalnak, hogy szerzőjüket Horvát István egyik közvetlen elődjének tekinthetjük a délibábos szövejtés terén.

Lényegesen negatívabb kép rajzolódik ki azonban ebben a vonatkozásban Jaksics Gergelyről, jóllehet a naiv őshazakutatás e rendkívül ellentmondásos személyiségének életéhez és tevékenységéhez is fűződnek érdekem. Közös utazásuknak általa - vagy talán sokkal inkább Perecsényi Nagy László (13) által - leírt lefolyása azonban csak némi részgazságokat tartalmaz. Mint Jaksics - Perecsényi Nagy László tollával - előadja, Szentpétervárról "Orlayval titoknokképpen Moszkván, Grodnón, Klóvon és Kistatár országban keresztül Szibériába érkezett, azután pedig Wagner kiküldött ausztriai vándorlóval találkozáván, bejárá Sz. Archangelt és Kamcsatkát, honnét az Ázsiai határokon, a hajdani Samo és Irtis homok tengerén haladván, fordultával a Caucasiai tartományhoz ért, mely részét Ázsiának azért választá vizsgálódásai tárgyául, mivel a hajdani Szittyá-hon Magyarok itt léttök eredeti bölcsőjét, helyöket, maradványaikat és netalán késő ivadékjokat is fellelni kívánta". Majd utána Jaksics elbeszéli, hogy miként zajlott le a társalgás - annak részleteit szó szerint idézve - egyrészt az ott megtalált, magyarul beszélő magyarság Irrédi nevű murzája, másrészt a két magyar utazó között. Jaksics (vagy Perecsényi Nagy?) előadását megvizsgálva természetesen csak arra az eredményre juthatunk, hogy azok jórészt egy fantaszta - s hozzá nem is jóhiszemű fantaszta -

látomásait tükrözik. Ha a két magyar valóban megtette volna az akkori közlekedési viszonyok mellett elképesztően időigényes méretű utazását "Kamcsatkáig"- ahhoz esztendőket kellett volna. Márpedig birtokunkban van Orlay János orosz államhivatalnok szolgálati-minősítési ívének hiteles másolata (14), mely meglehetősen alapos és pontos betekintést nyújt a kiváló pétervári magyar orvos életének folyásába. Ebből a hivatalos írásból kitűnik, hogy Orlay - aki egyébként 1800. májusában kapta meg udvari sebészi kinevezését (15), ami eleve kizárta a túlságosan elhúzódozó utazások lehetőségét - 1803. márciusában rendkívül terjedelmes javaslattal fordul a cári udvarhoz, melynek elintézését Pétervárott feltétlenül be kellett várnia, 1804. október 15-én pedig már Moszkvában időzik. Természetesen e két dátum között igen nagy vándorutat lehetett abszolválni - de Kamcsatkáig terjedő kutatóutat semmiképpen sem. De arról sem lehet szó, hogy Perecsényi Nagy rossz kronológiai adatokat jelölt meg s a Kamcsatkáig terjedő utazásra az előző évek alatt került volna sor - hiszen az előbb említett szolgálati-minősítési ív folyamatos tanúságot tesz Orlay 1791-1803 közötti oroszországi és bécsi életének minden egyes esztendejéről. Minthogy ez az utazás a szóbanforgó időben valóban végbement, röviden igyekszem megkeresni - Orlay levele és Jaksics tollbamondása elemzésével - a valóságnak legalább a magvát.

Mind Orlay, mind pedig Jaksics, illetve Perecsényi Nagy közlései megegyeznek abban, hogy Pétervárról elindulva 1803 körül bejárták a kaukázusi tájakat, az Ural vidékét és eljutottak az Irtisig is. Ez az út - még ha hozzá is vesszük a csak Orlay által említett Finnországot és Lappföldet is - valóban abszolválható volt mintegy másfél esztendő leforgása alatt. De Arhangelszkig, mi több: Kamcsatkáig semmiképpen sem juthattak el, még akkor sem, ha egész idejüket helyszíni megfigyelések, tapasztalatszerzések nélkül, csakis örökös utazással töltötték. A teljesen komolytalannak látszó és rövid úton a fantazmagóriák birodalmába utalható útvonal - mely az Irtis és Kamcsatka között egyetlen várost, folyót stb. sem jelöl meg - azonban nyomban más megvilágításba kerül, ha atlással a kezünkben kíséreljük meg nyomon követni a Felső-Magyarországi Minervában közölt útleírást. Mint az előbb idézett Orlay-levelelől kitűnik, ez a kiváló magyar orvos, történész és mecénás "azon a vidéken, amely a Don, a Kaukázus hegység és a Káspi-tenger között terül el, megtekintette a Magyar nevű város romjait, megszemlélte a Török nevű folyót és más helyeket, mint Mozdokot, Irtist és Kóbányát, melyet ma is Kubanyak neveznek...". Nos, a Tyerek folyóhoz közel, Mozdoktól mintegy 100 km-rel északra, Georgievszktól 70 km-rel északkeletre, Madzsar romjaitól kb. 50 km-rel nyugatra a Kuma-folyó mentén is találunk Arhangelszk nevezetű várost, mely már 1804-ben sem számított jelentéktelen településnek. Ha pedig az útleírás erre az Arhangelszkre vonatkozik - s ez, tekintettel a pontosan leírt szomszéd városokra és folyókra, aligha lehet kétséges - úgy az irreális egyik legfőbb elemét kikapcsolhatjuk. De ha az utasok az Ural felé igyekezve a Kuma folyó partján meneteltek, úgy szükségszerűen érintették pl. Kumszkaja várost, vagy valamely más, némileg hasonló hangzású települést - és ezzel megközelítjük a közreadó vagy a szedő tájékozatlanságából vagy elnézéséből Kamcsatkának szedett geográfiai megjelölés helyes feloldását - s ilyképp az irreális másik főeleme felett is napirendre térhetünk. E két geográfiai megjelölés értelemszerű felfogásával a kép teljessé válik, hiszen a többi - nem is csekély számú - város és folyó egytől egyig folyamatos láncszemként illeszkedik be egy ésszerűen elgondolt kaukázusi - urali expedi-

ció útvonalába. És ez nem is lehet másként Orlay Jánosnak - Goethe barátjának, Gogol tanárának - útibeszámolójában. Egész életműve, ma is magasra értékelt munkássága eleve biztosítékát adja emberi hitelének, még akkor is, ha a távolba szakadt embert jellemző nyelvészkedő buzgalom őt is túlzásokra ragadta. De a Kaukázusban talált rokonok vonatkozásában ő csak azt említi meg, hogy "az Ural-hegység körül lakó népnek is Uritsi a neve és magyarhoz hasonló idiomán beszélnek", vagyis ellentétben Jaksics Gergellyel, nem állít valótlanságot, hiszen ő a nem is túlságosan ritka szó- vagy szótő azonosságok alapján jóhiszeműen minősíti hasonlóknak a szóbanforgó nyelveket. Ha egyáltalán mentésre szorulna Orlay, úgy azt is hozzátehetjük; sokirányú képzettségéből a nyelvészti teljesen hiányzott és ezen nem változtat az a tény sem, hogy kifogástalanul írt és beszélt több európai nyelven.

Másképpen áll a helyzet Jaksiccsal, vagy még inkább az ő közlését általunk nem ismert mértékben eltorzító Perecsényi Nagy Lászlóval. Jaksics és Perecsényi Nagy - nevezzük őket a rövidség kedvéért társszerzőknek - publikációjukban nem kevesebbre vállalkoznak, mint a kaukázusi magyar herceg, vagyis Irrédi murza és a Pétervárról érkezett utasok párbeszédének rögzítésére. A beszélgetés során a társszerzők az odaérkezett őshazakutatókat koruk szokásos magyar társalgási nyelvén szólaltatják meg, míg Irrédi murza szájába ódonnak, veretesnek ható, de talán inkább stilizáltak nevezhető mondatokat ad ("Naap nyuogotrool, jövesz szoo habaroom, Jédes Eetseem! beszédeud valia" stb.). A jóhiszemű, lelkes hazai olvasóközönség körében hatalmas feltűnést és örömet keltett a társszerzők közlése s ezt csak tovább fokozta, hogy egy esztendővel később Dankovszky Gergely e nyomdokvonalon haladva közrebocsátotta "A Magyar Nemzet Maradéki az ősi lakó helyekben" című művét, mely cáfolhatatlan tényként állította, hogy sikerült a kaukázusi magyarságot megtalálni. Dankovszky 1826-ban megjelent könyve állításainak Erdélyi József ugyanezen évben napvilágot látott "Sprache der Stammverwandten der Hungarn im Kaukasus in 490 Wörterndargestellt und mit hungarischen verglichen" című, ismertetést nem igénylő összehasonlító szöszedete még nagyobb hitelességet kívánt kölcsönözni.

A társszerzők publikációja ezzel az átvevők, illetve továbbfejlesztők jóvoltából országos szenzációvá vált. És most hadd szóljon maga Jerney János, a múlt század első felének tudós utazója, aki 1829-ben mindenkit megelőzve rántotta le a leplet a társszerzők misztifikációjáról:

"Még azok is hajlának hinni ezek' következésében Jaksics' meg-lepő hírlelését, kik Orlaynak Bécsbe írt több rendbéli leveleit olvasták, minek utánna semmit sem kételkedének azon, hogy Orlaynak 1815-ik és következő esztendőkbén az Orosz Status' meg hagyásából a' Birodalomnak déli részeit beutaztakor Jaksics is mellette vala. - Orlay Status Tanácsosnak Asiai útját igazolá többek közt néhai Bajzáth Mihálhoz (+1821.) a' Fels. Udv. Magy. Cancellariánál volt Titoknokhoz Bécsbe intézett, és Kievben 1820 Juniusban költ 's eredeti valójában nálam lévő levele, melly így kezdődik: "De peregrinationibus meis ab anno 1815. per Chersonesum Tauricam, Provinciam hypocausteam, Mosdokium, Kislariam, Astrachanium, Sareptam, Saratoviam, Penzam, Nizsny Novgorod, Jaroslaviam, Moskvam, Smolensciam, Mogileviam, Csernigoviam, factis, alias, ubi plus otisnactus fuero, scribam." - Igéretéhez képest meg küldé ugyan kevés idő multával nem csak utazásának, hanem életének is leírását: de mivel azon leírásban Kaukaszusi Magyarokról, 's Irrédi Mirzáról mélyen hallgata ugyan azért méltó gyanú emelkedett

valamint mind azokban, kik e' környüállásokat figyelemre vevék, úgy bennem Jaksics' elő-terjesztésének hitelessége eránt; jól tudván, hogy a' derék Orlay, ki soha meg nem szünt szeretni régi Hazáját, bécsi barátait Magyarokra nézve illy örvendetes és igen fontos dologról tudósítani bizonyára elnem mulatta volna. A' Minervában meg jelent hiradás után azonban Jaksics már Hazánkon kívül lévén, sőt az Ausztriai Császári Fels. Követség útján Sz. Pétervárából érkezett Jegyzék szerént 1824. eszt. August. holnapban Kaukaszában, Sukari vagy Lukaszí nevű Ferdőkben meg is halálozván, ötet további és bővebb fel világosítás végett kérdőre venni nem lehetett. El múlhatatlanul kelle tehát valakinek a' dolog miben létének ki tudása végett levél által magát Orlay Ő Excellentiáját meg keresni. - 1827-ik esztendei Bécsben tartózkodásom idétt némelly Barátimnak biztató szíves utasításukhoz képest (kiknek egyike az imént tisztelt Hazánkfiával gyakrabbi levelezést és szoros barátságot tartott) Januarius holnapban irás által csak ugyan meg kértem, Odesszába küldvén levelemet: hogy tudósítaná bécsi levelezőt, vallyon igazak-e Jaksicsnak beszédei? - Jött is e' részben válasz a' nagy tekintetű, de már most poraiban nyugvó férfiutól múlt 1828-ik eszt.; melynek a' béli foglalatja, miként merő koholmány lévén Irrédi historiája: egy levelező barátomnak közben jött halála miatt későded ugyan, de még is értésemre esett; - 's így már meg vagyon fejtve Jaksicsnak feneketlen meséje." (16)

Jerney tehát a leghitelesebb tanú, Orlay János tanuvalomásával zúzta szét Jaksics és Perecsényi Nagy közleményének szavahihetőségét - s ezzel e kérdést a magunk részéről is lezárhatjuk, de nem anélkül, hogy idézzük Jerneynek Jaksics, Dankovszky és Erdélyi írásműveit megítélő mondatainak egyikét: "Magosabb polczán áll Nemzetünk a' Historia' és Philologia' kritikai ösmeretének, hogy sem egynehány szó' hasonlatosságára épitené származási történetét" (17).

Orlay János egyébként 1819-ben ismét beutazza a kaukázusi tájakat (18), uti-naplót is készített, de az előbbihez hasonlóan ez is elveszett, vagy levéltárak mélyében lappang. Reánk maradt azonban Z. D. Hodakovszkij ukrán tudóshoz intézett, Gomelben 1820. január 26-án kelt levele, melyben - többek között - röviden beszámol utazásáról is. A beszámoló néhány mondata igényt tarthat érdeklődésünkre még akkor is, ha a nagy orvostudós sorai nem mentesek a dilettáns nyelvészek naivitásaitól: "Megfordultam a Kaukázusban és a Kuma partján, ahol a Magyar nevezetű ősi város állt... A folyó partján lévő orosz települések csodálatos helyeken épültek, a folyó felségesen hömpölyög, partjain a szőlők ékesség gyanánt szolgálnak. Magyar város romjai Georgievszktől 100 versztnyire találhatók, tiz versztnyi a kiterjedésük. Az ottani telepések a romokból kitermelt téglákból építik a házaikat, lévén ezek a téglák rendkívüli jóminőségűek és szilárdak. Ezekből a téglákból a magam számára is hat szekérrel elfuvaroztattam, de csak egy érkezett meg, Isten a tudója, hogy hová lett a többi, akárcsak azok a grúz borok, amelyeket Szi-sojev tábornoktól kaptam ajándékba." Ezek után leírja kiszlovodszki, kabard-földi, pjatigorszki tartózkodását, ez utóbbi helyen ő avatta fel az ujomnan megnyitott gyógyforrást, majd ismét rátér a Kuma-folyó partján és a Kaukázus-hegységben szerzett tapasztalataira: "A Kuma partjain a legjobb forrásokat ma is magyar forrásoknak nevezik, miként a sóstavakat is. Mindenütt észleltem bizonyos hasonlóságot a hegyilakók és a magyarok között; büszkeségük, táncaik, hajthatatlanságuk és igazságszeretetük egyaránt jellemzik őket. Leginkább az oszét nyelv hasonlít a magyarra" (19). Orlaynak ezt az utazását egyébként a korabeli magyar sajtó is ismertette (20).

Orlay János, államtanácsos és az odesszai Richelieu-liceum címet viselő főiskola igazgatója 1829. február 27-én halt meg Odesszában (21). Személyének és működésének méltatása meghaladja e kereteket és most már csak legközelebbi barátjának s a magyar őshaza kutatásában lelkeségét tekintve méltó társának, Balugyánszky Mihálynak egy levelével foglalkozunk.

1796. szeptemberében 26-án a Zemplén megyei Felsőolsván született Balugyánszky Mihály. Élettörténete, szereplése a Martinovics-összeesküvésben, majd Orlaynak köszönhető oroszországi meghívása, ottani karrierje több munkából is ismeretes (22). Azt is tudjuk a ma már jórészt kiadott Reguly-levelezésből, hogy mind anyagilag, mind erkölcsileg a lehető legnagyobb támogatásban részesítette a sokszor nélkülöző magyar tudóst oroszországi kutatásai során. Érdeklődésünkre tarthat számunkra azonban az a levele - illetve annak néhány részlete - melyet régi barátjához, Brassói Miller Jakab Ferdinándhoz, a Magyar Nemzeti Múzeum első igazgatójához írt 1807. május 1-én Pétervárról. Sorából kitűnik, hogy olyan személyek - s itt elsősorban Baranyi Lászlóra kell gondolnunk - foglalkoztak a magyar őshaza oroszországi kutatásával, akiknek tevékenységéről nem tudtunk: "A nagytekintetű és tudós Miller Jakab Ferdinándnak, egykori nagyrabecsült kollégájának küldi Balugyánszky Mihály. Amióta eljöttem, senkinek sem írtam a hazai tudósok közül. Mértelgeltem és hosszasan forgattam elmémben, kinek is kellene először írnom és felidéztem a régi idők emlékét: Veled, mint kollégámmal több mint tíz esztendő óta töltöttem együtt és a haza azon tudósai közé számítnak, akiknek elsőrendű gondja a hazai tudományosság előmozdítása... Annak, aki a Nemzeti Könyvtárban dolgozik, tág tere nyílik arra, hogy kutassa az ősök emlékét, vizsgálja az eredet kérdését, kihámozza a régi királyok törvényeit, tisztázza az ország egykori határait és az ősök eredeti letelepedési helyeit. Gyakran elmélkedtem e kérdések felett és éreztem, hogy annak a birodalomnak a fővárosában lakom, ahonnan - a tudomány mai állása szerint - őseink útrakeltek és nem ritkán támadt az az óhajom: bárha lenne rá mód, hogy végre helyesen határozhassuk meg a magyarok eredetét. A német tudósok, élükön Schlözerrel többségükben úgy vélik, hogy finn eredetűek vagyunk. Sajnovitsnak és elsősorban Gyarmathynak ezt a véleményét az ottani művek annyira a magukévá tették, hogy az itteni tudósok közül ezt senki sem vonja kétségbe. Pray, Katona és más hazai írók De Guignes vezetése mellett a hunnoktól származtatnak bennünket. De ezen írók közül egyetlen egy sem bírta azt a nyelvet, amelyet a magyarok eredete után kutatónak feltétlenül ismernie kellene. Sajnovits azt állította, hogy a lappokhoz állunk a legközelebb - jöllehet ő maga a finnek között forgolódott. Gyarmathy sem ismerte a vogul, finn stb. nyelveket, jöllehet nagy szorgalommal tanulmányozta a Schlözerék által nyújtott grammatikákat. Az orosz szerzőket azonban egyikük sem ismeri, bár ezek között is akad olyan, aki alig törődik a birodalom területén lakó népek történetével, - aki pedig közülük ismeri e népek nyelvét, az nem ismeri a magyar nyelvet. Ki vette figyelembe a mandzsú nyelvet? Klaproth, a Tudományos Akadémia adjunktusa nemrég Kínában sok nyomot talált. Oroszország uralkodóinak címei között ma is olvasható: "Tzar seu Rex Jugurorum", de egyetlen halandó sem tudja, hogy hol volt ez a Juguria. Egyesek a magyarokat az e birodalomban élő voguloktól, mások az osztjákoktól, ismét mások pedig egyéb nemzetektől származtatják. Itt általános az a vélemény, hogy a hunok mongolok voltak, így ha a magyarok a hunoktól származ-

tak, űket is a mongolok és kalműkűk kűzű kell sorolni. A Volgán felfelű hajűzva nűha Pűtervűrra is elűtnak egyesek e nűpekbűl, de ezeket űppoly kevésű űrtettem meg, mint a finneket. Ennek valűsűnűleg az az oka, hogy csak nagyon ritkán tudok űrintkezni ezekkel. Sűt. Andrejben (23) lakik egy orvos, nűv szerűnt Baranyi, aki teljesen behatolt Szibűriűba, aműnt nekem elmondottűk űs olyan nűpekre bukkant, akik magyarul beszűlnek űs sok rokon szűt gyűűtűtűtek űssze. Tűle magűtűl tűbbet tudhatsz meg. Nekem, akit teljesen műs dolgok foglalnak le, mint a rűgi nűpek eműlekezete, nem áll műdomban, hogy kűlűnleges buzgalommal vessem rű magam e kűrdűs tanulműnyozűsűrű. Az oroszoknak, kunoknak, szűkelyeknek űs olűhoknak tűrtűnetűt ugyanilyen homűly fedi. Jelenleg kűlűnűsen kűt akadűmiai adjunktus, Krug űs Lehrberg foglalkozűk Oroszorszűg űstűrtűnetűvel; az elűs Oroszorszűg űs-korűt, a műsodik IX-XIII. szűzadi fűldrajzűt kutatja - mindkűtűvel barűti kapcsolatban állok. Jűllehet sok adatűt talűlnak a mi hazűnkra vonatkozűlag is, ezek mind eltemetve maradnak, mert nincs, aki e felfedezűseiket feldolgoznű. Tudod, hogy Schlűzer műlyen adűz dűhbel tűmadt nekű Nestorűban a mi Anonymusunknak. Ere-detűnk felkutatűsűt nem vűrhatjuk sem az oroszoktűl, sem a nűmetektűl, sem pe-dig a franciűktűl. A mi tudűsaink műr csak a patakokbűl űs nem a forrűsokbűl me-ritettek. Oroszorszűgűt kell bejűrni, megismerni az Anonymus által megnevezett folyűkat űs hegyeket, meg kell tanulni a finn űs a vele rokon nyelveket, valamint a tatűrt, az orosz t stb., ha eredetűnk igazi ismeretűhez akarunk elűjni! Aki pedig az ilyen űtra vűllalkozűk, annak hazulrűl magűval kell hoznia a magyar nyelv tűkű-letes ismeretűt. Hűny olyan szűt talűltam Oroszorszűgban, melyeknek a magyar nyelvben is azonos űrtelműk van, mint pl. sűtor, beszűd, ikra, csuka. A debre-ceni magyar grammatikűban tűbb olyan szű van, mely idegen eredetű űs egyszűr-en azt írűk mellűjuk: tűrűk vagy perzsa eredetűek. Nem kevésbbű hasznűlatosak a jelenleg is Oroszorszűg területűn űlű nűpek nyelveiben az olyan szavak, mint pl. atya, apa, anya, űkűr stb. Műcsoda tűg mezű volna ez Magyarorszűg tudűsai szű-műra, ha szabad volna valamelyikűknek tisztűn csak ebbűl a cűlbűl a hatalmas orosz birodalmat bejűrni. A mi etimolűgusaink csak csűfrik-csavarűjuk azokat a szavakat, amelyeknek űrtelműt nem ismerik űs vagy Egyiptombűl, vagy Perzsiűbűl vagy Isten tudja honnan szűrmaztatűjuk azokat: senkűnek sem jut eszűbe, hogy az eredeti letelepedűsi helyekre kell elmenni, ha igazat űs nem mesűt akarnak elűnk adni!" (24)

A nűlkűl, hogy Balugűnszky Mihűly e levelűnek elemzűsűvel foglalkoznűnk, azt csak azzal a nűhűny űszűtűvűr adattal egűszűtűjuk ki, melyek nűmi tűmpontűt nyűűjthatnak a "Szibűriűba teljesen behatolt Baranyi" kilűtűre, illetve a tovűbbi ku-tatűsokra vonatkozűan. A munkűcsi szűletűsű Baranyi Lűszlű 1791-ben szerű meg a pesti egyetemen orvosi diploműjűt (25) űs - miutűn meghivűst kapott Orosz-orzűgbűl - műg ugyanazon űv juniűsűban beadvűnnal fordult a nűdorhoz űs a hely-tűrtűtanűcshez. Ebben elűadja, hogy meghatűrozott űvi dijjal meghivűták Moszkva vűrosűba. A hosszű űtra abban a reműnyben szűnja el magűt, hogy ott alkalma lesz magűt tudoműnyűban tűkűletesíteni. Kűrvűnyűt 1791-ben terjeszti fel a hely-tűrtűtanűcs a kirűlynűhűz. Kűrűsűt kedvezűen intűztűk el; az 1791. augusztűs 17-i leirat műr az űtlevűl kiűllitűsa űgyűben intűzkedik s azt rűvidesen meg is kapja (26). Oroszorszűgi pűlyafutűsűnak, elűsűsorban szibűriai utazűsűnak felderitűse tovűbbi kutatűst igűnyel a Szovjetűniű levűltűraiban.

Tardy Lajos

JEGYZETEK

1. Nem kevesen pedig - kihasználva az ellenőrzési rendszer tökéletlenségét - illegálisan távoztak az országból.
2. Vö. Schultheisz E. - Tardy L., Fejezetek az orosz-magyar orvosi kapcsolatok múltjából (Budapest 1960), pp. 18-19.
3. A nezsini főgimnázium 1882. aug. 19-i konferencia jegyzőkönyvében szereplő adatok. Közli: Lavrovskij N. A.: Gimnazija vüszsij nauk kn. Bezborodko v Nezsine (Kiev 1883).
4. Uo. Vö. Tardy L.: Dr. Orlay János. (Orsz. Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 13. sz., 1959), p. 3.
5. For. 001, No. 1.
6. Uo.
7. Tardy L., id. m., 4. p.
8. Uo.
9. Uo., 10. p.
10. Az Ephemerides Politicae et Litteraria szerkesztője, Balugyánszky Mihály és Orlay János közeli barátja, (szül. 1750 Eperjes, megh. 1803 Gyula).
11. Zeitschrift von und für Ungarn, 1803. IV. p. 134.
12. 1825. évf., II., pp. 203-206.
13. A Hazai Tudósítások és a Tudományos Gyűjtemény munkatársa, közepes költő és dilettáns történész (1771-1827).
14. Leningrádi Áll. Levéltár, f. 1349, op. 4, d. 96. II. - vö. Tardy L., id. m., p. 32.
15. Uo., 10. p.
16. Jerney J., Világosítás Ásiában a' Kaukaszus hegyén lakozó avarok' és kun-ságiak' nyelvének magyartalansága eránt, a kaukaszusi népek' rövid általnézésével (Szeged 1829), pp. 10-13.
17. Uo., 14. p.
18. Schultheisz E. - Tardy L., id. m., 148. p.;
19. Szvencickij, I. Sz., Materialy po istorii vozrozszenija Karpatskoj Rusi. Častj II. (Ljvov 1909), pp. 28-29. Vö. Tardy L. - Vásáry I., Andrzej Taranowskis Bericht über seine Gesandtschaftsreise in der Tartarei: Acta Orient. Hung. XXVIII, 1974, 242. p.
21. Tardy L., id. m., p. 29.
22. Tardy L., Balugyánszky Mihály (Bp. 1954); Koszacsevskaja, E. M., M. A. Balug'janskij (Leningrád 1966).

23. E helység beazonosítását nem sikerült megoldanom. Lehetőséges, hogy Baranyi László e levél írásakor már hazatért és szentendrei lakossá lett. Valószínűbb azonban, hogy Sz. Andrej-elnevezés mögött oroszországi város vagy egyéb település rejlik.

24. OSZK Kézirattár, Quart, Lat. 781. tom. VI. – Dugonics András "Szittyai történetek" c. művének II. kötetében (Pest 1808, 269. p.) a következő reményeknek ad hangot az oroszországi magyar kutatásokkal kapcsolatban: "Harminc esztendő után, ki-hivattattak Magyar-országbul két nevezetese: Orlai és Palugyánszky, hogy az Oroszoknál Tanítók legyenek. Az első piarista volt egy néhány esztendeig. Második nagy-váradi Professor. Levelezőjöknek intéztek engemet-is az ott való Tagok, de (dolgaim miatt) magamat meg nem ígérhettem. E'két Magyaroktul sokat várhatni; mivel az ott'-lakó Magyaroknak lak-helyöket szün napjaikban ki-kereshetik. Valakik ez előtt a' tájakon kerengtek (Turkulin kívül) Franciák, Olaszok, Spanyolok voltak. A' magyar nyelvet nem értették. Nem beszélhettek tehát a' Madsáriakkal, és így nem írhattak valamire-valót felőlök. Ha azok az említett Magyar írri-ak Petersburgba érkeznek, mivel hazájokat szeretik, bizonyosak lehetünk abban, hogy Szün-napjaikban meg-látogattyák Kaspiom-tenger' vidékét, Völga és Jajka között fekvő tartományokat. A' Dentai Magyarok is bizonyosabbat mondhatnak. Ha emlékezetre méltó dűledékeket látnak: építéssök' üdejét ki-fürkészik (vagy tudományok szerint, vagy a' hagyományokbul) le-is rajzoltattyák.

25. Hógyes E., Emlékkönyv a budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem orvosi karának multjáról és jelenéről (Bp. 1896), p. 224.

26. O.L.helyt.oszt. dept.pol. in.gen. 1791, fons. 31, pos. 9, fons 35, pos.10,19.